

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»**

Əl yazması hüququnda

Salamova Fatimə Akif qızı

**“Azərbaycanda yeyinti sənayesinin inkişaf problemləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 “Sənayenin təşkili və idarə olunması”

İxtisaslaşma: “Müəssisənin iqtisadiyyatı”

Elmi rəhbər:

i.e.n.prof.R.P.Sultanova

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. A.S.Mehtiyev

Kafedra müdiri:

i.e.n.dos.Ə.V.Hacıyev

B A K I – 2 0 1 8

AZƏRBAYCANDA YEYİNTİ SƏNAYESİNİN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	3
-------------------	----------

I FƏSİL. YEYİNTİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Yeyinti müəssisələrinin inkişaf strategiyasının mahiyyəti.....	6
1.2. Yeyinti sənaye müəssisələrinin inkişafının şərtləri və amilləri.....	15
1.3 Yeyinti sənayesinin ölkənin sosial- iqtisadi inkişafında rolu.....	25

II FƏSİL .AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YEYİNTİ SƏNAYESİNİN İNKİŞAF VƏZİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

2.1 Yeyinti sənaye müəssisələrinin müasir vəziyyətinin təhlili.....	38
2.2 Ölkədə yeyinti müəssisələrinin fəaliyyətinin rəqabət mühitinin tədqiqi.....	50
2.3 Azərbaycanın yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili	60

III FƏSİL AZƏRBAYCANDA YEYİNTİ SƏNAYESİNİN PERSPEKTİV İNKİŞAFI

3.1 Yeyinti sənayesinin inkişafının dövlət tənzimlənməsi.....	73
3.2 Yeyinti sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafı.....	83

NƏTİCƏLƏR VƏ TƏKLİFLƏR	93
-------------------------------------	-----------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	96
---	-----------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasında davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması və eyni zamanda ölkə vətəndaşlarının sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması prinsipial (perspektiv) aspekt olaraq qəbul edilmişdir. Bunun təmini bilavasitə iqtisadiyyat və sənayenin birgə inkişafına əsaslanır. Sənaye iqtisadiyyatın ən böyük sahəsi olmaqla yanaşı istehsal və istehlak sahələrini özündə birləşdirir. Sənayenin inkişaf etdirilməsi istiqamətində aparılan iqtisadi inkişaf tədbirləri özündə əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini və Azərbaycanın digər ölkələrdən ərzaq (qida) təminatı nöqteyi-nəzərdən asılılığın azaldılmasına əsaslanır. İqtisadiyyatın inkişafı onun ən geniş sahələrindən biri olan sənaye xüsusilə yeyinti sənayesi ilə kənd təsərrüfatının (ASK) qarşılıqlı birgə uzlaşdırılmış inkişafına əsaslanır. Mövzunun müasir dövr üçün aktual olduğunu nəzərə alaraq dissertasiya işində yeyinti sənayesi, yeyinti sənayesi müəssisələrinin mövcud vəziyyəti, yeyinti sənayesi müəssisələrinin müasir dövrün qabaqcıl tələblərinə uyğun olaraq elektronlaşdırılması və avtomatlaşdırılması, qloballaşma şəraitində Azərbaycanda mövcud olan yeyinti sənayesinin inkişaf problemlərinin müqayisəli təhlili və tədqiqi məsələləri öz əksini tapmışdır. Problemin geniş aspektlər çərçivəsində həllinə nail olmaq məqsədilə nəzəri-empirik metodoloji yanaşmaya geniş yer verilməklə yanaşı müqayisəli statistik-təhlil (mövcud statistik göstəricilərin illər, rüblər üzrə) metodundanda geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və əhalinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin etməkdən ibarətdir. Yuxarıda qeyd olunan vəzifələrin icrası və həyata keçirilməsi, yeyinti sənayesinin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli məqsədilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” , “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan 2015-2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyaları, normativ-hüquqi aktlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul edilmişdir. Bütün bu proqramların qəbulu və

icrasının əsas məqsədi yeyinti sənayesinin inkişafı, yerli məhsul istehsalının genişləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması (məşğulluğun təmini işsizliyin aradan qaldırılması bununlada əhalinin sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi), əhalinin yeyinti sənayesi məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi və dövlət büdcəsinin formalaşmasında neft sektorundan asılılığın azaldılmasıdır.

Tədqiqatın obyekti və predmenti: Tədqiqat işinin obyektini yeyinti sənayesi və onun tərkibinə daxil olan yarım sahələr təşkil edir. Tədqiqatın predmentini isə yeyinti sənayesinin inkişafında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və onun dayanıqlı inkişafının təmin olunmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yenilik istiqamətində qoyulmuş məsələlər özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf strategiyasının öyrənilməsidir
- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsidir
- Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında yeyinti sənayesinin rolunun müəyyən edilməsidir
- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilmişdir
- Rəqabət mühiti şəraitində ölkədə yeyinti müəssisələrinin fəaliyyətinin tədqiq edilmişdir
- Azərbaycanın yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkil olunmasıdır
- Yeyinti sənayesinin inkişafında dövlət tənzimlənməsinin araşdırılmasıdır
- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin innovativ inkişafının təhlilinin aparılmışdır

Azərbaycan yeyinti sənayesi müəssisələrinin xammal bazasının və infrastruktur imkanlarının genişliyi onların tədqiqi məqsədilə ölkənin regional bölgüyə əsaslanan təhlili mövcud problemi daha dərin dərk etməyə imkan verəcəkdir. Regional bölgünün düzgün həyata keçirilməsi yeyinti sənayesi müəssisələrinin xammal və istehlak mənbələrinə yaxın yerləşdirilməsi ilə yanaşı daşınma xərclərinin azaldılmasına buda son nəticədə məhsul istehsalına çəkilən xərclərin azalmasına bazarda rəqabətqabiliyyətli və gəlirli məhsul istehsalına gətirib çıxarır.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Yeyinti sənayesi müəssisələrinin məhsul istehsalının genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi “İnformasiya texnologiyası iqtisadiyyatının” ən qiymətli resursu olan “İnsan kapitalının” sağlamlığının bilavasitə həyatımızın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu mövzunun öyrənilməsi bu qədər aktual olduğundan bir çox tədqiqatçılar; - S.Ə.Kərimov , İ.Ə.Vəliyev, E.Şirinzadə, B.Eminli, Ş.H.İbrahimova, Ş.Ə.Yaqubov, A.M.Mahmudzadə və s. mövzuya toxunmuşdur. Tədqiqat işinin hazırlanmasında elmi işlərdən, kitablardan da istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil və səkkiz yarım bölmədən (paraqrafdan), nəticələr və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı da qeyd olunmaqla birlikdə 102 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL. YEYİNTİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ

ƏSASLARI

1.1.Yeyinti müəssisələrinin inkişaf strategiyasının mahiyyəti

Yeyinti sənayesi əhalinin istehlak etdiyi ərzaqlarla təmin edən sahə və yarım sahələri özündə birləşdirən sənayenin ən iri və əsas sahələrindən biridir. Yeyinti sənayesi xammalın ilkin emalından əhalinin və eləcə də digər sənaye sahələrinin istehlakını təmin edən və təkrar emalı təmin edən müəssisələri özündə əks etdirir. O müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarının ilkin və təkrar emalını həyata keçirməklə yanaşı bu sahənin müəssisələrinin digər sənaye sahələrindən fərqləndirici əlaməti onların hər yerdə yerləşdirilməsidir. Bu tipli istehsal obyektləri şəhərlərlə yanaşı kənd və qəsəbə tipli yaşayış məntəqələrində də fəaliyyət göstərir. Kənd təsərrüfatı yeyinti sənaye sahəsinin xammal bazası rolunu oynamaqla yanaşı sosial-iqtisadi inkişafa təkan verən iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biridir. Odur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının çeşid müxtəlifliyi geniş olduğundan yeyinti sənayesinin həmçinin onun tərkib hissəsi olan emal sənaye müəssisələrinin də tərkibi mürəkkəbdir. Yeyinti sənayesinin bir sıra diversifikasiyası mövcuddur bunu aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Qida məhsullarının istehsalı (qida sənayesi)
- İçki istehsalı
- Tütün məmulatlarının istehsalı

Cədvəl 1.1.

Sənaye istehsalının sahə strukturu (əvvəlki illərə nisbətə faizlə göstərici)

	2013	2014	2015	2016
<i>Ümumi sənaye</i>	100	100	100	100
<i>Emal sənayesi</i>	16,5	20,2	24,3	22,9
<i>Qida məhsulları istehsalı (qida sənayesi)</i>	1,7	2,0	2,5	4,3
<i>İçki istehsalı</i>	0,7	0,8	0,8	0,7
<i>Tütün məmulatları istehsalı</i>	0,04	0,1	0,1	0,14

Mənbə: Müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2017-ci il Statistik göstəricilərinə -səh 31 əsasən hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikası yeyinti sənayesi müəssisələrinin məhsul istehsalının qida məhsullarının istehsalı müvafiq illər üzrə aşağıdakı kimi olmuşdur. Azərbaycan

yeyinti sənayesi müəssisələri istifadə edilən xammal baxımından bir neçə qrupa ayrıla bilər. Bu qruplara bitkiçilik məhsulları xammallarını emal edən – çörəkbişirmə,qənnadı, makaron,konserv,şərabçılıq,yağ,tütün,pivə və alkoqolsuz içkilər və efir yağı sənayesi müəssisələri;heyvandarlıq məhsulları xammallarını emal edən – yağ-piy,ət və süd sənayesi məhsulları; təbii xammal mənbələrini çıxaran və emal edən – balıq və mineral sular sənayesi müəssisələri daxildir.Yeyinti sənayesi ümumi məhsulun tərkibində bitkiçilik məhsulları 85 % təşkil edir.Bitkiçilik emalı məhsullarının təxminən $\frac{3}{4}$ hissəsi meyvə-tərəvəzə,konserv və şərabçılıq sənayesi müəssisələrinin payına düşür və istehsal olunan məhsulun 90 % dən çoxu, meyvə-tərəvəz konservlərinin isə 40 % qədəri ixrac olunur.İxrac potensialında geniş paya malik olan tütünçülük məhsullarının istehsalı müəssisələri tamamilə yerli xammal əsasında işləyirlər.Bu sənaye müəssisələrində tütün yarpaqları fermentasiya edilir və müxtəlif növ siqaret və papiroslar hazırlanaraq satışa təqdim olunur.Eyni zamanda hər il 35-40 min tona yaxın emal edilmiş tütün yarpağı respublikadan kənara göndərilir.Respublikamızda mövcud olan çay və yağ-piy,süd,ət emalı sənayesi müəssisələri həm yerli xammal əsasında, həm də gətirilmə xammala əsaslanır.Misal olaraq orta hesabla idxal olunan süd və süd məhsullarının həcmi 20,9 %-i Rusiyanın (hər 1 Ton - 34 dollar) , 75,4 %-i Ukraynanın (hər 1 Ton – 62 dollar) təşkil edir.Xammal və gətirilmə resurların geniş həcmliyinə baxmarayaraq yeyinti sənayesi müəssisələrinin gücündən tam istifadə olunmur bu da istehsalatda boş dayanma hallarının artmasına, istehsalın ahəngdarlıq prinsipinin pozulmasına, mövcud resursların emal edilmədən istifadəyə yararlıq müddətinin bitməsinə gətirib çıxarır. Respublikanın digər sənaye sahələrində olduğu ki, eləcə də yeyinti sənayesi müəssisələrində istehsalatda əmələ gələn tullantılardan heç də tam şəkildə istifadə edilmir.Hesablamalar göstərir ki, məsələn konserv sənayesində ildən 40-45 min ton, ilkin şərab emalı müəssisələrində 150-200 min ton, süd sənayesi emal müəssisələrində isə 85-90 min ton təkrar emala yararlı olan tullantılar istifadə edilmir.Məhz müasir dünya sənayesinin qarşısında duran və sənayeləşmə meyillərinin genişləndiyi ölkələrdə istehsalat tullantısız texnologiyanın tətbiqinə əsaslanır.

Sənaye məhsullarının ən mühüm növlərinin natura ifadəsində istehsalı (min ton)

	2014	2015	2016
<i>Kolbasa məmulatı</i>	6,6	5,0	13,3
<i>Kərə yağı</i>	23,4	23,9	25,6
<i>Pendir və kəsmik</i>	48,0	48,5	49,4
<i>Un</i>	1476	1507	1582
<i>Çörək və bulka</i>	1186	1198	1210
<i>Süd</i>	745,6	754,8	762,0
<i>Qaymaq</i>	840,1	857,4	880,5
<i>Bitki yağları</i>	4671	5132	6296
<i>Təbii çay</i>	9,3	9,2	9,4
<i>Qənd</i>	2,6	1,0	4,1
<i>Makaron</i>	32,0	36,3	47,6
<i>Meyvə və tərəvəz konservi</i>	106,9	106,7	156,5
<i>Duz</i>	44,2	51,1	59,5

Mənbə: Müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2017-ci il Statistik göstəricilərinə -səh 33 əsasən hazırlanmışdır.

Beləki yuxarıdakı cədvəldən də göründüyü kimi qida məhsullarının istehsalı-*qida sənayesi* yeyinti sənayesinin əsas tərkib hissəsidir və yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişafının şərtləndirən faktları aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

1.Kənd təsərrüfatı: bitkiçilik və heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi,yeyinti sənayesinin əsasının təşkil edən və ilkin emala əsaslanan xammal bazasının mövcud tələbatın ödənilməsi istiqamətində görülən tədbirlərin qiymətləndirilməsi;

2.Qida məhsullarının emalı: bazar üçün təzə məhsulların hazırlanması və hazırlanmış qida məhsullarının istehsalı;

3.Marketing: ümumi məhsulların (məsələn, çörək,süd;)və yeni məhsulların reklam, marketing kampaniyaları, qablaşdırma, ictimai əlaqələr və s. Üzrə işlərin həyat keçirilməsi;

4.Topdan və pərakəndə satışı təşkil etmək məqsədilə nəqliyyat və beynəlxalq logistika xidmətinin genişləndirilməsi və inkişafı tədbirləri.Hazırda bir çox ümumbəşəri problemlərin həlli üçün beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı və beynəlxalq əmək bölgüsü əsasında aparılan ticarət əlaqələri böyük əhəmiyyət kəsb edir.Ərzaq məhsullarının alqı-satqısıyla bağlı beynəlxalq ticarət əlaqələrinə daha diqqətlə yanaşmaq zəruridir.Lakin ərzaq məhsullarına külli miqdarda kapital sərf

edərək xarici ölkələrdən daşınması əvəzinə, onların yerli istehsalının təşkili daha böyük fayda verir.

5. Ən son texnoloji yeniliklərin istehsalata tətbiqi nəticəsində ölkənin artmaqda olan tələbatının ödənilməsi ilə yanaşı beynəlxalq arenada ixrac yönümlü siyasət yürütməklə dünya bazarında qida məhsullarının satışı bazarında müəyyən paya malik olmaqla iqtisadi inkişafa təkan vermək.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf strategiyası dedikdə- onun (müəssisənin) əsas məqsədlərinin məcmusu və bu məqsədlərə nail olmaq üçün tədbirlərin əsaslandırılmasını əks etdirir. Müasir qloballaşma meyillərinin genişləndiyi dünyada müəssisənin əsas məqsədi ölkənin milli ərzaq fondunun formalaşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyinin təminindən ibarətdir. Qlobal miqyasda ərzaq təhlükəsizliyi ölkələrarası ərzaq ticarətinin səmərəli təşkili və dünya ərzaq bazarında nisbətən stabil qiymətlərin formalaşdığı şəraitdə nail olmaq mümkündür. Belə olarsa hər bir ölkə onun üçün zəruri olan ərzaq məhsullarının idxalını xüsusi çətinliklər olmadan həyata keçirə bilər. Milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmini ilk növbədə ölkə əhalisinin tələb olunan həcmdə və çeşiddə qida məhsulları ilə təmin olunması, beləliklə onların aktivliyini, inkişafını və sağlam yaşamını təmin etməyi nəzərdə tutur. Milli ərzaq təhlükəsizliyinin ikinci mühüm cəhəti ölkə əhalisinin bütün təbəqələrinin, o cümlədən aşağı imkanlıların, ən zəruri qida məhsulları ilə təmin edilməsidir. Milli ərzaq fondunun davamlılığının qiymətləndirilməsi, onun inkişafının şərtləndirilməsi yeyinti sənayesi sahəsində əməli yönümlü strukturun geniş xüsusi çəkisindən asılıdır. Beləki sənayenin inkişafı istiqamətində çoxillik iqtisadi əlaqələrin öyrənilməsi təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətinin müəyyənləşdirilməsində, əmək və digər resursların səmərəli istifadə edilməsində əməli sənayesinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Yeyinti sənayesi müəssisələrində əməli yönümlü struktura əsaslanması bazarda idxal yönümlü məhsulların azalması, bazarda daxili tələbatı ödəyən yerli məhsulların çox və geniş çeşidliyinə nail olunması, məhsulların istehsalına çəkilən xərclərin azaldılması eləcədə qiymətlərin aşağı düşməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə bununlada dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqaməti sayılan ərzaq təhlükəsizliyinin təmininə əsaslanır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmininin ən

səmərəli yollarından biri iqtisadiyyatın diferensifikasiyasına əsaslanan iki əsas sahənin - sənaye və kənd təsərrüfatının qarşılıqlı uzlaşdırılmasına və birgə inkişafına əsaslanır. Qloballaşma meyillərinin gücləndiyi müasir dünyada ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması imkanlarının genişləndirilməsi və aclıq hallarının (qida məhsulları ilə təminatın qeyri mümkünlüyü) geniş miqyasda aradan qaldırılmasına əsaslanır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatının İnkişafı Fondu (IFAD), BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF), Dünya Qida Proqramı (WFP) və Dünya Sağlamlıq Təşkilatı (ÜST) tərəfindən hazırlanmış “Dünyada ərzaq təhlükəsizliyi və qidalanma vəziyyəti 2017 hesabatı”na görə iki il öncə dünyada qida çatışmazlığından əziyyət çəkənlərin sayı 777 milyon idisə, ötən il bu rəqəm 815 milyona yüksəlib. Qida çatışmazlığının genişlənməsi bir çox hallarda ümumi ərzaq qıtlığı şəraitində əhalinin bütün təbəqələri üçün ərzaq almaq imkanının (alıcılıq qabiliyyətinin) olmaması və istehsal olunan ərzaq məhsullarının təqribən 30%-nin tullanması ilə əlaqədardır.

Dünyada 1 milyarda yaxın insanın aclıq çəkdiyi və ildən ilə bu rəqəmin artdığını nəzərə alaraq bu hal yolverilməzdir. Üstəlik, bu vəziyyət ərzaq istehsalında istifadə edilən əmək, enerji, torpaq, su ehtiyatlarının və digər resursların itkisinə gətirib çıxarır.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin əsas inkişaf istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Bazarda stabil mövqeyin qorunub saxlanması
- Bazar payının artırılması istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi
- Mənfəətin maksimumlaşdırılması
- İxrac imkanlarının artırılması
- Likvidliyin (müəssisənin ödəniş qabiliyyətinin - maliyyə imkanlarının) saxlanması və artırılması

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi yeyinti sənayesində də durğunluq dövrü müşahidə edildi. Bunu aradan qaldırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti

İlham Əliyev bir sıra islahatlar həyata keçirmiş və mövcud qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək məqsədilə qanunvericilik aktları, sərəncamlar imzalamışdır. Bunlardan ən geniş yayılmış əhalinin əsas qidası sayılan çörəkbişirməyə təkan verə biləcək taxılın istehsalının genişləndirilməsi məqsədilə “Taxıl haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu (İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Bakı şəhəri, 14 iyun 2016-cı il) qüvvəyə minməsi oldu. Taxıl sahələrinin kifayət qədər suvarılma suyu ilə təmin edilməməsi, mineral və üzvi gübrələrdən səmərəli istifadə edilməməsi, xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı vaxtında və keyfiyyətlə mübarizə aparılmaması, səpin üçün yüksək keyfiyyətli toxumlardan istifadə edilməməsi və səpin işlərinin vaxtında aparılmaması məhsuldarlığın aşağı düşməsinə təsir edən əsas amillərdəndir.

Beynəlxalq dünya təcrübəsi göstərir ki, sənayeləşmə meyillərinin genişlənməsi və inkişaf mərhələləri ölkələrin gəlir səviyyəsinə uyğun olaraq dəyişir. Belə ki, ölkənin inkişaf templəri artdıqca onun iqtisadiyyatında aşağı texnoloji istehsala və əməktutumluluğa əsaslanan sahələrə -yüngül, yeyinti sənayesinə nisbətən orta texnoloji istehsala əsaslanan sənaye sahələri üstünlük təşkil etməyə başlayır. Sənayeləşmənin ən yüksək mərhələsi sayılan və dünyanın İEO iqtisadiyyatında müşahidə edilən sənaye istehsalının tamamilə texnoloji yeniliyə, avtomatlaşdırmaya və mexanikləşdirməyə əsaslanan “əl əməyinin” nin minimuma endirildiyi sənaye sahələri üstünlük təşkil edir. Ölkəmiz adambaşına düşən ümumi milli gəlir səviyyəsinə görə dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri siyahısındadır.

Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycanda sənayeləşmə meyilləri daha çox əməktutumlu sahələrə - yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsinə resurs potensialı bu istiqamətdə yönəlməsinə şərait yaratmışdır və iqtisadiyyatımızın ixtisaslaşmış sənaye sahələrindən birinə çevrilmişdir. Yeyinti sənayesi müəssisələri ölkə əhalisini ərzaq məhsulları ilə təmin edən perspektiv sahələrlə-unüyütmə, şəkər istehsalı, yağ, meyvə-tərəvəz konservi , çörəkbişirmə, çay istehsalı yanaşı eyni zamanda ölkə sərhədləri xaricində geniş tələb görən və ixrac potensialı geniş olan şərab, tütün və mineral suların istehsal və ixracına əsaslanır. Şərabçılıq müəssisələri yeyinti sənayesi

müəssisələrinin ümumi say nisbətində ən geniş sahəyə malik sahələrindən biridir. Bu müəssisələrin yerləşdirilməsi prinsipləri əsasən ilkin emal zavodlarının üzümün əkildiyi regionlara meyl etdiyi halda son məhsul emalı müəssisələrinin məhsulun istehlakının və daşınmasının həyata keçirildiyi iri şəhərlərdə (Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Şəmkir və s) reallaşdırılır. Azərbaycanın şərab zavodları 60 markadan çox şərab, o cümlədən 17 növ turş şərab ("Bayan", "Alşərab", "Mədrəsə", "Şamxor"), 20 növ tünd desert şərabı ("Ağstafa", "Mil", "Göytəpə", "Qarabağ", "Şahbuz", "Azərbaycan") və konyaklar istehsal edirdilər.

Beynəlxalq dünya təcrübəsi göstərir ki yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf strategiyasına məhsul istehsalı həcmnin artırılması və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına nail olmaqla bu məhsulun dünya bazarına çıxarılması ölkənin dayanıqlı iqtisadi-inkişafını təmin edən amillər daxildir. İstehsal olunan məhsulun dünya bazarına çıxarılması üçün ilk növbədə onlara tələbat olmalıdır. Azərbaycanın istehsal edə biləcəyi məhsul miqdarının dünya bazarındakı mövcud tələbatla müqayisədə kifayət qədər az olduğunu nəzərə alaraq, ölkənin yeyinti sənayesi məhsullarına tələbat potensialının həmişə olacağını demək mümkündür. İxrac potensialı həmişə tək cəmiyyət bu amil ilə qiymətləndirilmir. Belə ki, istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti, dünya bazarı standartlarına və qiymətlərinə uyğunluğu nəzərə alınmalıdır. Əgər məhsulun istehsalına çəkilən xərclər bu məhsulun beynəlxalq bazardakı qiymətlərindən aşağıdırsa yəni məhsulun maya dəyəri bazar satış qiymətindən aşağıdırsa deməli, bu məhsul ixrac potensialına sahibdir. Respublikamızın 1991-ci ilə qədər olan statistik göstəricilərə əsasən ixrac potensialına malik olan məhsullarımız əsasən Rusiya Federasiyası və digər sovet ölkələrindəki bazarlara ixrac edilmişdir. Lakin müstəqilliyin ilk illərində bu satış bazarlarının itirilməsi iqtisadiyyatımızın geriləməsinə və durğunluğa səbəb olmuşdur. Növbəti illərdə həyata keçirilmiş iqtisadi islahatlar iqtisadiyyatın xüsusilə yeyinti sənayesinin inkişafına təkan vermişdir. Son illər ölkədə yerli və xarici şirkətlərlə birlikdə fəaliyyət göstərən çoxsaylı yeyinti sənayesi müəssisələri yaranmışdır. Bu baxımdan istehsal etdiyi məhsulların dünya bazarında beynəlxalq arenada tələb görən və geniş ixrac potensialına malik olan "Azərsun Holding", "Şampan şərabları", "Caspian Fish", "European-Tobacco-Baku",

“Qəbələ findıq emalı”, “ Dəvəçi broyler “, “Az-Granata “ və s. müəssisələri göstərmək olar.

Hesablamalar göstərir ki, bir sıra bitkilər (tütün,şəkər,çuğundur və s.) geniş ixrac potensialına malikdir ki, buna səbəb 1 hektardan alınan mənfəət bu bitkilər üçün digər bitkilərdən yüksəkdir.Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən il ərzində ixrac edilən məhsulların ümumi həcmində yeyinti sənayesi məhsulları, tütün məmulatları -13,2; bitki yağı -2,9; çay- 3,14 ; meyvə-tərəvəz konservi – 3,4 ; spirtli içkilər 3,9 mln ABŞ dolları həcmində təşkil edir.

Azərbaycan ərzaq məhsullarının idxalında mühüm yerlərdən birini də bitki yağlarıdır.Lakin ölkəmizdə yağlı bitkilərin yetişdirilməsi üzrə potensial coğrafi mühitin və yeyinti emalı sənayesi müəssisələrinin olmasına baxmayaraq, bu məhsulun idxalına təqribən ildə 13 mln.dollar vəsait xərclənir.

İqtisadiyyatın ayrı ayrı sahələrəri istehsal etdiyi məhsulların texniki göstəricilərinə,müxtəlif alıcı qruplarının tələblərinə cavab verdiyinə görə onların inkişaf strategiyaları,qaydaları və üsulları bir-birindən fərqlənir.Araşdırmalar göstərir ki, hər bir sahədə inkişaf parametrləri müxtəlif səviyyələri əhatə edir.Məlumdur ki, hər bir müəssisənin (istehsalçı) inkişaf strategiyasının məqsədi tələbə uyğun olaraq keyfiyyətli məhsullar istehsal edirlər.Bu amilə diqqət yetirilməməsi və inkişaf prioritetinin bu amil üzərində qurulmaması müəssisənin mövqeyini zəiflədə,onun mənfəətini azalda bilər.İnkişaf strategiyasının düzgün müəyyən olunması bu mərhələdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.İnkişaf strategiyasının düzgün seçilməsi son nəticədə məhsulun istehsal həcmində artmasına, müəssisənin mənfəətinin yüksəlməsinə və müəssisənin boyuməsinə beynəlxalq bazarda məhsuluna tələb görməsinə gətirib çıxırır.

İnkişaf strategiyaları müəssisənin inkişafının müxtəlif mərhələlərində istehsalata müxtəlif həcmdə nüfuz edir.Sahəyə- bazara yeni daxil olmuş müəssisə ilk növbədə inkişaf strategiyası olaraq – *istehsal miqyasını (həcmi) azaltmaq* strategiyasına əməl etməlidir.Məlumdur ki, bazara yeni daxil olmuş müəssisə digər rəqiblərlə üzləşir və bu zaman o rəqiblərindən fərqlənmək məqsədilə məhsulun istehsal həcmində artırılması və qiymətinin azaldılması siyasətini həyata

keçirirlər. Lakin bazarda olan yetkin müəssisələr reklam xərclərini artırmaqla, qiymətləri aşağı salmaqla bu alıcıların tələblərini özlərinə çəkirlər. Məhz buna görə də yeni fəaliyyətə başlayan müəssisədə istehsal artıqlığı yaranmamasını və öz alıcılarını bazarda tapmaq məqsədilə məhsul istehsalı həcmi azaltmaq strategiyasına əməl etməlidir.

İnkişaf tendensiyasının məhz əsas mərhələsi elmi-texniki yeniliyin istehsalata tətbiqi mərhələsidir ki, iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi yeyinti müəssisələrində də bu məsələ bir sıra problemlərlə üzləşir. İlk növbədə əldə olunan avadanlıqlara böyük həcmdə maliyyə resurslarının xərclənməsi ilə nəticələnir. İstehsal olunan məhsul daxili bazarda qiymətinin yüksək olması ilə əlaqədar ölkə əhalisinin tələblərinə uyğun olmaya bilər, bu tip məhsulların istehsal edilməsində istifadə olunan texnikanın “ikinci əl” olduğunu nəzərə alsaq beynəlxalq dünya bazarında məhsulun keyfiyyət standartları normasına da cavab verməyə bilər. Dünyanın bir sıra İEO-lərində innovasiya yönümlü maliyyə yatırımları (investisiyaların) geniş əksəriyyəti özəl yatırımlar xüsusilə xarici investorlar hesabına qarşılanır ki, bu da maliyyə itkilərini minimuma endirməyə imkan verir.

İnkişaf strategiyası hər hansı iqtisadi müəssisə üçün müəyyənləşdirilərkən sahədə mövcud olan müəssisələrin inkişaf yolu təcrübələrinin izlənilməsi mühüm rol oynayır. Dünya təcrübəsində iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf yolu məhz İEO-lər tərəfindən prioritet yol kimi qiymətləndirilir. Müəssisənin inkişaf strategiyası işlənilib hazırlanarkən bazarın hərəkətverici qüvvəsi olan istehlakçının alıcılıq qabiliyyəti geniş təhlil olunmalı müəssisənin məhsul istehsalı assortimenti genişləndirilməlidir. Bu proses uzunmüddətli və kifayət qədər istehsalat xərci və maliyyə resursları tələb etməsinə baxmayaraq uzunmüddətli dövrdə mənfəət qazandırır.

İnkişaf strategiyasının düzgün seçilməsi heç də həmişə inkişafa aparan yol olmur çünki hər bir müəssisə daxili bazarda digər müəssisələr tərəfindən və dövlət tərəfindən yaranmış maneələrlə üzləşirlər. Bunlara aşağıdakılar aid edilir:

1. Bazara giriş maneələri. Yeni fəaliyyətə başlayan müəssisə bir sıra problemlərlə yanaşı bazara daxil olan zaman topdan və pərakəndə satıcılar tərəfindən

yeni məhsul haqqında alıcılar üzərində mənfi rəy formalaşdırırlar. Müəyyən dövrdə müəssisənin gəlirləri aşağı ola həddə istehsal xərclərini yalnız ödəməyə kifayət edə bilər. Əgər istehsal olunan məhsul keyfiyyət və yararlılıq parametrlərinə cavab verirsə bazarda paya sahib ola biləcəkdir.

2. Nəzarətedici orqanların davranışları. Yeni müəssisə bazara daxil olduğu zaman istehsal etdiyi məhsul üzərində lisenziya və icazə sistemi ilə üzləşə bilər

3. Tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətləri. Yeyinti sahəsində mövcud olan qida sənayesi məhsullarının istehsalı bazarına daxil olmağa çalışan hər bir xarici müəssisə müəyyən tarif məhdudiyyətləri ilə üzləşir ki, bu tariflər iqtisadiyyatın qorunmasına xidmət edir.

1.2. Yeyinti sənaye müəssisələrinin inkişafının şərtləri və amilləri

Dünya miqyasında bazarların və bütövlükdə ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatının bir-biri ilə qovuşması iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin hıtda ən kiçik mikroiqtsadi subyektinin inkişafını şərtləndirən amillərin tədqiqini tələb edir. Müasir dünya təcrübəsi göstərir ki, qloballaşma meyillərinin genişlənməsi ölkələr arasındakı əlaqələri genişləndirməklə yanaşı ölkənin mövcud resurslarından istifadə etməklə dünya bazarına maddi formalı məhsul istehsal etməyə şərait yaradır ki, bu ölkə daxili iqtisadi inkişafa təkan verir. Ölkə daxilində ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edən ərzaq proqramlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edən yeyinti sənayesi sahələrinin daha sürətli inkişafını tələb edir. Yeyinti sənaye müəssisələrinin inkişafına daxili və xarici mühit amilləri bilavasitə və dolaylı yolla təsir göstərir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişafını şərtləndirən amillər qrupuna aşağıdakıları aid edə bilərik

- Yeyinti sənayesinin inkişafına bilavasitə təkan verən iqlim və relyef amili
- Geniş və çoxçeşidli xammal bazasının mövcudluğu amili
- Ənənəvi sənaye müəssisələrinin və infrastrukturun mövcudluğu amili
- Yeyinti sənayesi ilə əlaqəli sənaye infrastrukturunun (kənd təsərrüfatı, energetika, maşınqayırma) mövcudluğu amili

Azərbaycanda yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi, istehsal edilən məhsulun daxili tələbatı ödəməklə yanaşı ixrac potensialı imkanlarının genişləndirilməsi, istehsal edilmiş yeyinti sənayesi məhsulunun keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmini, habelə məhsulun rəqabətə davamlılığını təmin etmək üçün ilk növbədə bu sahə üçün peşəkar kadr potensialı yaratmaq lazımdır. Müstəqillik illərində bir çox yeyinti sənayesi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər yenidənqurma işlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq peşəkar yeyinti sənayesi kadrlarının iş yerlərinin itirilməsi ilə nəticələnmiş, onların bir çoxu xarici ölkələrə miqrasiya etmiş digər bir qismi isə başqa sahələrdə yeni iş yeri tapmış, hal hazırda isə bu sahə kadr çatışmamazlığı problemi ilə üz-üzə qalmışdır. İnsan sağlamlığı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən dietik yeyinti sənayesi məhsulları və uşaq qidaları istehsal edilmir. Uşaq qidaları Avropanın bir sıra ölkələrindən idxal olunur ki, buda ildə milyonlarla manatın ölkədən çıxarılması və eyni zamanda Azərbaycanın gələcəyi olan körpələrin sağlamlığı haqqında bizə düşünməyin vaxtı çatdığını deyir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişafına daxili və xarici mühit amilləri təsir göstərir. Xarici mühit amilləri dedikdə bilavasitə məhsul istehsalını və onun bazarlara çıxarılması, bütünlükdə istehsal və satış trayektoriyasını əhatə etməyən spontan qaydada inkişaf edən amillər daxildir. Bunlara hər hansı bir rəqib müəssisənin iflası, uğraması, ölkənin iqtisadi idarəetmə səviyyəsinin dəyişməsi, iqtisadi böhran, iqtisadiyyatın tənəzzülə uğraması, siyasi aspektlər yönündə ixracın məhdudlaşdırılması və sair kimi amilləri aid edə bilərik. Daxili mühit amillərini yeyinti sənayesi müəssisələri üçün ümumiləşdirilmiş şəkildə iqtisadiyyatın digər müəssisələrinin nümunəsində qruplaşdırma bilərik.

Daxili mühit amilləri dedikdə isə, məhsulun istehsal prosesinə daxil olduğu andan hazır-əmtəlik məhsula çevrilməsi tsiklik peridounu özündə əks etdirir. Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişafı istehsal olunan məhsulun iqtisadi səmərə və faydalılığının maksimum səviyyəsinə çatdırıldığı anda reallaşır.

Müəssisənin daxili mühit amilləri dedikdə müəssisədə məhsul istehsalı prosesinin təşkil mərhələləri, maliyyə resurslarının mövcudluğu amili, marketinq-

satış konsepsiyasının düzgün işlənilib hazırlanması amili, heyətin idarə olunması – insan resurslarının keyfiyyət göstəricilərinin təhsil və peşəsinin artırılması məsələlərinin həyata keçirilməsi amili, innovasiya-investisiya amillərinin qarşılıqlı uzlaşdırılması və istehsalat tətbiqini nəzərdə tutur.

Müəssisənin inkişafının və rentabelliyyəsinin təminində ahəngdarlığın təmin olunması – istehsal proqramının optimal variantının yəni inkişafa istiqamətlənmiş inkişaf proqramlarından ən səmərəlisinin seçilməsi mühüm rol oynayır. İstehsalın düzgün və fasiləsiz təşkili xammal və resursların yararlılıq müddətinin bitmədən onların istehsalata cəlb edilərək hazır məhsul kimi istehlakçıya çatdırılması vacibdir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində itkilərin azaldılması və tullantısız texnologiyaya keçid ilə əlaqədar olaraq və məhsulun əməktutumluluğunun azaldılması bununla da istehsal xərclərinin aşağı salınması məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsi istehsal tsiklinin tam avtomatlaşdırılması şəraitində mümkün olur.

Azərbaycanda yeyinti sənayesi müəssisələrində inkişafa təsir edən maliyyə amili sahibkarın öz daxili vəsaitləri eyni zamanda dövlət tərəfindən və xarici investorların yatırımları müəssisənin inkişafına təsir etməklə onlar iqtisadiyyatın bir subyekti olduğunu düşünərək iqtisadiyyatın inkişafına da bilavasitə xidmət edir. Bu maliyyə yatırımları o istiqamətləri əhatə etməlidir ki, dövlətin inkişaf planları ilə üst-üstə düşsün. Statistik araşdırmalar göstərir ki, emal sənayesinə xüsusilə yeyinti sənayesinə 2013-2016-cı ildəki xarici yatırımlar tikinti sektorunu əhatə edir və bu yatırımların emal sənayesi istiqamətində olması dövlət tərəfindən stimullaşdırılmalıdır.

Müasir dünyada rəqabətin kəskinləşdiyini nəzərə alaraq istehsal həcmi və ya keyfiyyətli məhsul istehsalı həcmi heç də həmişə müsbət səmərə gətirib, inkişafa səbəb olmaya bilər. Bunun üçün ilk növbədə xarici- bazar mühiti hərtərəfli tədqiq edilməlidir. İlk öncə ərzaq məhsulları bazara çıxarılmamışdan qabaq aşağıdakı tədqiqatların aparılması zəruridir:

1. İstehsal olunmuş məhsulun potensial əmtəəlik məhsula bazarda olan tələbatının öyrənilməsi onun iqtisadi cəhətdən yararlılığının müəyyən edilməsi

2. Bazar tədqiq edildiyi halda müəssisənin tələb görməyən məhsul istehsalı no-

nomenklaturasının azaldılması digər rəqabətə davamlı məhsul çeşidinin istehsal həcmünün artırılması –bazarda baş verən “dalğavari” dəyişikliklərə çevik analiz edərək cavab verməsi

3. Alıcıların tələblərini nəzərə almaqla istehsal olunan məhsulun istehlakçılara uyğunlaşdırılması

Müəssisənin inkişafını təmin etmək üçün marketing tədqiqatı aparmaq vacib şərtlərdəndir. Çünki bazarın öyrənilməməsi son nəticədə istehsal olunmuş məhsul artıqlığına gəlir və mənfəətdən daha çox uğursuzluq və iflasla nəticələnə bilər. Marketing tədqiqatına aşağıdakıları aid edə bilərik:

1. Müəssisə səviyyəsində ölkədaxili bazarların yeni xarici mühitin lokal miqyasda təhlili; ölkə səviyyəsində beynəlxalq bazarların təhlili

2. Bazarın və inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi olan istehlakçıların alıcıların tələbatlarının hərtərəfli öyrənilməsi

3. Uzunmüddətli və qısamüddətli dövrdə məhsulun istehsalının təşkilinin planlaşdırılması

4. Məhsulun satış strategiyasının işlənib hazırlanması onun satışının reallaşması və real satış kanallarının tapılması

5. İstehsal edilmiş məhsulun qiymət strategiyasının düzgün şəkildə işlənilməsi və s.

Azərbaycanda yeyinti sənayesinin inkişafına bu sahədə mövcud olan resurs xammal ehtiyatlarının çox olması, tarixi infrastruktura malik olması kimi amillər təsir göstərir. Müəssisənin inkişafına təsir göstərən bu amilləri 3 böyük qrupda cəmləşdirə bilərik 1) Təbii resursların mövcudluğu amili; 2) İnsan amili; 3) İnstitusional amil. Təbii resursların mövcudluğuna əsaslanan bir sıra yeyinti sənayesi müəssisələri mövcuddur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində onları tədqiq edərək və mövcud problemlərə nəzər yetirmək olar.

Taxıl məhsullarının strateji əhəmiyyətinə görə və əhalinin qida rasyonundakı geniş paya sahib olduğundan daima ərzaq təhlükəsizliyinin təminində istehsalına geniş yer verilmişdir. Beləki Azərbaycanın taxıl becərilməsində 7 min ildən çox təcrübəsi vardır. Taxıl Respublikanın ən iri və ənənəvi sahələrindən

biridir. Azərbaycanca taxıl bitkilərindən buğda, arpa, çəltik, qarğıdalı, darı və s. əkilib becərilir. Bu bitkilərin becərilməsi üçün Azərbaycanda olan düzən relyef iqlimi və əlverişli suvarma şəbəkəsinin mövcudluğu təkan verir. Taxıl məhsulları da öz növbəsində bir neçə emal mərhələsinə malikdirlər ki, ilkin mərhələlərdə ərzaq məhsulları, istehsalat tullantılarından isə heyvandarlıqda yem kimi istifadə olunur. Müstəqillik illərində bu sahədə də geriləmə müşahidə olunsada dövlətin tənzimləmə siyasəti nəticəsində iqtisadi sabitliyə nail olunmuşdur. Lakin taxıl bitkiləri ilə təminatın bir hissəsi idxala əsaslanır və bu asılılığın azaldılması prioritet sahələrdən biri olmalı dövlətin iqtisadi inkişaf strategiyasına aid edilməlidir. Taxılın istehsalının həcmının artırılmasına mövcud infrastruktur imkan versə də sahibkarlar bir sıra çətinliklərlə üzləşir:

- 1) Taxıl bitkilərinin yetişdirilməsi üçün vacib sahə sayılan Kür-Araz ovalığının torpaqlarının melorasiya tədbirlərinin həyata keçirilməməsi, torpaqların şoranlaşması, dağətəyi ərazilərdə sürüşmənin artması
- 2) Maliyyə resurslarının azlığından bitkinin inkişaf mərhələsində mineral gübrələr və ziyanvericilərə qarşı dərman preparatlarının əldə edilməsində mövcud olan və hələ də öz həllini tapmayan çətinliklər
- 3) Əkin sahələrinin dincə qoyulmadan hər il istehsal faliyyətinə cəlb edilməsi və məhsuldarlığın aşağı düşməsi
- 4) Hazır məhsulun yığılı mərhələsində texnikanın çatışmaması
- 5) İdxal məhsullarının yerli məhsulları qiymət və keyfiyyət cəhətdən sıxışdırılması – daxili bazarın qorunmasında qiymət və tarif sisteminin zəif olması
- 6) Təbii fəlakətlər zamanı baş verə biləcək hallarda əkin sahələrinin sığortalanmaması

Taxıl məhsullarının istehsalı dayanıqlı iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindən biridir. Taxıl bitkilərinin yetişdirilməsi strateji ixrac potensialına malik məhsul yaradır ki, bu bitkilərin bir qismi emal edilərək un və yarma, makaron, çörək məmulatları, spirt, qarışıq yem və s. tipli məhsullardır ki, daxili və xarici bazarda geniş paya malik olduqda ölkəyə iqtisadi resurs kimi maliyyə resursu kimi qaydır.

Müstəqillik illərində həyata keçirilmiş özəlləşdirmə sahəsindəki sosial- iqtisadi istahatların müsbət nəticələri olduğu kimi mənfi nəticələri də olmuşdur. Məhz strateji emal imkanları ən geniş olan ikinci bitki çay istehsalında da geriləmələr müşahidə olunmuşdur. Taxıl birillik istehsal bitkisindən fərqli olaraq çay çoxillik bitkidir və inkişaf mərhələsini 8-9 cu ilində məhsul verir. Mövcud plantasiyaların bir qisminin məhv edilməsi malik olduğu tarixi infrastruktur imkanlarını məhdudlaşdırılmışdır. Azərbaycanda çay Lənkara-Astara iqtisadi coğrafi rayonunda becərilir və dünya bazarına “Astarəçay “ brendi adı altında təqdim olunur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu istehsal sahəsinin məhsulunun qiymətləndirilməsinin yüksək olduğunu nəzərə alaraq emal prosesi təşkil olunarkən bir sıra məsələlər xüsusilə mövcud çay sahələrində struktur dəyişiklikləri baş verir. Əkin sahələrində cavan çay bitkilərinin becərilməsinə başlanılmalıdır. Çay məhsulunun keyfiyyəti onun emalı prosesində texnoloji yeniliyin tətbiqi səviyyəsindən asılıdır. Texnoloji göstəricilər yüksək olan emal müəssisələrində istehsal olunan çay məhsulunun keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyəti də yüksək olur. Azərbaycanda çay istehsalının 98% ni qara çay istehsalı tutur ki ,bu çayın tərkibindəki kofein yüksək miqdara malikdir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin və eyni zamanda iqtisadiyyatın digər sahələrində mövcud olan müəssisələrinin inkişafının əsas şərtlərindən biri savadlı, ixtisaslı insan resursları potensialının olmasından ibarətdir. Əsasən ixtisaslaşmış insan resursları potensialının geniş əksəriyyəti Bakı şəhərində cəmlənmişdir. Sovet İttifaqı illərində yeyinti sənayesi müəssisələrində çalışan işçilər bu müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulların artıq tələb görməməsi, alıcı bazarlarının itirilməsi ilə iflasa uğradıqdan sonra işsiz qalmış, başqa ölkələrə köçmüş və yaxud iş profilini dəyişdirmişdir. Bu səbəbdən hal-hazırda məhz bu sahədə ixtisaslı kadr çatışmazlığı müşahidə olunur. Hər bir müəssisədə kadrların elmi-biliklərinin artırılması istiqamətində daxili elmi institutlar olmalıdır. Bir kadrın 20-30 il ərzində yetişdiyini nəzərə alaraq onun əvəz edilməsi şəraitində kadrların yoxluğu problemi ilə üzləşməmək üçün bu institutlar mühüm rola malikdir. Müəssisələrdə daima kadrların yeni biliklərin öyrənilməsi istiqamətində seminarlar təşkil edilməsi

tədbirləri görülməli və yeni texnoloji parametrlərin öyrənilməsi istiqamətində kadrların öz və yaxud müəssisə hesabına maliyyələşdirilərək təhsil alması vacibdir. Məhz Azərbaycanda müstəqillik illərində kadr çatışmazlığı mövcud kadr potensialının bazar iqtisadiyyatı bilik səviyyəsinə uyğun gəlməməsi problemini həll etmək məqsədilə dünyanın qabaqcıl elm ocaqlarına tələbələr göndərilmişdir.

Daim dəyişməkdə olan alıcı-istehlakçı zövqləri məhsulun istehsalı prosesində texnoloji yeniliklər etməyi tələb edir. Lakin müəssisənin tamamilə avtomatlaşdırılması belə o avadanlıqları işə sala biləcək kadrların olmaması müəssisə istehsalının gerilməsinə gətirib çıxara bilər. Yeyinti sənayesi maşınqayırma sənayesindən sonra sahədə işləyən işçilərin sayına nisbətində görə ikinci yeri tutur. Yeyinti məhsullarının istehsalı əməktutumlu olduğundan İEOÖ-də bu sahənin qurulması əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində işsizlik səviyyəsinin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. Əhali kütləsinin gəlir səviyyəsi, mövcud resurslar əslində sənayenin sahə strukturunun müəyyənləşdirilməsinə bilavasitə təsir göstərir. Sənayenin sahə strukturu onun tərkibinə daxil olan sahələrin və yaxud sənaye yarım sahələrinin birləşməsindən ibarətdir. Adətən yüngül və yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsinin iqtisadi alət kimi İEOÖ lərdə geniş istifadə olunur. İEOÖ-lər isə daha bahalı və rəqabətə davamlı tamamilə kompüterləşdirilmiş istehsala malik olan sənaye sahələri üstünlük təşkil edir.

Statistik tədqiqatlara əsasən yeyinti sənayesində işləyənlərin sayını min nəfər göstərici ilə belə ifadə edə bilərik. Emal sənayesində çalışan işçilərin sayı 2011-ci ildə 89.3 min nəfər təşkil etmişdir ki, bunun 14,6 min nəfəri qida məhsullarının istehsalı sənayesində; 5,7 min nəfəri içki istehsalı sənayesində ; 0,5 min nəfəri bütün məmulatlarının istehsalı sənayesində çalışır. Müvafiq olaraq növbəti illər üzrə 2012-ci il emal sənayesi 90,8 min nəfər- 17 min nəfər qida sənayesi; 5,8 min nəfər içki sənayesi ; 0,5 min nəfər bütün sənayesi/ 2013-cü il emal sənayesi 101,5 min nəfər- 18,8 min nəfər qida sənayesi; 5,6 min nəfər içki sənayesi ; 0,5 min nəfər bütün sənayesi/ 2014-cü il emal sənayesi 105,2 min nəfər- 20,6 min nəfər qida sənayesi; 5,8 min nəfər içki sənayesi ; 0,3 min nəfər bütün sənayesi/ 2015-ci il emal sənayesi 99,7 min nəfər- 18,8 min nəfər qida sənayesi; 6,0 min nəfər içki sənayesi ; 0,3 min nəfər

tütün sənayesi /2016-cı il emal sənayesi 95,2 min nəfər- 18,8 min nəfər qida sənayesi; 6.0 min nəfər içki sənayesi ; 0,3 min nəfər tütün sənayesi potensial işçi qüvvəsi vardır.

Faiz nisbətilə ümumi iqtisadiyyatın strukturuna nəzər saldıqda ölkə iqtisadiyyatında maddi işləyənlərin bölgüsü 2011- ci il bütün iqtisadiyyat 100%- kənd təsərrüfatında maddi işləyənlər 3%;mədənçıxarma sənayesi 2.5%; emal sənayesi -6,7 % / 2012- ci il bütün iqtisadiyyat 100%- kənd təsərrüfatında maddi işləyənlər 2,9% ; mədənçıxarma sənayesi 2.5%; emal sənayesi -6,6 % / 2013- cü il bütün iqtisadiyyat 100%- kənd təsərrüfatında maddi işləyənlər 2,9 %; mədənçıxarma sənayesi 2.5%; emal sənayesi -6,8 % / 2014- cü il bütün iqtisadiyyat 100%- kənd təsərrüfatında maddi işləyənlər 3%; mədənçıxarma sənayesi 2.3%; emal sənayesi -6,8 % / 2015- ci il bütün iqtisadiyyat sənaye 100%- kənd təsərrüfatında maddi işləyənlər 3,1 %; mədənçıxarma sənayesi 2.3%; emal sənayesi -6,3 % / 2016- ci il bütün iqtisadiyyat 100%- kənd təsərrüfatında maddi işləyənlər 3,1 % ; mədənçıxarma sənayesi 2.2%; emal sənayesi -6,7 % təşkil etmişdir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatın durğunluğu iqtisadi satış əhəmiyyətli məhsullarımızın rəqabətqabiliyyətiyinə aşağı olması sosializm iqtisadi quruluşunun planlı- idarəetmə iqtisadi sisteminin mənfi yekunu kimi ölkənin öz həllini gözləyən bir problem kimi qarşıda dururdu.İqtisadi müəssisələrin inkişaf etdirilməsinin ən mühüm şərt və amillərindən biri məhz institusional mühitin yeni qanunvericilik bazası ilə tənzimləmə ilə yanaşı potensial və ixtisaslaşmış institut strukturunun formalaşmasını tələb edirdi.Başqa sözlə iqtisadiyyatı geniş həcmdə xammal resurs ixracına əsaslanan ölkələrin hazır məhsul ixracını və məhsulu innovativ inkişaf potensialını yüksəltmək məqsədilə məhz bu institutlar yaradılır.Bu tip institutların mühüm vəzifəsi məhz iqtisadiyyatın inkişafına səbəb olan faktorlardan biri kiçik mikroiqtsadi subyektlərin – müəssisələrin inkişafını təmin etmək məqsədilə inkişaf proqramlarının layihələndirilməsi və bu layihələrin bilavasitə maliyyələşməsi ilə məşğul olurlar.

Azərbaycanda inkişafa yönəlik kiçik və orta sahibkarlığın innovativ yönümlü inkişafını təmin etmək məqsədilə yaradılmış institutlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF) – bu fond məhz yuxarıda qetd etdiyimiz kimi 1922-ci ildə təsis edilmiş və kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını təmin etmək məqsədilə uzun müddətli dövrdə güzəştli kredit verilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Bu fondun maliyyələşmə istiqamətlərinə kənd təsərrüfatı məhsullarının intensiv istehsalı - ətlik və südlük iribuynuzlu heyvandarlıq komplekslərinin, damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması, quşçuluq təsərrüfatlarının yaradılması, toxumçuluq, bağçılıq, tərəvəzçilik, tingçilik təsərrüfatlarının yaradılması; meyvə - tərəvəz məhsullarının saxlanması məqsədilə müasir texnoloji tələblərə tam cavab verə bilən soyuducu anbar kompleksinin yaradılması; rəqabətə davamlı və idxalı əvəzləyən ixrac yönümlü yeyinti sənayesi müəssisələrinin məhsullarının istehsalı - əsasən müasir tələblərə cavab verən meyvə-tərəvəz məhsullarının emalı müəssisələrinin yaradılması, müalicəvi və mineral süfrə sularının mənbəyində qablaşdırılması üçün həmin ərazidə emal müəssisələrinin yaradılması və mövcud müəssisələrin restrukturizasiyası; tamamilə avtomatlaşdırılmış və insan əli dəyməyən müasir istehlakçıların tələblərini ödəyən çörək istehsalı müəssisələrinin yaradılması; ən son texnologiyaların istehsalata tətbiqi ilə yeyinti sənayesi və digər iqtisadi sahə müəssisələrində istehsal olunan məhsulların qablaşdırılması.

Müəssisənin inkişafının əsasını maliyyə resursları təşkil edir ki, məhz respublikamızda müəssisələrə qoyulan maliyyə yatırımlarının geniş hissəsi dövlət sektorun payına düşür. Müəssisənin maliyyə yatırımlarına özəl və dövlət sektorunun qarşılıqlı uzlaşdırılması ilə xarici investorların maraqlarını stimullaşdırmaq məqsədilə növbəti institut “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti “ yaradılıb. Bu fondun məqsədi inkişaf potensialı çox olan yerli müəssisələrə yatırımlarını etmək üçün yerli və xarici investorları cəlb etməkdən ibarətdir. Bu şirkətin yaradılmasında əsas məqsəd ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığın aradan qaldırılması və qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verməkdən ibarət olub bir sıra prinsipləri özündə əks etdirir. İlk növbədə respublika ərazisində rentabelli işləyən və yüksək iqtisadi səmərə əldə edən müəssisələrə investisiya qoyuluşları etmək və daha sonra bu müəssisələrlə birlikdə köməkçi fondlar yaratmaq. İqtisadiyyatın inkişafının əsası olan təktərəfli bir

sahədən asılı deyil çoxşaxəli inkişafı təmin etmək məqsədilə əsasən yatırımların qeyri-neft istiqamətləndirməkdir.

Şirkətin maliyyələşdirdiyi istehsal prosesinin məntiqi yekunu olan məhsul daxili və xarici bazarda rəqabətqabiliyyətli olmalı və idxalı əvəzləməklə ixracyönümlü inkişafa səbəb olmalıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq əsasən bu şirkət kənd təsərrüfatı, qida məhsullarının istehsalı və onların qablaşdırılması (marketing), ağır sənayenin xüsusilə maşınqayırmanın inkişafını dəstəkləməyi prioritet sektor kimi qəbul edib.

Yeyinti sənayesinin xammal bazası rolunu oynayan kənd təsərrüfatının inkişafı dolayı yolla bu sahənin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu məqsəd ilə Kənd Təsərrüfatının Kreditləşməsi üzrə Dövlət Agentliyi və “Aqrrolizinq “ ASC kimi təşkilatlar yaradılmışdır. KTKD Agentliyinin adından da məlum olduğu kimi yatırımların əsasən aqrar bölmədəki müəssisələrin inkişafı məqsədilə onların rəhbərliklərinə razılaşdırılmış qaydada kreditlərin verilməsi durur.

Agentlik kreditlərin verilməsinə və bu işin icrasının düzgün yerinə yetirmək məqsədilə idarəedici əsasnamə qəbul etmişdir və bu əsasnaməyə aşağıdakılar aid edilir:

- 1) Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan, həmin məhsulları emal edən yeyinti müəssisələrinə , işin gedişatına istehsal prosesinə ciddi təsir edən biləcək meliorasiya və su təchizatı məsələlərinin yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan rəhbərlik subyektlərinə -sahibkarlara kreditlərin verilməsi
- 2) Yerli və beynəlxalq səviyyədə yerli və xarici sahibkarlar arasında imzalanmış sazişlərdə nəzərdə tutulan inkişaf yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə öz səlahiyyətləri daxilində müdaxilə edilməsi
- 3) Kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədilə reallaşdırılması planlaşdırılan dövlət əhəmiyyətli proqramların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmək
- 4) Aqrar-sənaye sektoruna cəlb edilmiş kreditlərin təyinatı üzrə istifadə edilməsinə nəzarətin təşkili.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən müsbət istiqamətli inkişaf tədbirlərinin fond və maliyyə institutlarının yaradılması iqtisadiyyatın mikroiqtisadi

subyekti olan müəssisələrin və firmaların inkişafına köməklik göstərmək əsasən də idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi ölkəmizdə rəqabət mühitinin sağlamlığının təkmilləşdirilməsi istiqamətində kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə əsaslanan geniş miqyaslı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasını özündə əks etdirir. Bu fondların yaradılması respublikanın hüquqi və fiziki şəxsləri ilə xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri arasında bağlanılması nəzərdə tutulan müqavilə və sazişlərin əməkdaşlıq şəraitində reallaşdırılmasını stimullaşdırmaq məqsədilə həyata keçirilir.

1.3 Yeyinti sənayesinin ölkənin sosial- iqtisadi inkişafında rolu

Yeyinti sənayesi respublikamızın qida məhsullarının istehsalı bazarını əmtəə məhsulları ilə təmin edən iqtisadiyyatın ən qədim sahələrindən biridir. Yeyinti sənayesi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini ilə yanaşı əmək tutumluluğu ilə seçilir ki, bu da yeyinti sənayesi müəssisələrində işləyən işçilərin sayının digər iqtisadi sahələrlə nisbətə daha geniş xüsusi çəkiyə malik olması ilə nəticələnir. Yeyinti sənayesi müəssisələrinin sayının artırılması respublikamızda mövcud olan bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həllinə səbəb olacaqdır ki, bu da sosial- iqtisadi inkişafda yeyinti sənayesinin təsirini göstərir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının yeyinti sənayesi eləcə də sənayenin perspektiv iqtisadi sahə kimi qarşısında duran mühüm vəzifə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində nail olunmuş iqtisadi artım göstəricilərinin stabilliyinin qorunub saxlanılması və möhkəmləndirilməsi, bütünlükdə ölkənin və əhalinin ərzaq resurslarına olan mövcud və tükənməz tələbatının maksimum səviyyədə tam və dolğun ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Yuxarıda qeyd olunan vəzifələrin icrası və həyata keçirilməsi, yeyinti sənayesinin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli məqsədilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan 2015-2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyaları, normativ-hüquqi aktlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul edilmişdir. Bütün bu proqramların qəbulu

və icrasının əsas məqsədi yeyinti sənayesinin inkişafı, yerli məhsul istehsalının genişləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması (məşğulluğun təmini, işsizliyin aradan qaldırılması bununla da əhalinin sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi), əhalinin yeyinti sənayesi məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi və dövlət büdcəsinin formalaşmasında neft sektorundan asılılığın azaldılmasıdır.

Yeyinti sənayesinin dünya ölkələrində və respublikamızda ölkənin sosial – iqtisadi inkişafında aparıcı rola malikdir. Yeyinti sənayesində həyat keçirilən tədbirlər kompleksinin ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakılara xidmət edir :

- 1) Məşğulluğun artırılması
- 2) Ərzaq təhlükəsizliyinin təmini
- 3) İqtisadi təhlükəsizlik
- 4) Regional tarazlı inkişaf

Müasir dövrdə ərzaq məhsulları ilə təminat belə idxala əsaslandığından ölkələr arasındakı münasibətlərin münaqişələrə çevrildiyi hallarda belə ölkənin ərzaq çatızmamazlığı problemi ilə qarşı – qarşıya qoya bilər. Məhz bu təhlükəli vəziyyətlə üzləşməmək və iqtisadi sabitliyin, iqtisadi təhlükəsizliyin təmini bilavasitə ərzaq təhlükəsizliyinin təşkilindən asılıdır. Ərzaq təhlükəsizliyi o zaman tam reallaşdırıla bilər ki, ölkə ərazisində istehsal olunan qida məhsulları daxili tələbatı ödəməklə yanaşı ixrac potensialına malik olsun və xarici bazarda rəqabətə davam gətirə bilsin.

Qlobal dünyada insanların geniş əksəriyyəti ac qalmaq təhlükəsi ilə qarşılaşır. Bu məsələnin həlli yalnız geniş həcmdə ərzaq məhsullarının istehsal etməkdən ibarət olmamaqla yanaşı istehsal edilən məhsulun alıcılıq qabiliyyətindən, adambaşına düşən gəlir səviyyəsinin bölgüsünün qeyri- bərabər olması ilə əlaqədardır. Dünya miqyasında ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq üçün ölkələr arasındakı qida məhsulları- ərzaq məhsullarının satışı bazarlarının düzgün təşkili və bu məhsulların nisbətən stabil və razılaşdırılmış qiymətlərlə satılmasına çalışılmalıdır. Belə olan halda hər hansı bir ərzaq məhsulunun istehsalı üzrə ixtisaslaşmış ölkələrdə idxal olunan məhsullar ölkə sərhədlərindən daha az maneələrlə üzləşərlər. Hər hansı bir məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşma qloballaşma meyillərinin artması digər ölkələrin ucuz idxal məhsulları əldə etməsi ilə nəticələnir

.Bunun bir sıra üstünlükləri olmaqla yanaşı (ölkə daxilində istehsal xərcləri çox olduğu halda idxal ərzaq məhsulu daha aşağı maya dəyərinə və qiymətə malik olur) həmin sahə üzrə ölkənin istehsal potensialının yox olmasına və asılılığa gətirib çıxarır və bu potensial təhlükədir.

Milli ölkə daxili ərzaq təhlükəsizliyinin təmini daha az ərazi istehsal prosesi və əlaqələrə əsaslanarsa da geniş strateji üstünlüyə malikdir. Ölkədaxili ərzaq təhlükəsizliyini ölkənin müəssisələrinin mövcud resurslarından tam və qismən istifadə etməklə məhsul istehsalına nail olmaqla kifayətlənməyin bu məhsullarla əhalinin tələbatlarını geniş miqyasda ödəməyə əhalinin sağlamlığının və rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edir .

Ərzaq təhlükəsizliyi həcm etibarilə tələbatı tam ödəyə bilən məhsul istehsalı deyil eyni zamanda bu məhsulun əhalinin gəlir səviyyəsinə uyğun olaraq ərzaq məhsullarının əldə edilə bilməsinin mümkünlüyü ilə də bağlıdır.

Beynəlxalq təşkilatların apardığı təhlillərə əsasən hər hansı bir ölkənin öz daxili resursları hesabına əhalisinin 70 % - ni təmin edə bilirsə bu ölkədə ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunmuşdur deməkdir.Burada belə nəticəyə gələ bilərik ki, idxal məhsullarının 30 % -dən çox olması ərzaq təhlükəsizliyi cəhətdən təhlükəli hal hesab olunur.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmini ilkin növbədə əhalini gündəlik tələbatını ödəyən ərzaq məhsullarının istehsalının təşkilinə əsaslanır. Bu tip strateji məhsullara çörək və çörək məhsulları,süd, yumurta, şəkər, bitki yağı və s. məhsullar aid edilir

Azərbaycan respublikasında taxıl əkinlərinin stimullaşdırılması məqsədilə “Taxıl haqında “ qanun qəbul edilmişdir.Bu sahədə mövcud taxıl plantasiyalarının özəl mülklərə çevrilməsi,həyətyanı sahələrə daxil edilərək azaldılması; selektiv toxumların olmaması ; məhsuldarlığı yüksək olan toxumun əldə edilməsindəki çətinliklər; ziyanvericilərə qarşı dərman preparatlarının olmaması ; texnikanın lazımı inkişaf səviyyəsində olmaması və təchizat problemi ilə əlaqədar olaraq məhsulun vaxtında sahələrədən toplanması işinin yekunlaşdırıla bilməməsi; toplanmış məhsulu emal edən dəyirmanların sayının az olması; nəqliyyat strukturunun köhnəlməsi və yenidən qurmaya layihələndirməyə ehtiyac duyulması və sair kimi faktorlar ciddi

miqyasda bu sahənin inkişafına mənfi təsir göstərir və məhsulun böyük hissəsi qonşu dövlətlərdən idxal edilir.

Şəkər və bitki yağının emalı və istehsal hazırlanması prosesində də bu kim mənfi və öz həllini tapmayan hallar qalmaqdadır. Bakı Marqarin zavodunda və İmişli şəkər emalı müəssisəsində emal edilən məhsulun tələbatın çox cüzi hissəsini ödədiyi danılmaz faktdır. İstehlak edilən yağın geniş hissəsi Türkiyədən və şəkər isə Rusiya və İrandan idxal edilir. Digər məhsullar yəni meyvə - tərəvəz məhsulları ilə əhalinin təmin edilməsi məsələsindəki problemin böyük hissəsi öz həllini tapmışdır və hətda dünya bazarına ixracına belə nail olunmuşdur. Hal-hazırda daxili imkanlar hesabına əhalinin əsas ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi ixrac – idxal arasındakı nisbət 42-58 % arasında dəyişir ki, bununla da ərzaq təhlükəsizliyinin hələdə təmin edilmədiyini görürük.

Mövcud çətinliklərə baxmayaraq ölkəmizdə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi ilə məhsul istehsalının həcmnin artırılması imkanları çox genişdir. Bunun əsas istiqamətləri məhz dövlətin investisiya yatırımları etməklə və bu yatırımın mövcud inkişafa xidmət etdiyindən əmin olmaq vacib şərtidir. Son illərdə qida məhsullarının istehsalının respublikamızın sərhədləri çərçivəsində azaldığını müşahidə edə bilərik. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı və yeyinti məhsulları istehsalı daxili tələbatı ödəməməklə yanaşı adambaşına düşən istehsalında həcmi dünya ölkələrindən aşağıdır. Mövcud resursların bolluğunu nəzərə alaraq bu göstəricilərin yaxşılaşdırılması mümkündür. Əhalinin gəlir səviyyəsinin nisbətən aşağı olması yeyinti sənayesinin sahə strukturuna təsir göstərir. Belə ki, daha çox alıcılıq qabiliyyətinə görə, cövrək məmulatları və makaron malikdirlər. Bu da istehsal edilmiş, qiyməti yüksək qida məhsullarının alıcılıq qabiliyyətinin aşağı salınmasına səbəb olur. İlk növbədə bunu nəzərə alaraq daxili tələbatın ödənilməsinə çalışılmalı, əhalinin real alıcılıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə daha sonra ixrac yönümlü istehsal fəaliyyətinin reallaşdırılmasına başlanılmalıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, gələcəkdə yeyinti sənayesində ixracı nəzərə alaraq struktur dəyişiklikləri həyata keçirilməlidir. İqtisadi islahatların həyata keçirildiyi Respublikamızda ölkədaxili ərzaq təchizatını təmin edilməsi məqsədilə milli aqrar

ərzaq, kompleksinin yaradılması və qloballaşma şəraitində ölkənin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsində səmərəli struktur formalaşdırılmalıdır. Bunun əsas göstəricisi daxili bazarların tarif və qeyri tarif dərəcələrinin tətbiq edilməsidir. Çünki yeyinti məhsullarının istehsal etdiyi məhsulun qiymətinin yüksək olması və xarici məhsullarla rəqabətə davam gətirməməsi yerli mülkiyyətçilərin sonda müflisləşməsi ilə nəticələnə bilər. Məhz daxili bazarları geniş olan bir sıra dünya ölkələri ərzaq bazarlarını qorumaq məqsədi ilə tarif dərəcələri tətbiq edir.

Beləliklə belə nəticəyə gələ bilərik ki, sadalanan qüsurlara çatışmamazlıqlara baxmayaraq Respublikada ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq bununla iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün ölkənin kənd təsərrüfatını və onunla sıx bağlı olan yeyinti sənayesini sahələrində görülən işlər, xammal mövcudluğu ilə əlaqədar struktur və həm də geniş inkişaf potensialına malikdir. Bu potensialdan düzgün şəkildə planlı istehsal inkişaf prosesi təşkil edildikdə ərzaq məhsullarına olan tələbat daxili imkanlar hesabına ödənilməsi mümkündür. Beynəlxalq bazarlarda tələb olunan ərzaq məhsulları çatdırılması üçün istehsal olunan məhsulun dünya standartlarına cavab verən normanın yüksəldilməsi və istehsalatın tam avtomatlaşdırılması şəraitinə nail olmaq mümkündür. Bütün bunlar emal sənayesi müəssisələrinin sayının artırılmasına gətirib çıxaracaq və bu Respublikanın bu sahədə iki böyük problemlərini 1) işsizlik problemi 2) əhəlinin alıcılıq qabiliyyətinin minimumlaşdıracaqdır. Eyni zamanda bu sahənin potensialını artırmaq məqsədilə daha çox kiçik müəssisələrin yaradılmasına imkanların dövlət tərəfindən yaradılması müsbət nəticələnə bilər.

Sovet İttifaqı illərində respublikamızda iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi yeyinti sənayesi də yüksək səviyyədə inkişaf etmiş və kənd təsərrüfatı sahəsində mexanikləşdirilmə tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə yeyinti və kənd təsərrüfatının artan miqyasda inkişafı əhəlinin maddi-rifah halının yüksəldilməsinə səbəb olmuşdur. Əhəlinin maddi –rifah halının yüksəldilməsi onların həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına və bazarda alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilə müşahidə olunmuşdur. Ölkənin bazarlarında alıcılıq qabiliyyətinin artması respublikada mal dövriyyəsinin həcmi artırılmışdır. Əhəlinin sosial rifah halının

yüksəlməsini onun tələb istiqamətini dəyişdirmiş onları daha qiymətli ərzaq məhsulları almağa sövq edir.Əslində müasir dövrdə əhalinin istehlak malları strukturunu onların rifah səviyyəsini müəyyənləşdirir.Rifah səviyyəsi aşağı olan əhali əsasən un və un məhsullarını istehlakına yönəlir.Əhalinin yaşam standartlarını yüksəlməsi keyfiyyətli ərzaq məhsullarının istehsalını qeyri-ərzaq məhsullarının istehsalını stimullaşdırır.

Müasir dövrdə ölkənin sosial –iqtisadi inkişafının əsasını əhalinin ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsi məsələsində geniş miqyasda asılıdır.Əhalinin qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmini, yeyinti sənayesini xammalla təmin edən kənd təsərrüfatının inkişafından asılıdır.Ümumi həcmdə məhsul istehsalı həcmnin artırılması heç də sosial-iqtisadi inkişafa səbəb olmur əksinə əhalinin adambaşına düşən ərzaq istehsalının azalmasına səbəb olur.Buna səbəb alıcılıq qabiliyyəti aşağı olan və rəqabətcabiliyyətliliyi aşağı olan məhsulların istehsal edilməsi satış potensialının düzgün təşkil olunmamasıdır.

Yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməklə kənd təsərrüfatı məhsullarını həcmnin artırılmasından asılıdır.Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin bir neçə istiqaməti əhatə etməlidir ki, bunlar aşağıdakılardır :

- 1) Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas strateji məhsul çörək və çörək məmulatları istehsalının genişləndirilməsi bunun həlli məqsədilə taxıl əkini sahələrinin genişləndirilməsi, selektiv toxumçuluğun inkişaf etdirilməsi, taxıl toxumlarını alınmasında maliyyə yardımlarının edilməsi, ziyanvericilərə qarşı preparatlarla təminatın yaxşılaşdırılması, texnoloji avadanlıqlardan istifadənin yaxşılaşdırılması, məhsulun təbii fəlakətlərə qarşı sığortalanması strukturunun təkmilləşdirilməsi vacib şərtidir
- 2) Ərzaq təhlükəsizliyinin təminində heyvandarlıq məhsulları ət və ət məhsulları istehsalını genişləndirilməsinə xidmət edir.Heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi yem istehsalının genişləndirilməsini vacib edir.Bu sahənin inkişafı ət və süd sənayesi istehsalının əsasını təşkil edir.Heyvandarlıqda yetişdirilən heyvanlar bu sahənin xammal bazası rolunu oynayır və xammalın hazırlanması işinin

keyfiyyətinin yüksəldilməsi ümumi məhsulun keyfiyyətini yüksəltməklə istehsalın həcmnin artırılmasını və bu sahədə intensiv metodlardan istifadə etməklə iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə şərait yaradır

Kənd təsərrüfatı məhsullarını istifadə həcmnin yüksəldilməsi bilavasitə onun keyfiyyətində yüksəldilməsini təşkil etmək və əhalini keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin etmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ərzaq təhlükəsizliyinin təmini hər şeydən əvvəl onun keyfiyyətinin mütləq həcmdə yüksəltmək və bu prosesin daimliliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi müəssisənin daxili imkanları əmək və maddi resurlardan düzgün və istiqamətlənmiş şəkildə istifadəsinə əsaslanır.

Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təşkilinin başlıca amillərindən biri əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının təmin edilməsində xammal bazası rolunu oynayan strateji kənd təsərrüfatı məhsullarının- taxılın, meyvə-tərəvəzin, kartofun, ətin və digərlərinin istehsal prosesinə cəlb olunması zamanı hazır məhsulun və xammalın daşınması anında, məhsulun istifadəyə yararlılıq müddətinin uzadılmasına xidmət edən saxlanılma şəraitinin yaxşılaşdırılmasında və satış prosesinin təşkili anında yarana biləcək hər hansı itkiləri minimuma endirilməsi və ya tamamilə aradan qaldırmaqdır.

Ərzaq məhsullarının yığılması onların düzgün şəkildə saxlanılması məhsul istehsalçılarının maraqlandırmaqla yanaşı və diqqət mərkəzində saxlanmalı olduğu əsas məsələlərdəndir. Çünki hər bir məhsulun istifadə həcmnin və keyfiyyətinin artması elə də çətin iş deyildir. Lakin istifadə olunan məhsul istehlakçıların tələblərinə cavab vermədikdə, əməl sənaye müəssisələrinin standartlarından aşağı olduqda keyfiyyət göstəricisi aşağı olduqda arzu olunan səviyyədə səmərəlilik əldə edə bilmərik. Xüsusilə məhsulun yığımından sonra onun saxlanma şərtlərinə düzgün əməl edilmədikdə geniş miqyasda xammal və keyfiyyət itkisinə yol açır. Dünyanın İEO-lərində məhsulun istehsal prosesində ən son elmi texniki nailiyyətlərdən istifadə edilir belə ki hazır məhsul istehsalında itkilərin tamamilə aradan qaldırılması mümkün olmur. Məlumatlara əsasən İEO-larda taxılın (toxum) saxlanılması zamanı 10% və daha çox, meyvə-tərəvəzin saxlanılması zamanı isə 30% qədər itkilərə yol

verilir. Respublikamızda bu göstəricinin daha yüksək olması taxıl toxumlarının saxlanması şərtlərinə düzgün əməl edilməməsi nəticəsində əlavə olaraq əkin sahələrinə təqribən 70000-80000 ton əlavə toxum səpilir.

Beləliklə yeyinti sənayesi müəssisələrində istehsalı, xammalın tədarükü, hazır məhsulun anbarlarda saxlanması, məhsulun daşınması və satışının düzgün təşkil edilərsə nəzərə cəpacaq dərəcədə iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkündür. Bu məsələni reallaşdırmaq üçün yeyinti sənayesi müəssisələrində ərzaq məhsullarının xüsusi daşınma və saxlanma şəraitinin təşkili tələb olunur. Məhz bu yolnan ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsası ilə respublikada ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini reallaşdırmaq olar.

Respublikada mövcud olan yeyinti sənayesi müəssisələrinin və təşkilatlarının himayədarlıq etdiyi köməkçi təsərrüfat müəssisələrinin yaradılması ərzaq təhlükəsizliyi probleminin başlıca həllinə istiqamətlənmişdir. Bu köməkçi təsərrüfat müəssisələri regionlarda əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatını yaxşılaşdırmaqla yanaşı eyni zamanda regionların sosial iqtisadi inkişafına təkan verir. Respublikada “Azərsun Holding”in nəzdində regionlarda yaradılan yeyinti sənayesi müəssisələri region əhalisinin maddi-rifah halının yaxşılaşdırılmasına, ərzaq təminatı probleminin həllinə, regionlarda işsizliyin aradan qaldırılmasına, ölkənin diversifikasiyalı inkişafına təkan verir. Bu müəssisələrdə məhsul istehsalı prosesində ən son texnologiyalar tətbiq edilir ki, bu məhsulun rəqabətə davamlılığını təmin edir və onun ixrac potensialını artırır. İxrac potensialının artırılması ölkəmizə xarici valyutanın daxil olması ilə nəticələnir.

Respublika əhalisinin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılmasında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məsələlərdən biri də, dövlət müəssisələrindən özəl müəssisələrdən başqa əhalinin şəxsi təsərrüfatlarında da – ailə təsərrüfatlarında da ərzaq məhsullarının istehsal həcmnin artırılmasında tədbirlərin görülməsi tutur. Bu məqsədlə də dövlət tərəfində stimullaşdırıcı maliyyə yatırımlarının edilməsi güzəştli kreditlərin verilməsi nəzərdə tutulur. “ABAD” ailə biznesinə asan dəstək inkişaf mərkəzi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ərmanı 23 sentyabr 2016-cı il yaradılmışdır. Bu layihənin reallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının

sosial-iqtisadi inkişafında respublikanın vətəndaşlarının fəal iştirakına , əhalinin məşğulluğunun artırılmasına ,kiçik və orta sahibkar müəssisələrinin inkişafına və rəqabətə davamlı məhsullar istehsal edən ailə təsərrüfatlarının reallaşdırılmasına dəstək vermək məqsədi ilə sosial inkişaf tədbirlərinin həyata keçirilməsinə şərait yaradır.”ABAD” mərkəzləri (Ailə biznesinə Asan-Dəstək)əsas sosial yönümlü inkişaf tədbirləri kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən ailə təsərrüfatı bizneslərinə dəstək layihələri həyata keçirir.Bu mərkəzdə həmçinin ailə təsərrüfatlarına biznes-planlaşdırma ,marketing,menecment ,brending və dizayn maliyyə -mühasibat,hüquqi yardım,xidmətləri göstərilir.Sonda ailə təsərrüfatları tərəfindən reallaşdırılmış məhsulların sertifikatlaşdırılması və satışının təşkili logistika işləri “ABAD” tərəfindən həyata keçirilir.Lakin əhalinin şəxsi həyatı sahələrində reallaşdırılan ərzaq təhlükəsizliyinin təminatını yaxşılaşdırılmasına xidmət edən məhsul istehsal həcmnin artırılmasındakı potensial imkanlarından demək olar ki,tam istifadə olunmur. Dövlət çox zaman bu təsərrüfat subyektlərinin inkişafının ərzaq təhlükəsizliyinə təkan verə biləcək amil kimi ciddi qiymətləndirmirlər.Xüsusilə heyvandarlıq məhsullarının istehsalının geniş əksəriyyəti əhalinin şəxsi təsərrüfatlarında yerləşdirilən mal-qara və qusçuluq sahələrində həyata keçirilir. Bu da ərzaq təhlükəsizliyinin təminində əsas olan heyvandarlıq məhsullarına tələbin ödənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.Bu şəxsi təsərrüfatlarda tədarüklərin artırılması, ətlik və südlük iribuynuzlu mal qaranın gətirilməsi heyvanların sayının artırılması, balıqçılıq təsərrüfatlarının inkişafı məqsədilə vətəğələrin yardılması və balıqları çoxaltmaqla balıq ovunun həyat keçirilməsinin təşkili əhalinin strateji məhsullara olan tələbatının ödənilməsində dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.Regionlarda daha doğrusu regionun kəndlərində meyvə-tərəvəz məhsullarını emal müəssisəsi istehlakçılara çatdırılması üçün təşkili, nəqliyyat strukturunun yenidən layihələndirilməsi, itkilərin azaldılmasına və bitkiçilik məhsulları ilə təminatın yaxşılaşmasına xidmət göstərəcəkdir.Son zamanlar respublikamız üzüm və üzümçülük məhsulu olan şərabın, meyvə -tərəvəz konservi, çay,tütün məhsullarının emalının həcmnin artırılmasına nail olmuş bu məhsulların ixrac potensialını artırmış və bu sahədə ixtisaslaşmışdır.Daxili bazarın tələbatının

ödənilməsində bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının tələbatının təminində istehsal həcmi artırılması ilə əhalinin sayının da artması bu işin başa çatdırılmasını çətinləşdirən amillərdən biridir. Bu məsələlərin həlli məqsədilə dövlət tərəfindən həyat keçirilməsi nəzərdə tutulan bir çox layihələr mövcuddur.

Respublikada ərzaq təhlükəsizliyinin təmini kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi artırılması ilə yekunlaşmış, bu məhsulları emal edən yeyinti sənayesi müəssisələrində dinamik inkişafını tələb edir. Azərbaycanca yeyinti sənayesi müəssisələrinin bir sıra bölgüsü mövcuddur bunlardan ən geniş yayılanları aşağıdakılardır:

1.Qida məhsullarını emalı sənayesi- kolbasa məhsulları, kərə yağı, pendir istehsalı, un, çörək və çörək məmulatları, yağlılıq dərəcəsi 1-% olan süd, yağlılıq dərəcəsi 6-29 % olan qaymaq, bitki yağları, konservləşdirilmiş meyvə və tərəvəzlər, qənnədə məhsulları istehsalı, duz, yodlaşdırılmış duz, dondurma, marqarin məhsulları, makaron məmulatı, qənd, təbii çay və s məhsulların istehsalının emalını həyata keçirir

2.İçki istehsalı sənayesi- araq , üzüm şərabı, əmtəəlik şampan şərabı, konyak, pivo, alkoqolsuz içkilər, mineral sular.

3.Tütün məhsullarını istehsalı

Yeyinti sənayesi müəssisələrində ərzaq təhlükəsizliyinin təmini, sosial-iqtisadi inkişafın təşkilində əsasən yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması, köhnə müəssisələrin yenidən qurulması- rekonstruksiyası və onların məhsul istehsalı həcmi genişləndirilməsi, texniki baxımdan ən son nailiyyətlərin istehsalata tətbiqi ilə məhsulun ixrac potensialının artırılması tədbirləri genişləndirilmişdir.Yeyinti sənayesinin respublikada bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının emalına əsaslanır ki, bunda 85%-i bitkiçilik məhsullarını emalına əsaslanır.Bu sahədə ixrac potensialı geniş olan meyvə-tərəvə konservi və şərabçılıq lider mövqeyə malikdir.Bu sənaye müəssisələrinin xammal ilə təchizatı yerli kənd təsərrüfatı məhsulları hesabına ödənilir və hazır məhsulun (şərabın 90%-i, meyvə-tərəvə konservinin 30% -i) geniş əksəriyyəti ixrac edilir.Tütün sənayesi emalında başlıca rola malik olan “Baku European Tobacco “ ASC-nin istehsal etdiyi məhsul yerli xammala əsaslanmaqla

geniş ixrac potensialına malikdir. Əhalinin strateji təminatının əsasını təşkil edən çörək və çörək məhsullarının istehsalı Bakı şəhərində və regionlarda mövcud olan çörək zavodları hesabına ödənilir. Bu zavodların xammal bazasının bir hissəsi daxili tələbat digər hissəsi isə idxal xammalına əsaslanır. Gələcəkdə taxıl və taxıl məhsullarına olan tələbatın yerli istehsalə əsaslandırılması və idxaldan asılılığın aradan qaldırılması planlaşdırılır. Bakı şəhərində və regionlarda yerləşdirilən bu sənaye müəssisələri iqtisadiyyatın çoxşaxəli inkişafına, regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin artırılmasına, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsinə, regionlarda yeni iş yerlərinin açılması ilə işsizliyin aradan qaldırılmasında, region əhalisinin maddi-rifah halının yüksəldilməsi və bu kimi başqa məsələlərin həllində mühüm rol oynayır. Bu müəssisələrə “Ağsu Çörək “ MMC, “ Karmen MMC” makaron fabriki, “Sərham” MMC çörək zavodu, Ağstafa Taxıl və Un Məmulatları Kombinatı, Xaçmaz çörək kombinatı, Sumqayıt çörək zavodu, “ Muğan “ASC çörək zavodu, “Sümbül “ (Şəki) çörək zavodu, Bərdə çörək zavodu, “Qarabağ “ çörək zavodu (Bərdə), Ordubad çörək zavodu, “Gilan Holding” in N 1 çörək zavodu, Bakıxanov çörək zavodları vardır. Daha bir müəssisə “ Çörəkçi” zavodu kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun güzəştli kreditləri və “Delta Group C.O.” MMC-nin maliyyə yatırımları hesabına 2013-cü ildə təsis edilmişdir. Zavodun yaradılmasında əsas məqsəd istehsal prosesini tam avtomatlaşdırmaqla “ əl dəymədən” steril şəraitdə çörək və çörək məmulatlarını istehsalına nail olmaqla daxili tələbatı geniş həcmdə ödənilməsi məqsədini qarşıya qoyur. Bu zavodun istehsal gücü 150 tondur və kompleksə hər birinin tutumu 4000 ton olan 6 anbar daxildir. Anbarda saxlanılma texnologiyası Türkiyənin aparıcı şirkətlərinin texnikası əsasında qurulmuşdur. Anbarlarda saxlanılan məhsul taxıl məhsullarını uzunmüddətli dövrdə saxlanılmasını təmin etməklə yanaşı istehsalın fasiləsizliyini təminində mühüm rol oynayır. Bu zavodda zavod çörəyi, baton ekstra, baton sadə, baton kəpəkli, sağlam çörək, suxari çörəyi, pəhriz çörəyi, zirəli çörək, fermer, kömbə çovdarlı, borodino, pribaltika, kurasan və bulka kimi un və un məhsulları istehsal edilir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmini bilavasitə iqtisadi təhlükəsizliyə gətirib çıxarır. İstehsal olunan ərzaq məhsullarının həcmnin artırılması, keyfiyyətinin yüksəldilməsi və rəqabətə davamlılığının artırılması ilə iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmini daxili miqyasda həll etmək olmur. Burada iki məsələ öz həllini tapmalıdır :

1. Nəqliyyat strukturunun təkmilləşdirilməsi- istehsal edilmiş məhsulların logistika siyasəti düzgün planlaşdırılmadıqda və təşkil edilmədikdə iqtisadi itkilərə səbəb olur. İstehsal olunan məhsul alıcı bazarına çatdırılmadan özünün istifadəyə yaralılıq müddətini bitirir. Bəzən xammal resursları emal müəssisələrinə çatdırılmadan sahədə yararsız hala düşür və xarab olur. Bu xammal resurslarının məhsul emalı istehlakçıları tərəfindən təklif edilən qiymətin məhsulun maya dəyərindən aşağı olması və məhsul istehsalçısı ilə emal istehlakçısı arasında razılığa gəlinmədiyi hallarda baş verir

2. Satış kanalları və satış bazarını düzgün təhlilin menecment strukturu tərəfindən aparılmaması- məhsullar nəqliyyat vasitəsilə bazarlara və yaxud emal müəssisələrinə çatdırıldıqda belə istehsal olunan xammalı hazır məhsul bazarında tələbatın olması mənfi nəticələrə bilər. Beləki bazarlarda mövcud olan yüksək qiymətli yeyinti sənayesi məhsullarına marağın aşağı olması əhalinin gəlir səviyyəsinin aşağı olması ilə əlqədardır. Əgər hər hansı bir yeyinti sənaye müəssisələri məhz məhsul istehsalını onun satışı portfelinə bu əmtəə üzərində qurarsa aydın şəkildə iqtisadi səmərə qazanmaqdan söhbət gedə bilməz. Bu səbəbdən bir növ əhalinin maddi rifahı yeyinti sənayesi müəssisələrinin strukturunu müəyyən edən əsas amillərdəndir. Əhalinin gəlir səviyyəsi aşağı olan respublikalarda yeyinti sənayesinin sahə strukturu əsasən un və un məmulatlarının emalına əsaslanır. Respublikamızda aşağı qiymətli çörək və çörək məmulatları geniş alıcılıq qabiliyyətinə malik sahədir.

Son illərdə respublikamızda ixrac potensialının genişləndirilməsi ərzaq məhsulları bazarını genişləndirmiş və ərzaq məhsullarının ixracını xarici ticarət əlaqələrini xeyli yaxşılaşdırmışdır. Ərzaq potensialını artırmaq məqsədilə dünyanın əksər ölkələrindən gətirilən texnologiya məhsulların keyfiyyətini və rəqabətqabiliyyətliyini yüksəltmiş bununla da daxili tələbatı təmin etməklə yanaşı

beynəlxalq satış bazarlarına da məhsulların çıxmasını xeyli asanlaşdırmışdır.İstehsal prosesinin əsas həlqəsi olan istehsalı xammalla təmin edən kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmnin artırılması istiqamətində reallaşdırılan dövlət dəstək tədbirləri iqtisadi təhlükəsizliyin təminində mühüm rol oynamışdır.Azərbaycan maliyyə yatırımları –investisiyalar öz növbəsində nəzərdə tutulan məqsədinə çatmış, regionlarda və paytaxtımızda yeni müəssisələrin yaradılmasına, mövcud müəssisələrin yenidən qurulması işlərinin sürətləndirilməsinə öz töhfəsini vermişdir.Ölkə miqyasında keçirilən kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesinin inkişafının əlaqələndirilməsi aqrar-sənaye kompleksinin inkişaf etdirilməsi, təşkilatı strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı mühüm sosial problemlərin həllində mühüm rol oynayaraq sosial-iqtisadi inkişafa bilavasitə təsir göstərir

II FƏSİL .AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA YEYİNTİ SƏNAYESİNİN İNKİŞAF VƏZİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

2.1.Yeyinti sənaye müəssisələrinin müasir vəziyyətinin təhlili

Məlum olduğu kimi , planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində o cümlədən yeyinti sənayesi sahəsində durğunluq müşahidə olunmuş və məhsul istehsalının həcmi kəskin şəkildə azalmışdır.Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq bütün müəssisələrdə rəhbərliyin ən çox düşündüyü məsələlər içərisində ən ciddi, var olan amansız rəqabət şəraitində müəssisənin varlığının davam etdirməsi və müəssisənin hərtərəfli inkişafına imkan yaradacaq optimal yolların tapılması, uğurlu strategiya, plan və proqramların hazırlanması və tətbiqidir. Azərbaycan Respublikasının sənayesinin yeyinti sahəsinin daxili və xarici bazarlarının təhlili göstərir ki, respublika iqtisadi müstəqillik əldə etdikdən sonra yeyinti sahəsində istehsal olunan məhsulların istehlakçıların quruluşunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Yeyinti məhsulları müəssisələrinin buraxdıqları məhsullar keyfiyyətlərinə görə xarici dövlətlər tərəfindən alınmadığı və eyni zamanda daxili bazarda az həcmdə satıldığı üçün sahə qarşısında böyük problemlər yaranmışdır. Bir tərəfdən respublikanın sənaye müəssisələrində yeyinti sənayesi üçün avadanlıqlar istehsal etməyə imkan verən kifayət qədər istehsal güclərinin mövcud olmaması, digər tərəfdən həmin güclərin tam işləyə bilməməsi və istehsal edilən məhsulun alıcılarının kəskin azalması respublikanın iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Şübhəsiz ki, dünya bazarına çıxmaq üçün ilk növbədə rəqabət qabiliyyətli, keyfiyyətli yeyinti məhsulları istehsal edilməlidir. Sovet ittifaqı tərkibində Azərbaycanda yeyinti sənayesi digər sahələrlə müqayisədə inkişaf etmiş sahə hesab edilsə belə onun texnoloji səviyyəsi əksər məhsulları dünya standartları səviyyəsində istehsal etməyə imkan verməmişdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq respublikamızın sənaye müəssisələrinin fəaliyyət mühitinin kəskin dəyişməsi və bazar şəraitində idarəetmə üzrə təcrübəsizlik yeni problemlər yaratmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, bu gün

şəhərin dükanlarında satılan həm geyim, həm də ərzaq məhsullarının az bir hissəsi xarici ölkələrdən gətirilsə də, əksəriyyət yerli istehsalçılara məxsusdur. Hətta mağazalarda burda istehsal edilmiş məhsulun satılmayacağından ehtiyat edən yerli sahibkarın ona əcnəbi etiket yapışdırmalarına da rast gəlmək mümkündür. Bu da məhsulun satışının yüksək səviyyəli təşkilinə şərait yaradır. Buna səbəb istehlakçıda yerli məhsula inamın az olması və psixoloji olaraq xarici ölkədən gətirilmiş məhsulun keyfiyyətli olduğuna inamın olmasıdır. İstehlakçılarda yerli məhsula inamın artırılması üçün ilk öncə cəmiyyətin düşüncə tərzinin dəyişdirilməsi və keyfiyyətli məhsul istehsalının artırılmasıdır.

İqtisadi inkişafın təkanverici qüvvəsi və bazar iqtisadiyyatının əsas tənzimləyici mexanizmi kimi rəqabət yeyinti sənayesi müəssisələrini fəaliyyətin yeni təşkil formalarını, yeni təchizatçı və yeni satış bazarları axtarmağa məcbur edir. Bu zaman, istehsal olunan məhsulun konkret bazarda rəqabətcabiliyyətlilik səviyyəsinin necə qiymətləndirilməsi, mövcud məhsulun rəqabətə davamlılığının hansı səviyyədə olması və onun yüksəldilməsi yollarının göstərilməsi əsas problemlərdəndir.

Ölkədə çoxlu sayda özəl kompaniyalar və olduqca böyük sayda kiçik müəssisələr vardır ki, bu da özəl sektorun rolunun və miqyasının dinamik inkişafına gətirib çıxarır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda mövcud olan yeyinti sənayesi müəssisələrinə aşağıdakıları aid edə bilərik: “Atena” (Süd məhsulları (ticarət təchizatı). Qaymaq və xama – ticarət təchizatı. Süd içkiləri – ticarət təchizatı. Yoqurt, qatıq və kefir – ticarət təchizatı.); “SALT MMC” (Duz); “BEETEAQUE”; “KERCOM MMC”(Kercom MMC şirkəti Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda şirkət kənd təsərrüfatı sahəsində “Mr. Bee” brendi adı altında arıçılıq layihəsini inkişaf etdirir. Yaxın gələcəkdə İKT və Turizm sahələrində layihələrini aktivləşdirməyi planlaşdırır.); “İKİ ULDUZ” (Şirniyyat məmulatları); “BAKİ YAĞ FABRİKİ”(“Bakı Yağ Fabriki»nin geniş istehsal dairəsi vardır. Dünya bazarlarının çoxunu fəth etmiş "Teksun", "Final", "Super Sun", "Paşa", "Aysun" yağlarının 1996-cı ildən Bakıda istehsalı başlanılıb. Bakı Yağ Fabrikində yenidənqurma işlərinin aparılması və avadanlığın tam müasir tələblərə uyğunlaşdırılması buna zəmin yaratmışdır.Burada “əl dəyməyən” texnologiya ilə

yüksək keyfiyyətli yeyinti yağları istehsal edilir. Zavodda ABŞ-dan, İtaliyadan, Fransadan alınan texnoloji avadanlıqlardan istifadə olunur. Müasir deodorizə və ventirizə sistemləri qurulmuşdur. Bu yeni sistem ətraf mühitə heç bir zərər vermədiyi kimi, ən yüksək keyfiyyətdə bitki yağlarının emal edilməsini də təmin etməkdədir. Zavod ən yüksək standartlara uyğun duru və bitki yağları müxtəlif dövlətlərin mükafat və diplomlarına layiq görülüb, bir çox sərgi və müsabiqələrin qalibi olmuşdur.); “BAKI BİSKVİT FABRİKİ”; “XIRMAN QIDA”(Burada gündəlik tələbat məhsullarına aid olan çörək, un və süd məhsulları istehsal olunur. “Xırman” şirkəti 1997- ci ildən Azərbaycan Respublikasının qida sənayesi sektorunda fəaliyyət göstərir.); “VİCTORY”; “TURQUT ŞİRNİYYAT”; “SUN EEA AZERBAIJAN”; “QURMAN PLUS” ; ” PEPSİ-COLA AZERBAIJAN”("Pepsi Cola"-nın əfsanəvi resepti ABŞ-ın Şimali Karolina ştatında anadan olan Kaleb Bradham tərəfindən kəşf olunmuşdur. İlk dəfə 1898-ci ildə New Bern, Şimali Carolinada satışa çıxarılan içki ilk vaxtlar "Brad's Drink" olaraq tanınırdı və Bradhamın öz əczaxanasında hazırlanırdı. Sonradan artan tələbin təsiriylə ilk qablaşdırma fabrikləri Şimali Karolina əyalətinin Durham və Charlotte şəhərlərində qurulmuşdur. Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində qablaşdırma və istehsal fabriki olan "Pepsi", demək olar ki, bütün ölkələrdə satılmaqdadır və dünyanın ən vacib markalarından biri hesab olunur.); ” PALSUD DAĞITIM”; “MİLK-PRO”; “Lider RM”(“Lider RM” ASC – 1996-cı ildən ölkə bazarında inkişaf edən, Azərbaycanın ət sənayesinin yüksək mexanikləşdirilmiş müəssisələrindən biridir. Ət kombinatının tarixi kiçik bir sallaqxanadan başlamışdır. Bu gün bu, kolbasa məhsullarının aylıq satış həcmi 500 tondan artıq olan böyük bir şirkətdir. Yüksək səviyyəli istehsal gigiyenasına, xammalın və hazır məhsulun nəzarətinə böyük diqqət yetirilir. Bizim məhsulun yüksək keyfiyyəti sertifikatlarla, dövlət sanitariya-epidemioloji ekspertizalarla və baytarlıq şəhadətnamələri ilə təsdiq olunub. Müəssisədə İSO 9001 keyfiyyəti idarə etmə sistemi tətbiq olunub və sertifikatlaşdırılıb. Xarici ölkələrdə istehsal olunan yüksək texnologiyalı avadanlıqlar istifadə olunur); “Bismak”; “AZƏRSUN TİCARƏT VƏ DAĞITIM” (Azərsun Ticarət və Dağıtım MMC 19.05.2003 tarixindən etibarən fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Müəssisənin əsas fəaliyyət növü

ticarətdir. Mühasibatlıq, Planlama, Təftiş şöbəsi, Satış şöbəsi, Təsərrüfat şöbəsi və Respublikamızın müxtəlif rayonlardakı şəhər anbarları (Xaçmaz şəhər anbarı, Sumqayıt şəhər anbarı, İmişli şəhər anbarı, Əli-Bayramlı şəhər anbarı, Cəlilabad şəhər anbarı, Lənkəran şəhər anbarı, Kürdəmir şəhər anbarı, Şəki şəhər anbarı, İsmayıllı şəhər anbarı, Qazax şəhər anbarı, Gəncə şəhər anbarı və Yevlax şəhər anbarı) bu müəssisənin tərkibində fəaliyyət göstərməkdədirlər. “Azersun Holding” MMC tərəfindən istehsal olunan bütün ərzaq və təmizlik məhsullarının ticarətini həyata keçirir. Topdan və pərakəndə satış bölgələrinə, Bakı şəhərində və Respublikamızın 12 (on iki) şəhərinə pərakəndə və nümayəndələr vasitəsi ilə məhsulların topdan satışını təşkil etməkdədir.); “A AGRO”; “CAHAN ÇAY” (Müəssisədə müxtəlif ölçülərdə qara çay və müalicəvi bitki çaylarının emalı və paketlənməsi həyata keçirilir. Müəssisə 2006-cı ildən fəaliyyətə başlamışdır. ABŞ, İtaliya və Macarıstan istehsalı olan avadanlıqları ilə təchiz olunmuşdur. Uyğunluk və gigiyenik sertifikatlarla təmin edilib.); “LƏZZƏT QIDA SƏNAYE” (Müəssisədə dənli paxlalı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edilir. Müəssisə MDB ölkələrinə ixracın təşkili ilə bağlı əməkdaşlığa hazırdır. Müəssisə 2004-cü ildən fəaliyyətə başlamış və Türkiyə istehsalı olan avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur.); “LƏZZƏT BİSKVİT VƏ ŞOKOLAD FABRİKİ”(Müəssisədə 5 çeşiddə 30, 230, 290 qr-lıq polietilen paketdə və 5 kq-lıq karton taralarda vafli məmulatları istehsal edilir .Müəssisə 2011-ci ildən fəaliyyətə başlamış və ən müasir texnoloji avadanlıqlarla təmin olunmuşdur. Müəssisə, məhsulların MDB ölkələrinə məhsul ixracı sahəsində əməkdaşlığa maraqlıdır.); “NAXÇIVAN DUZ İSTEHSALI”(Müəssisədə müxtəlif ölçülərdə plasmas, polietilen, karton torbalarda texniki xış və narın duz istehsal olunur. Müəssisə 1927-ci ildən sənaye üsulu ilə fəaliyyətə başlamışdır. 2011-ci ildə müəssisədə əsaslı yenidənqurma işləri aparılmış və yeni avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur.); “GÖYGÖL ŞƏRAB ZAVODU”; “GÖYÇAY KONYAK ZAVODU”; “QƏBƏLƏ KONSERV ZAVODU”; “GƏNCƏ ÇÖRƏK-QƏNNADI MÜƏSSİSƏSİ”; “CƏLİLƏBƏD ŞƏRƏB ZAVODU”; “LƏNKƏRƏN ET KOMBİNƏTİ”; ” MİNGƏCEVİR ƏT KOMBİNƏTİ”; “SƏLYƏN YƏYİNTİ MƏHSULLƏRİ İSTEHSƏLƏT KOMBİNƏTİ”; “QOVŁƏR TOVUZ ŞƏRƏB

ZAVODU”; ” ŞƏMKİR ŞAMPAN ŞƏRABLARI ZAVODU”; “XAÇMAZ QIDA MƏHSULLARI KOMBİNATI”; “QUBA KONSERV” və s.

Cədvəl 2.1 (1)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Təzə balıq,ton	1472,1	87,5	53,9	30,5	16,0	15,0
Dondurulmuş konservləşdirilmiş balıq,ton	2142,00	2553,00	3171,00	8771,00	5992,00	206,00

Mənbə:Müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2017-ci il Statistik göstəricilərinə -səh 228 əsasən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı cədvəldən də gördüyümüz kimi balıq məhsullarının istehsalı və emalı sənayesi mövcud tələbatın ödənilməsində çox az paya sahibdir.Mövcud vəziyyət yəni Kür və Araz çaylarının qonşu dövlətlər tərəfindən çirkləndirilməsi,Xəzər dənizinə çirkab sularının axıdılması və bunun daimi xarakter alması balıqçılığın inkişafına böyük zərbə vurur.Xəzər dənizindən çıxarılan “qara kürü” dünya bazarında qızıl qiymətinə bərabər satılır.Lakin potensial imkanların geniş olmasına baxmayaraq konserv balıq məhsulları respublikamıza dünyanın müxtəlif ölkələrindən xüsusilə Rusiyadan idxal olunur.Respublikamızda yeyinti sənayesinin bu istiqamət üzrə idxaldan asılılığın azaldılması məqsədilə balıq emal müəssisələrinin sayının artırılması və balıq məhsullarının istehsalı, yeni müəssisələrin yaradılması ilə yeni iş yerlərinin açılması və eyni zamanda təhlükəsiz və keyfiyyət standartlarına cavab verən təhlükəsiz qidanın istehsalına imkan yaradar.

Respublikamızda rəqabətə davamlı məhsul istehsalının təşkili qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir. Rəqabət mübarizəsi bazar münasibətlərinin təbii vəziyyətini əks etdirir və rəqabət bazarın inkişafında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Rəqabət eyni zamanda elmitexniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, əməyin təşkilinin mütərəqqi formalarının tətbiqinin geniş yayılmasında həlledici rol oynayır. Bazar iqtisadiyyatı sistemində respublikamızda yerli istehsalçılar xarici bazarda deyil, daxili bazarda da rəqabətlə üzləşirlər. Bu baxımdan ən başlıca vəzifələrdən biri bazarda rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsidir. Respublikamızda bazar iqtisadiyyatı şəraitində makroiqtisadi tarazlığı təmin edən mexanizm kimi bazarda rəqabət mühitinin inkişafı, rəqabətin qorunması üçün zəruri qanunvericilik bazası (Azərbaycan Respublikasının

Konstitutsiyası, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “Reklam haqqında” və s. qanunlar) yaradılmışdır.

Fikrimcə bu sahə üzrə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsinin mənimsənilməsi və istifadə olunması;
- cəmiyyətdə düşüncə dəyişikliyinə formalaşması;
- çeşid siyasətinin təkmilləşdirilməsi
- özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsi;
- sağlam bazar mühitinin formalaşması,
- xarici investisiyanın cəlb olunması üçün mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması;
- satış bazarı olan və yenidən qurulması iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun olan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi;
- müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların tətbiqinə keçidin sürətləndirilməsi, məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- investisiyaların təşviqi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi;
- elm tutumlu istehsalın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə tətbiqi elmlərin, müasir şəraitdə bazar konyukturunun tələblərinə uyğun elmi-tədqiqat institutlarının maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi,
- keyfiyyətli məhsul istehsalının formalaşdırılması,
- Respublika ərazisində azad iqtisadi zonaların yaradılması.

Fikrimcə bütün bu tədbirlərin ardıcılıqla həyata keçirilməsi yeyinti məhsulları bazarının təkamülünə şərait yaradacaqdır.

Ölkənin iqtisadi sisteminin sürətli inkişafı, dünya və regional bazarlara integrasiya olunmasına yaranan ehtiyac, nəhayət getdikcə güclənən beynəlxalq

rəqabət və Azərbaycana artan maraq sənaye kompleksinin durmadan inkişaf etdirilməsini və təsərrüfat sisteminin modernləşdirilməsini milli vəzifə olaraq daim qarşıya qoyur.

Azərbaycan Respublikasının yeyinti sənaye məhsulları istehsalının perspektiv inkişafı dörd istiqamətdə gedə bilər:

1. Düşüncə dəyişikliyi;
2. Müasir texnologiyadan istifadə;
3. Məhsul çeşid siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
4. İstehlakçını məmnun edilməsi;

Müəssisəyə daxil olan xammal materialı, istehsalat prosesi, hazır məhsulun alınması və alıcıya olan servis fəaliyyətinin yüksək keyfiyyətlə aparılması, qarşıya qoyulan əsas hədəf sayılmalıdır. Yeyinti sənayesi müəssisələri ilə maraqlanan xarici firmalar çoxdur və onların əksəriyyəti tezliklə gəlir götürməyə can atırlar. Xarici investisiyaların bizim respublikaya da lazımi gəlir gətirməsi üçün müvafiq qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək məqsədə uyğun olar. Vergi siyasətinə yenidən baxılmalıdır. Xarici investisiyanın sabit qalması üçün vergi siyasəti dünya səviyyəsinə qaldırılmalı və o həm yerli istehsalçıların və həm də xarici investorların mənafelərini müdafiə etməlidir.

Son illərdə respublikada xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndiyi dövrdə şirkətlərimizin böyük əksəriyyəti xarici şirkətlərlə fəaliyyət göstərməyə başlamışlardır. Respublikada geniş ixrac potensialına malik olan müəssisələrdən biri də „European Tobacco –Baku” ASC-dir. Bu müəssisə Bakı Tütün Kombinatının yenidən qurulması əsasında 1999-cu ildə yaradılmışdır. „Bakı Tütün” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti adı altında yaradılmış və özəlləşdirmək məqsədi ilə hərraca çıxarılmışdır. Hərracda qalib gələn „Sorox Management Inc” tərəfindən müəssisələrdə rekonstruksiyaya həyata keçirilmişdir.

Aqrar sənaye müəssisələri içərisində fəaliyyət miqyasına görə kifayət qədər geniş paya malik olan müəssisələrdən biri məhz „ASPI –Aqro” MMC-dir. Bu müəssisənin fəaliyyətinin əsasını üzümçülüyn inkişaf etdirilməsi təşkil edir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikasının üzümçülükdə və şərabçılıqda geniş iqtisadi

potensiala malikdir. Bu müəssisənin də geniş inkişaf potensialına malik olması deməkdir. Lakin Sovet İqtisadiyyatı dövründə bu sahənin inkişafı dövlətin qərarı ilə məhdudlaşdırılmışdır. Bütün bunlar ölkədə mövcud olan üzümçülük plantasiyalarının ləğvinə və şərab istehsalının azalmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə öz (tələb)daxili tələbatını ödəmə potensialına malik respublikamızın daxili bazarlarına idxal məhsulları daxil olmuşdur.”ASPI –Aqro”MMC respublikada üzümçülüyn və şərabçılığın inkişaf etdirilməsinə bilavasitə zəmin yaradır.

Azərbaycan Respublikasında uzunmüddətli fəaliyyət tarixinə malik və xarici bazarlara məhsul ixrac edən müəssisələrdən biri “Azərbaycan Holding” hesab olunur. Digər müəssisələrlə müqayisədə bu müəssisənin məhsul istehsalında xüsusi rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalında geniş tarixçəyə malikdir. “Azərbaycan Holding” bu təcrübədən öz məhsullarını xarici bazarlara ixrac etməsilə böyük uğura imza atmışdır. 1991-ci ildən fəaliyyətə başlayan bu müəssisələr respublikamızda ərzaq məhsullarının topdan və pərakəndə satışını reallaşdırır. Müəssisələrin geniş miqyasda uğur qazanmasının səbəblərindən biri keyfiyyət standartlarının yoxlanılmasına nəzarət etmək məqsədilə laboratoriyalar ,tinkliq və məhsulun keyfiyyətinə ciddi nəzarət edilir. Beynəlxalq standartlara cavab verən məhsul istehsalçısına çevrilən “Azərbaycan Holding” Azərbaycanın ən böyük istehsalçı və idxalçı firmasını adını qazanmışdır. Köməkçi müəssisələrin fəaliyyətə başlanılması əslində bu şirkətin məşğulluğun təminində ,əhalinin gəlirlərinin artırılmasında geniş paya sahib olduğunu görürük. Bundan başqa ,ixrac edilən məhsullar dünyanın bir sıra ölələrində (Şri-Lanka,Hindistan,Yeni Zellandiya ,Fransa ,Almaniya) öz uğurlu satış fəaliyyətini həyata keçirirlər. Müəssisənin düzgün idarə etmə sistemi, müştərini məmnun etmə səviyyəsi və keyfiyyət təminatı onun imici haqqında müsbət rəy yaradır.”Azərsun Holding”regionlarda inkişafa nail olmaq məqsədi ilə bir sıra bölgələrdə təsisçi müəssisə kimi çıxış edir. Quba-Xaçmaz regionunda yaradılan “Qafqaz Konserv Zavodu” bu müəsisələrdən biridir. Respublikamızın Şimal bölgəsində qurulan bu müəssisə Xaçmaz şəhərində fəaliyyətə başladığı dövrdə yeni iş yerlərinin açılması ilə işsizliyin aradan qaldırılması ,məşğulluğun təmini,əhalinin sosial rifah səviyyəsinin artırılması istiqamətində ciddi addımlar atmışdır. Müəssisənin istehsal etdiyi məhsul

lar dünya standartlarının tələblərinə tam cavab verir. Azərbaycanın daxili bazarlarında gördüyümüz “Bizim Tarla” brendi məhsulları məhz bu müəssisəyə mənsubdur.” Qafqaz Konserv Zavodunda” müxtəlif qablarda tomat və pomidor məhsulları,ət konservləri,mürəbbələr,komportlar,yaşıl noxud konservləri,turşular istehsal edilir.Müəssisələrdə məhsulun keyfiyyətinin yüksək olmasına Avropadan və Türkiyədən gətirilmiş müasir texnoloji avadanlıqların istehsala tətbiqi şərait yaradır.Bu müəssisələr regionda kənd təsərrüfatı məhsullarının ən böyük alıcısıdır. Cənubi Qafqazın ən iri konserv zavodu olan “Qəbələ konserv zavodu” 70000 ton meyvə-tərəvəzi emal etmək gücünə malikdir.Bu zavodda emal edilən meyvə şirələri Rusiya,Ukraniya,Qazaxıstan,Gürcüstan,Türmənistən,Çexiya,Estoniya və sair ölkələrə ixrac edilir.

Ərzaq məhsullarının emalı sahəsində fəaliyyət göstərən “Azərsun Holding” ilk dəfə ölkəmizdə əkilməyən və idxal edilən yaşıl noxudu konservləşdirmişdir.Bu birləşmiş şirkətlər qrupu çay,yağ,süfrə solfetləri və konserv məhsullarının ixracı ilə məşğul olur.Şirkətin Beynəlxalq bazarlarda bu qədər uğur qazanmasında peşəkar işçi kollektivinin də əməyi böyükdür.Şirkətin istehsal etdiyi məhsullar yüksək keyfiyyətli olmaqla yanaşı məhsullarının daşınması və satışının təşkilində maksimum səviyyədə yüksək xidmət təklif edir.İstehsal olunan məhsullar istər keyfiyyətinə ,istərsə də qablaşdırılmasına görə istehlakçıların zövq və tələblərinə tam cavab verir.Davamlı olaraq məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi strategiyası onu Azərbaycanın ən böyük ixracatçısına çevirmişdir.Daxili bazara istiqamətlənmiş satış və reklam strategiyaları nəticəsində Azərbaycan bazarında geniş və əhəmiyyətli paya malikdir.2007-ci ildə yaradılan “Jalə” brendi öz keyfiyyət göstəricilərinə görə daxili və xarici bazarda geniş alıcı kütlələrinin marağına səbəb olmuşdur.Bu şirələrin istehsal olunmasındakı avadanlıqlar İsveçrə istehsalıdır.Bütün bunlardan aydın görünür ki,idarəetmə səviyyəsinin düzgün təşkili,texnoloji imkanların istehsalata tətbiqi keyfiyyətli məhsul istehsal etməklə yanaşı müəssisəni ölkədə və dünyada geniş bazar payına malik olmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycan respublikasında üzümçülük və şarabçılığın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə Şəmkirdə “Şərq ulduzu” MMC emal müəssisəsi fəaliyyətə

başlamışdır. Müəssisənin malik olduğu üzüm bağlarında yenidən qurma işləri aparılmış və Fransadan texniki sortlar gətirilib becərilmişdir. Müəssisədaxili işin texnoloji avadanlıqlarla kompleks avtomatlaşdırılması müşahidə edilir. Bu avadanlıqlar əsasən Avropa ölkələrindən gətirilir. Müəssisədə təqribən 15 adda şərab məhsulları istehsal edilir və beynəlxalq bazar standartlarına tam cavab verməklə geniş ixrac potensialına malikdir. Belə ki, müəssisənin istehsal etdiyi məhsullar Rusiya, Latviya, Koreya və Yaponiyaya ixrac edilir.

Ölkəmizdə ixrac potensialına malik müəssisələrdən biri “Qəbələ “fındıq emalı zavodudur. Bu zavod adından məlum olduğu kimi tam müasir texnoloji avadanlıqlarla təchiz olunmuş və dünya standartlarına tam cavab verən məhsul istehsalına əsaslanan Qəbələdə yerləşən fındığı emal edən müəssisədir. “Qəbələ fındıq emalı” zavodunda həyata keçirilən yenidənqurma tədbirləri ekoloji cəhətdən təmiz məhsul istehsalına əsaslanır. Bütün bu tədbirlər yüksək keyfiyyətli məhsulun xarici bazarlarda rəqabətə davamlılığının artırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. İlk xammalın keyfiyyətinin yüksək olması hazır məhsulu rəqabət qabiliyyətli edir ki, bu da məhsulun Avropa bazarlarında alıcı tapması ilə nəticələnir. Məhsulun ixrac potensialının yüksək olması respublikanın Sovet İttifaqı dövründəki bazarlarına öz məhsullarını ixrac edirlər. Bu müəssisələrdə istehsal edilən məhsulun ixrac potensialını genişləndirmək məqsədi ilə Orta Asiyada marketinq şəbəkəsi formalaşdırılmaqdadır.

Respublikamızda istehsal edilən yeyinti sənaye məhsulları içərisində ixrac potensialı çox olan və geniş xammal resuslarına malik sahələr içərisində balıq məhsullarının istehsalı da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Respublikamızın Xəzər dənizi hövzəsində yerləşməsi və keyfiyyətli balıq kürüsü bu məhsulun ixrac potensialını daha da artırır. Ölkəmizdə bu sahədə fəaliyyət göstərən və geniş ixrac potensialına malik olan “Caspian Fish C.O. Azerbaijan” şirkətidir. Bu müəssisələrdə yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsalına nail olmaqdan ötrü bu müəssisələr müasir texnologiyalarla təchiz edilmiş və bu məsələnin həlli məqsədi ilə milyonlarla xarici investisiyaların yatırılması stimullaşdırılmışdır. Bu müəssisənin əsas fəaliyyət xəttini əhalinin yüksək keyfiyyətli balıq məhsulları ilə təmin etməkdən ibarətdir.

Azərbaycanda istehsalat prosesində ən son texnologiyalar tətbiq edən və regionun əhalisinin tələbatını ödəyən yeyinti sənayesi müəssisələrindən biri də “Miri Grand” MMC-dir. Bu şirkət region əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində iştirak etməklə və regionda işsiz əhalini işlə təmin etməklə böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu şirkət 2003-ci ildə yaradılıb və təbii nar şirələrinin ixraci ilə məşğuldur. “Miri Grand” MMC alternativ ixrac potensialının inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynaya bilər. Ağsu rayonunda yerləşən bu müəssisə təzə meyvələrdən təbii şirələr kompotları eyni zamanda təbii alma və üzüm şirəsi, narşərab və tomat pastası istehsal edir. Qısa müddət ərzində şirkətin məhsul istehsal həcmi artırılması planlaşdırılır. Bu müəssisənin məhsulları Rusiya, Belarusiya, İran, Estoniya, Ukraynaya ixrac edilir.

Azərbaycan istehsal etdiyi məhsulları xaricə ixrac edən müəssisələrdən biri Astarada yerləşən “Astar Çay” ASC-dir. Daxili bazarda satılan məhsulların keyfiyyəti yüksək olsada qiymət amillərindən asılı olaraq alıcılıq qabiliyyəti aşağıdır. Müstəqillik illərində yenidən qurulan müəssisələrdən biri də quşçuluq broyları müəssisəsi olan “Dəvəçi- broylar “ ASC-dir. Bu müəssisə Dəvəçi Quşçuluq Fabrikinin maddi-texniki bazası əsasında qurulub. Fabrikdə avadanlıqların köhnə olması müəssisənin istehsal potensialından tam istifadə etməməsi və fəaliyyətinin dayanması ilə nəticələnmişdir. Daha sonra da rekonstruksiya işləri görülmüş, istehsal potensialı bərpa edilmiş, köhnə avadanlıqları yenisi ilə əvəzlənmişdir. Bu prosesin qısa müddətdə həyata keçirilməsində investisiya yatırımlarının böyük rolu olmuşdur. Avadanlıqların bir hissəsi Almaniyanın “ Big Duckham “ şirkətindən və Rusiyadan alınıb. Hazırda “Dəvəçi broylarda” 23000 quş kəsmək potensialına malikdir və il ərzində bu məhsulun həcmi 80000 ton olmuşdur. Bu müəssisənin regionda qurulması əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə və işsizliyin azaldılmasına müsbət təsir göstərir.

“Şurabad broylar “ ASC Siyəzən rayonunda toyuq əti məhsulunu emal edən müəssisələrdəndir. Bu müəssisədə Azərbaycanda mövcud olan digər müəssisələr kimi əvvəlcə ferma kimi fəaliyyət göstərmiş daha sonra özəlləşdirilmişdir. İstehsal potensialını artırmaq məqsəilə müəssisənin məhsul istehsalı prosesinin fasiləsizliyi

təmin etmək məqsədilə mütərəqqi texnologiyalardan istifadə edilmiş “Bəyaz toyuq “ markası ilə daxili bazar toyuq əti və digər toyuq əti məhsullarını təqdim edir.

Respublikamızda kifayət qədər ixrac potensialına malik olan yeyinti sənayesi müəssisəsi şərab emalı sənayesi müəssisələridir. Bu amili nəzərə alan sahibkarlar və dövlət paytaxtımızda və regionlarda emal müəssisələrini tikib istifadəyə vermişdir. Hal-hazırda Bakı şəhərində iki şərab zavodu və bir şampan zavodu fəaliyyət göstərir. “Bakı şərab -1 “ ASC və “Bakı şərab-2“ , “Bakı Şampan “ şərabları zavodunda məhsul istehsalının həcmində müxtəlif illərdə artıb azalma müşahidə olunsada istehsalın sabitliyinin təmin edildiyi hallarda şərab məhsullarını xaricə ixracını genişləndirmək və respublikaya xarici valyutanın daxil olmasını təmin etmək olar.

Şərab emalı müəssisələri şəbəkəsinə Tovuz rayonu sahibdir. Tovuz rayonunda Sovet İttifaqı dövründə ixtisaslaşmış şərab və şərab məhsullarının emalı müəssisələri mövcud olmuşdur. Digər iqtisadi sahələrdə olduğu kimi bu sahədə öz alıcılarını itirdiyindən istifadəyə yararsız hala düşmüş və öz fəaliyyətlərini dayandırmışlar. Bundan başqa idxal məhsullarının bazara daxil olmasında maneələrin olmaması bu müəssisələrin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Tovuz rayonunda fəaliyyət göstərən şərab emalı müəssisələrinə “Premyer MMC “-ni, “Tovuz qida məhsulları” kombinatı, “Qızıl Salxım LTD” MMC-ni, “ Azeri-Frans “ MMC-ni və Tovuz “Ramil” firması daxildir. Bu müəssisələrdən “Qızıl Salxım LTD” MMC əsasən araq istehsalı, “ Azeri-Frans “ MMC konyak, Tovuz “Ramil” firması üzüm və şərab materialının istehsalı və ixracı ilə məşğul olurlar. İxrac potensialının artırılması məhsulun keyfiyyətindən və onun xarici bazarda rəqabət qabiliyyətindən asılıdır. Məhz bu səbəbdən ixrac mənfəətinin artırılması strateji hədəf kimi qəbul edildiyində bu iki amilin yüksəldilməsinə çalışılmalıdır.

Ölkəmizin ixrac potensialının artırılmasına xidmət göstərən digər bir müəssisə Ağsu şəhərində yerləşən “Az-Granata “ MMC-nin şirə və şərab emalı zavodudur. Bu zavodda “Ağsu”, “Qaragöz”, “White Water”, “Kəhraba”, “Badu-Kubə”, “Atribut”, “Bəliy Volk”, “Bellus” və s brendlər istehsal olunur və Almaniya, Fransa, Yaponiya bazarlarına ixrac edilir.

Azərbaycanda yeyinti sənayesi müəssisələrində olan vəziyyəti təhlil edərkən müstəqillik illərində ixrac potensialının artdığını müşahidə edə bilərik. Lakin bu ixrac potensialının qorunub saxlanması, artırılması ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin inkişaf strategiyaları düzgün planlaşdırılmalıdır ki, bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırı bilərik:

- 1) Müəssisənin mövcud imkanlarından istifadə edərək məhsulun keyfiyyətinin rəqabətqabiliyyətiyyətinin artırılması
- 2) Müəssisənin daxili bazarlarda geniş paya malik olmasını təmin etməklə yanaşı onun xarici bazarlara çıxma potensialının artırılması
- 3) Müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun brend dəyərinin müəyyən edilməsi
- 4) Müəssisənin müflisləşmə təhlükəsindən qorumaq üçün məhsul assortimentinin artırılması
- 5) Müəssisənin istehsal həcmi artırmaq məqsədilə texnoloji yenidənqurma işlərinin daima həyata keçirilməsi
- 6) Müəssisənin menecment, marketinq və satış startegiyalarının geniş layihələndirilməsi
- 7) Müəssisələrin idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi və müasir texnoloji tələblərə cavab verən ixtisaslı kadr potensialının yaradılması
- 8) Müəssisələrdə istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinə nəzarət etmək məqsədilə standartlara nəzarət laboratoriyalarının yaradılması

2.2 Ölkədə yeyinti müəssisələrinin fəaliyyətinin rəqabət mühitinin tədqiqi

Dünya miqyasında baş verən mürəkkəb iqtisadi və siyasi proseslərin mənfi təsirlərinə baxmayaraq bu gün Azərbaycanda sağlam rəqabət mühitinin təşkil olunması mühüm iqtisadi məqsədlərdən biridir. Beləki iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində həyata keçirilən sektoral inkişafı dəstəkləyən iqtisadiyyatın diversifikasiyası, rəqabətqabiliyyətiyyətinin yüksəldilməsi, sahibkarlığa dəstək tədbirlərinin genişləndirilməsi, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması tədbirləri respublikanın iqtisadiyyatının xarici risklərə qarşı dayanıqlılığını özündə

əks etdirir. Ölkəmizdə yeyinti müəssisələrinin fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və rəqabətqabiliyyətli ərzaq məhsullarının istehsal edilməsi, ölkənin bu sahə üzrə ixrac potensialının artırılması və neftdən asılılığın azaldılması yeyinti sənayesinin inkişafına səbəb olacaqdır.

Regionlarımızda istehsal olunan məhsullar hesabına əhalinin iş yerləri ilə təmin edilməsində və eyni zamanda emal sənayesinin xüsusilə yeyinti sənayesinin inkişafının təmin etmək baxımından “European Tobacco Baku “ şirkətinin gördüyü işlər təqdirəlayidir. Bu müəssisə yerli resurlarımızın hesabına rəqabətə davamlı məhsul istehsal etməklə yanaşı , hazır tütün məhsullarını daxili və xarici bazarda tələb görən əmtəə kimi reallaşdırmağa nail olmuşdur. Bu yeyinti sənayesi müəssisəsi uzunmüddətli inkişaf strategiyasının təmin etmək və bazar payını qoruyub saxlamaq məqsədilə regionlarımızda tütün istehsalının artırılması istiqamətində geniş tədbirlər görmüşdür. Müəssisənin Qəbələ Tütün Fermentləşdirmə zavodu ilə əlaqələri xüsusi ilə qeyd edilməlidir. Qəbələ Tütün fermentləşdirmə zavodunun özəlləşdirilmiş müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərən “Qamma” şirkəti respublikanın bir sıra tütünçülük regionlarını (Qax, Qəbələ, Balakən, Şəki, Zaqatala, Lerik, Yardımlı) məhsuldar tütün toxumları, gübrə, texnoloji imkanlarla təchiz edir, suvarma və digər bu tip işlərin reallaşması üçün maliyyə vəsaitləri ilə təmin edir. Həyata keçirilən bu tədbirlər tütün istehsalı həcmünün nəzərə cərpacaq dərəcədə artmasına gətirib çıxarsa da, tütün əkin sahələri 1985-ci ildəki 16291 ha səviyyəsinə çatmamışdır.

Son illərdə respublikamızın bir sıra regionlarında şəkər çuğunduru əkinlərinin genişlənməsi halı müşahidə olunur. İsti iqlimə malik olan bölgələrimizdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının, Mil, Muğan və Qarabağ düzünün torpaqlarının münbitliyi şəkər çuğundurunun xüsusilə şirin şəkər çuğundurunun yetişdirilməsinə imkan verir. Lakin respublikamızda bu məhsulun emalını həyat keçirən emal sənayesi müəssisəsi olmadığı dövrlərdə məhsul İran və Türkiyədə emal edilirdi. Hazırda mövcud olan “İmişli Şəkər” zavodu ildə 5 min ton şəkər çuğundurunu emal edəcək potensiala sahibdir. Bu zavodun tikilməsinin mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir. Çünki, 1 ton şəkər tozu istehsal etmək üçün resursun çəkisi hazır məhsulun

çəkisindən dəfələrlə çoxdur. Məhz bu səbədən şəkər çuğundurunun uzaq məsafələrə daşınması özünü doğrultmur eyni zamanda daşınma zamanı xammal formasında olan ilkin şəkər çuğundurunun tərkibindəki maddələr əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Şəkər çuğundurunun tərkibində şəkərliliyin miqdarının 15-25% arasında olduğunu nəzərə alsaq məlum olurki resursun təqribən 80 %- i dən çoxu tullantıya çıxır. Bu tullantıdan bir çox hallarda ikinci emalda spirt çəkilir qalan qalıqlar yenidən heyvandarlıqda yem kimi istifadə olunur. Ona görə də şəkər çuğunduru emal zavodlarının bu xammalın olduğu regionlarda tikilməsi iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətə malikdir. Lakin hal-hazırda bütün bunlara baxmayaraq Naxçıvan MR-da əkilən şəkər çuğundurunun emalını İranda həyata keçirir.

Müstəqillik illərində iqtisadiyyatın bir çox sahələrində və yarım sahələrində müşahidə olunan gerilik yeyinti sənayesinin bir qolu olan çayçılıqda da geriləmələrə səbəb olmuşdur. Yeyinti sənayesinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsində müxtəlif təsərrüfat sahələri ilə yanaşı texniki bitkilərin emal və ixrac potensialının artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızda bu sahənin inkişafı üçün təbii-iqlim xüsusiyyətlərinə Şəki-Zaqatala və Lənkəran-Astara iqtisadi coğrafi rayonu malikdir. Keçmiş postsovet məkanında təbii iqlim amili göstəriciləri Azərbaycan və Gürcüstanda olduğundan bu sahənin inkişafına ciddi diqqət ayrılmışdır. Səstistik göstəricilərdəndə aydın olduğu kimi müstəqillik illərində çay plantasiyalarının sayı nəzərə çarpacaq dərəcədə azalma müşahidə edilmişdir.

Cədvəl.2.2 (1)

İllər üzrə regionallarda istehsal olunan tütün məhsulları (ha-la)

	1985	1995	2000
Ümumi	13153 ha	11171 ha	5392 ha
Şəki-Zaqatala	122	103	83
Lənkəran-Astara	13031	11068	5309

Mənbə: Müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2017-ci il Statistik göstəricilərinə -səh 197 əsasən hazırlanmışdır.

Azərbaycan respublikasında təbii iqlim amillərinə görə dünyanın ən əlverişli mövqeyinə sahibdir desək yanlışdır. Təsədüfi hal deyil ki, dünyanın müalicəvi və gözəllik məhsullarının istehsalında istifadə olunan zeytun yağlarının xammalı olan zeytun becərilir. Zeytunun vətəni Abşeron iqtisadi coğrafi rayonu sayılır və təxminən 70-80 il əvvəl zeytun ağacları əkilmiş zeytun bağları salınmışdır. Daha sonra zeytunun

faydalarını nəzərə alaraq əkin sahələrinin plantasiyaları genişləndirilmişdir. Bu bitkinin texniki qulluq qaydaları çox sadə olduğu cəmi 2-3 il qulluq tələb etdiyində becərilməsi sadədir. Statistik məlumatlara əsasən respublikamızda əvvəllər 3 min ha sahədə zeytun bağları olub. (2500 ha- Zığ, Qala, Hövsan və Bilgəh, 400-500 ha – Buzovna, Sumqayıt və Kürdəxanı). Lakin müstəqillik illərində torpaqların kortəbii şəkildə özəlləşdirilməsi, kalxoz və sovxozların ləğvi zeytun bağlarının ağaclarının kəsilməsi ilə nəticələnib. Abşeronun əlverişli şəraiti günümüzdə də zeytunun becərilməsi imkanını yaradır lakin bu imkandan yararlanıb zeytun yağının xammal bazasını artırma bilmirik.

Azərbaycanda 1991-ci ildə fəaliyyətə başlayan “Azersun Holding” tərkibində kifayət qədər geniş istehsal potensialına malik olan emal sənayesi eləcə də yeyinti sənayesi müəssisələrini birləşdirir. Bu müəssisə qida məhsullarının istehsalı, onların topdan və pərakəndə satışının təşkili və eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının əhatə edən geniş iş aspektinə malikdir. İstehsal etdiyi məhsullarla ölkə bazarlarındakı istehlakçıların tələblərini ödəməklə yanaşı respublikamızın ən böyük ixracatçılarından biridir. “Azersun Holding”in bir şirkət kimi qarşısına qoyduğu strateji inkişaf istiqamətləri- insan amilinin nəzərə alınması, onun sağlamlığının yüksək səviyyədə qiymətləndirilməsi, ərzaq təhlükəsizliyi və həyat təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməsi, ərtaf mühitə ədalətli mövqedə yaşama yüksək qiymətləndirilir. Holdingin Bakı fabrikində dünya bazarlarına çıxarılan yüksək keyfiyyətli yeyinti yağları (“Teksun” , “ Final ”, ”Super Sun “ , “Paşa”, “ Aysun “, “ Zaytun Bağları”) istehsal edilir və dünya bazarında rəqabətə davamlılığı ilə seçilərək öz alıcıları ilə qovuşur.

Ölkədə yeyinti sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətinin rəqabət mühitini tədqiq edərkən ərzaq bazarında haqsız rəqabət hallarına rast gəlmək mümkündür ki, bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Bazara yeni daxil olan müəssisənin rəqib müəssisələr tərəfindən məhsullarının təqlidi və nüfuzdan salınması istiqamətində antireklam xarakterli işlərin görülməsi.

2) Qeyri etik olmayan yollarla rəqib müəssisənin istehsal prosesinə müdaxilə edilməsi (Xammal əldə edilməsində, nəqliyyat vasitəsi ilə məhsulların daşınmasında öz nüfuzundan istifadə edərək süni maneələrin yaradılması)

3) Ərzaq məhsullarının satışı bazarında digər ədalətsiz yollardan satışın artırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin görülməsi

4) İstehlakçılara marka adından istifadə edərək yeni məhsul haqqında yalan informasiyanın bazarda yayılması və alıcıları aldadaraq fikirlərinin yayındırılması

5) Birgə fəaliyyət göstərdiyi müəssisələrə süni şəkildə dəstək tədbirləri ilə (güzəştli kreditlərin verilməsi, reklam xərclərinin ödənilməsi və yeni məhsullar arasındakı rəqabət mühitini kobud şəkildə pozulması) bazar iştirakçıları üçün bərabər imkanların yaradılmaması

6) Bazara yeni daxil olan müəssisə tərəfindən istehsal edilən geniş həcmli məhsulları sıxışdırmaq məqsədi ilə güzəştli kompaniyalarla öz məhsulunun qiymətinin aşağı salınması

Bütün bunlar emal sənayesinə mənfi təsir göstərsə də aradan qaldırılacağı halda kiçik və orta məhsul istehsal edən müəssisələrin sayının artmasına emal sənayesinin inkişafına onunla əlaqədar olan xidmət, satış və tədarük üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin də inkişafına təkan verəcəkdir.

Yeni iqtisadi sistemə keçid ilə əlaqədar olaraq yeyinti məhsulları bazarının formalaşmasına mənfi istiqamətdə təsir göstərən faktorlardan biri də məhz bu sahənin xammal bazası rolunu oynayan kənd təsərrüfatı məhsullarının alqı-satqısı zamanı lokal inhisarçılıq meyllərinin olmasıdır. Yeyinti sənayesi müəssisələrindəki məhsul istehsalçıları bu üstünlüklərindən istifadə edərək çox zaman məhsulu maya dəyərindən də aşağı qiymətlərə alınmasına nail olur bazarda hər tərəfli inkişaf üstünlüklərindən istifadə edərək bu sahədə öz şərtlərini və məhsula qoyulan qiyməti məcburi qaydada istehsalçı və istehlakçılara qəbul etdirirlər. Bu istiqamətdə sahibkarlığın inkişafını təşviq etmək məqsədi ilə bir sıra layihələr qəbul olunsada problemlərin bir qismi öz həllini hələ də tapmır. Bütün bunlar emal sənayesinin xüsusi ilə yeyinti sənayesinin inkişafının geriləməsinə və liberal bazar mühitinin

qurulmasına mənfi təsir göstərir. Yeyinti sənayesində mövcud olan monopoliyalar bu sahədə inhisarçılığın ləğvi məqsədi ilə görülmə işlərin nəticəsini minimuma endirir.

Rəqabət bazar iqtisadiyyatını inkişafa aparan onu təməl struktur elementlərindən biridir. Rəqabət mühitinin tədqiqi ölkədə iqtisadiyyatın struktur sahələri arasındakı qarşılıqlı münasibətlərini əhatə edir. Müəssisələr arasında aparılan rəqabətin sağlamlığı ölkənin intensiv inkişafının əsas şərtidir. Rəqabət anlayışı geniş və izah edilməsi çətin iqtisadi anlayışlardan biridir. Rəqabət yeyinti sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələrin – rəqiblərin arasında (eyni zamanda iqtisadiyyatın digər strukturları arasında) reallaşan bazarda daha geniş paya və daha çox alıcı əldə etməyə əsaslanan inkişafa təkan verən mübarizədir. Rəqabəti bir oyun kimi qiymətləndirsək sənaye müəssisələrində bu oyunun iştirakçıları adlandırmaq bilərik. Azərbaycanda müəssisələr arasında rəqabət mühiti tədqiq edilərkən əsasən aşağıdakı strateji inkişaf meylləri müşahidə olunur :

- 1) Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət mübarizəsində rəqibləri üstələməyin mühüm amili olan yeni -innovativ məhsulun yaradılması, istehsalata ən son texnoloji yeniliyi tətbiq etməklə məhsul istehsalının mexanikləşdirilməsinə və kompleks avtomatlaşdırılmasına nail olmaq, yeni satış strategiyası metodunun işlənilib hazırlanması və s bu kimi tədbirlərin reallaşdırılması prioritet kimi qəbul edən müəssisələrdirlər. Bu müəssisələr bazarda bu sahədə geniş paya malik olmağı hədəfləməklə yanaşı məhsul satışı bazasının sahə strukturunu dəyişdirməyə can atırlar.
- 2) İkinci strateji inkişaf planı həyat keçirən müəssisələr əsasən rəqiblərinin inkişafını bir addım qabaqlamağa çalışırlar. Yəni bütün strategiya rəqiblərinin reallaşdırdığı tədbirləri öncədən bilmək və bunun özü tərəfindən reallaşdırmaq. Bu inkişaf strategiyası ilə rəqabətə qoşulan müəssisələr qısamüddətli dövrdə uğur əldə etsələr də onlar öz mövcudiyyətlərini qoruyub saxlaya bilmirlər
- 3) Bazarda daha geniş paya sahib olan müəssisələr bazardakı dəyişikliklərə çevik cavab reaksiyası verə bilmədiyindən onlar məhsul istehsalının sabitliyini qorumağa çalışırlar. Bu tip müəssisələr bazarda uzunmüddət mövcud olmaq üçün bazar payını qorumaqdan ötrü məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi, istehsal

olunan məhsul portfelindən çoxçeşidliliyin genişləndirilməsi, məhsulun istehsalının sonrakı mərhələsində təklif edilən xidmətlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa çalışırlar.

Respublikamızda rəqabət mühiti təhlil edilərkən yeyinti sənayesi müəssisələrinin əsasən iki metoddan geniş istiadə etdiyi müşahidə olunur. Qiymət metodunu tətbiq edən müəssisələrin məhsulun istehsalına çəkilən xərcləri azaltmaqla məhsulun qiymətinin aşağı salınması və bununla da alıcılıq qabiliyyətini artırmağa çalışırlar. Qeyri qiymət metodu isə bir qədər fərqli məhsulun əvəzedicisinin yaradılması, məhsulun istifadəyə yararlılıq xassələrinin və iqtisadi göstəricilərinin artırılması kimi məsələlərin reallaşdırılmasını özündə əks etdirir.

Rəqabət ümumilikdə bazarda müəssisələr arasında daha çox tələb görməyə əsaslanır, müəssisələrin idarəetmə strukturu tərəfindən işlənilib hazırlanan rəqabət strategiyasının düzgün təşkilinə əsaslanır. Rəqabət strategiyasının əsasını maksimum mənfəət əldə etmək və bazarda geniş paya malik olmaqla müəssisələrin inhisarlaşma meyllərini artırmaq təşkil edir. Lakin dünya təcrübəsində bazarın tamamilə inhisarlaşdırılması təcrübəsinə rast gəlinmir. İnhisarlaşma meyllərinin tərkibi əsasən müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi sahədə rəqiblərin sayının azaldılması və bunun nəticəsində uzun müddətli dövrdə bazar payını itirmək təhlükəsi ilə üzləşmədən sabitliyini təmin edir. Amma bazarda inhisarlaşma meyllərinin güclənməsi rəqibləri məhsul istehsalına və iqtisadi inkişafa ciddi zərbə vurur.

Yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabət mühitin mövcudluğunun bir sıra üstünlükləri vardır. Rəqabət mühiti sahədə alıcıların tələblərinə cavab verən yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalı daha az iqtisadi kanallarla reallaşdırılmasını stimullaşdırır. Rəqabət mühitinin mövcudluğu eyni zamanda məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etməklə onların beynəlxalq bazarlara çıxmasına imkan yaradır.

İqtisadiyyatın eləcə də onun sahə strukturunun hər hansı birinin rəqabət üstünlüyünə malik olması üçün müəyyən tələblər mövcuddur ki, bunlar aşağıdakılardır:

* İqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsində xüsusi ilə yeyinti sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələr digər müəssisələrlə müqayisədə də daha geniş resuslara malik olması vacib şərtidir.

* Texnoloji tədqiqatların aparılması ,onların reallaşdırılması ,marketing konsepsiyası hərtərəfli və optimal işlənilib –hazırlanması.

* İstehsala yeni texnologiya tətbiq etməklə məhdud resurslardan itkisiz istifadə etməklə iqtisadi səmərənin əldə edilməsi.

Yeyinti sənayesində rəqabət mühitinin sağlam şəkildə təşkili mühüm məsələdir. Yeyinti sənayesi müəssisələri arasındakı rəqabətin sağlamlıq dərəcəsini qiymətləndirərkən ümumi iqtisadiyatı nəzərdən keçirəndə müşahidə edib aydınlaşdırma bilərik.Belə ki,iqtisadiyyatın sahə strukturunda geniş paya sahib olması ,yeyinti sənayesindəki müəssisələrin dünya bazarlarındakı mövcudluğunun müşahidə olunması , inkişaf etmiş istehsal strukturunun mövcudluğu,yeyinti müəssisələrinin elmi-texniki nailiyyətlərin istehsalata tətbiqi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin təhlili,məhsul istehsalının digər iqtisadi sahə strukturunun inkişafına müsbət təsirini təhlil etməklə aydın görə bilərik .İqtisadiyyatın sahə strukturunda təkmilləşmiş rəqabət qaydalarına əməl olunması həmin sahənin inkişafına – iqtisadiyyatın sosial iqtisadi inkişafına nail olmaqla ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmininə təkan verir.

Rəqabət bazar iqtisadiyyatının təməlidir.Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər hansı bir təhlil edilərkən təkmil rəqabət bazarı və qeyri-təkmil rəqabət bazarı meydana çıxır.Təkmil rəqabətli bazar mühiti bazarda kiçik paylara sahib olan satıcıların sayının çox olması halıdır.Təkmil rəqabət bazarında istifadə edilən məhsullar standart və eynicinsli olmaqla yanaşı istehlakçı istehsal olunmuş bu məhsul haqqında tam informasiyaya malik olurlar.Təkmil rəqabət mühitində rəqib müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi bir-birindən asılı deyildir və müəssisələrin bazara daxil olub çıxmaları heç bir-birinə maneələr yaratmır.Bazara daxil olmada bir sıra maneələrin olması lakin eyni zamanda sahə müəssisələrin sayının çox olması təkmil hesab edə biləcəyimiz bazar tərifində təzad yaradır.Təkmil rəqabətli bazarda qiymətin müəyyənləşdirilməsi istehsalçılar deyil alıcılardan asılıdır.Belə ki,müəssisələr bu

rəqabət mühitində bazarda eynicinsli məhsullar üstünlük təşkil etdiyindən müəssisənin qiyməti artırması məhsul satışı həcmi kəskin (asılılıq) aşağı düşməsi müşahidə olunur. Bu rəqabət bazarı məhsulun qiyməti ilə satış həcmi tərs mütənəsb asılıdır. Təkmil rəqabətli bazarı mövcudluğu uzunmüddətli dövrdə iqtisadiyyatda düzgünlüyün yaranmasına gətirib çıxarmır. Çünki sahədə mövcud olan müəssisələr qısa müddətli dövrdə geniş həcmdə mənfəət əldə etməyə nail olurlar. Təkmil rəqabətli bazarda qiymətə müdaxilə iqtisadiyyatçılar tərəfindən mümkün olmadığından inkişaf strategiyaları əsasən məhsulun istehsalına çəkilən xərclərin azalmasına xidmət edir. Bütün bunlar sahədə olan müəssisələri istehsalata yeni texnologiyaları tətbiq etməyə, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, yeni məhsulun istehsalına və s. kimi məsələlərin tətbiqinə səbəb olur.

Qeyri-təkmil bazarda müəssisələr əsasən qiymət üzərində hökmranlığa malik olurlar. Qiymət bazar mexanizmi kimi deyil təsir vasitəsi kimi çıxış edir və istehsalçılar tərəfindən müəyyən edilir. Qeyri-təkmil rəqabət mühiti firmaların sayının az olması və yaxud bir neçə iri müəssisələrin mövcud olduğu bir mühitdir. Bazarda mövcud olan müəssisələrin təyin etdiyi qiymətləri məhsulun son hədd xərclərindən nə qədər çox olursa bu həmin müəssisələrin bazarda daha geniş paya sahib olması və rəqabətin qeyri-təkmil olması deməkdir. Qeyri-təkmil şəraitində inhisarlaşma meylləri güclənir, məhsulun keyfiyyət göstəriciləri yaxşılaşdırılmaz, qiymətlər yüksəlir və analoji məhsul istehsal edən müəssisələr olmadığından sahə tək tərəfli inkişaf edir məhz inhisarlaşma meylləri ölkənin iqtisadiyyatı dərin iqtisadi uçuruma aparan əsas səbəblərdən biridir.

Rəqabət mühiti təhlil olunarkən bu sahəyə daxil olan müəssisələrin rəqabətinin yüksək olması iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Müəssisələrin rəqabətliliyinin artırılmasına ilk növbədə resurs bazasının genişliyi ciddi təsir göstərir. Müəssisələr rəqabətliliyi və eləcə də istehsal etdiyi məhsulun keyfiyyətinin rəqabətliliyi həmin müəssisələrdə çalışan işçi qüvvəsi potensialından, işçilərin peşə ixtisas səviyyəsindən, müəssisələri xammalla təmin edən kənd təsərrüfatı məhsullarının istifadə potensialının həcmi artırılmasından, yeni məhsulun yaradılmasında elmi-texniki və bazar informasiyalarının düzgün və

hərtərəfli təhlilindən; müəssisələrin inkişaf layihələrinin maliyyələşdirilməsindən, mövcud inkişaf strukturun yenidən qurulmasından bilavasitə asılıdır. Müəssisənin inkişafına təsir göstərən daha bir məsələ müəssisələrin istifadə etdiyi ərzaq məhsullarının alıcılıq qabiliyyətinin yüksək olmasıdır. Alıcılıq qabiliyyətinin yüksək olması müəssisəyə digər rəqib müəssisələrlə rəqabət mübarizəsində üstələmək şansı verir. Bu səbəbdən müəssisələr məhsulun istehsal prosesi strategiyasını işləyib hazırlayarkən ilk növbədə bazardakı alıcıların tələblərinin qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Rəqabət mühiti təkcə respublika miqyasında deyil beynəlxalq miqyasda da qiymətləndirilməsi və təhlili vacibdir. Rəqabət mühitinin sağlam reallaşması rəqabətdəki müəssisələrin texniki-iqtisadi cəhətdən tam təchizatına əsaslanır. Sovet İttifaqı dövründə ölkənin beynəlxalq rəqabətdən kənarda qalması onun texnoloji imkanlar cəhətdən təchizatda və təminində ciddi problemlər və maneə yaratmışdır. Məhz bu səbəbdən müstəqillik illərində iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi texnologiyanın yoxluğu bu sahələrin ciddi şəkildə geriləməsinə səbəb olmuşdur. Lakin müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi ən son texnoloji yeniliklərin əldə edilməsini asanlaşdırmışdır. Müəssisələrin yenidən qurulması və ən son texnologiyanın istehsalata tətbiqi ölkənin ixrac potensialının artırılmasına və idxaldan asılılığın azaldılmasında mühüm şəkildə təsir göstərmişdir.

Sağlam rəqabətli müəssisələrin olmaması ölkədə inhisarlaşma meyllərinin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanda bu inhisarlaşma meyllərinin aradan qaldırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası “Antiinhisar fəaliyyəti” haqqında qanun qəbul etmişdir. Bu qanun qəbul edilməsi respublikada inhisarçılıq fəaliyyətinin aradan qaldırılması bu fəaliyyətin məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılması ilə rəqabətli bazar mühitinin qurulmasına xidmət edir. Bu Qanun “Təbii inhisarlar haqqında” “ Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarından və digər normativ – hüquqi aktlardan ibarətdir. Bu qanun respublikanın bütün hüquqi və fiziki şəxslərinə eyni zamanda hüquqi və fiziki şəxslərin xarici ölkələrlə bağladığı sazişlər rəqabət mühitini məhdudlaşdırıldığı hallarda tətbiq edilir. Rəqabət təsərrüfat subyektləri arasında inkişaf meylləri gücləndirən bir yoldur. İnhisarçılıq fəaliyyəti bu

rəqabəti təmin etmə zamanı maneələrin yaradılmasıdır. İnhisarçılığın bir növü olan təbii inhisarlar bazarda elə bir paya sahibdirlər ki, onların istifadə etdiyi əmtəəni əvəzedici yoxdur və bunun olmasına məhdudiyyətlər yaradırlar. Antiinhisarlaşma meylləri respublikada dövlət, sahə, yerli, təsərrüfat subyektlərinin, maliyyə-kredit təşkilatları, təbii inhisarçılıq, patent-lesenziya inhisarçılığı, yerin təkindən istifadə inhisarçılığı kimi meyllərin qarşısını almağa istiqamətlənmişdir. Antihinhisar qanunvericilik aşağıdakı hallarda tətbiq edilir.

- 1) Əhalinin tələbatını ödəyən ərzaq məhsulları istehsalını heç bir səbəb olmadan süni yolla məhdudlaşdırıldığı hallarda.
- 2) Süni şəkildə qıtlıq yaratmaqla əmtəələrin dövriyyədən çıxartmaqla qiymətlərin artırıldığında
- 3) Sahədə rəqabətin formalaşdıran müəssisələrin sayını azaltmaq məqsədilə bazara giriş və çıxış maneələrinin yaradılması
- 4) Əvəzedici məhsullar satan müəssisələr olmadıqda öz məhsulunu satmaqdan imtina edərək qiymətlərin manipulyasiya edilməsi (qiymətin yüksəldilməsi və ya azaldılması)
- 5) Rəqabət mühitinin başlıca prinsipi olan bazara daxil olan hər hansı bu müəssisə üçün bərabər şəraitin yaradılması prinsipinin pozulduğu, əməkdaşlıq etdiyi müəssisələrə güzəştli şərtlərin yaradıldığı hallarda.

Dünyanın bütün ölkələrində rəqabət mühitin tamamilə ədalətli qanunlarla idarə edildiyini söyləmək mümkün deyildir. Lakin rəqabət mühitinin təhlil edilməsi rəqabətə mane olaan amillərin aradan qaldırılması dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsasını təşkil etməlidir. Çünki rəqabət ölkədə iqtisadi inkişafı təmin edən mühüm kateqoriyalardan biri və başlıcasıdır.

2.3 Azərbaycanın yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili

Yeyinti sənayesinin inkişafı və mövcud problemlərin həlli istiqamətində görülmüş işlər müəyyən mənada uğurlu nəticələrə səbəb olsa da, rəqabətə davamlı geniş təkrar istehsal prosesinin qurulması öz həllini gözləyən əsas problemlərdəndir.

Dünyanın bir sıra ölkələrində rəqabətə davamlı məhsulun istehsalı onun inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq tam şəkildə öz əksini tapmır və bunun aradan qaldırılması məqsədilə fəal və ardıcıl olaraq tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilir. Tədqiqatlar göstərir ki, beynəlxalq integrasiya şəraitində yerli məhsul istehsalının yaradılması ilə yanaşı onun rəqabət qabiliyyətliliyinin də artırılması vacibdir. Yeyinti sənayesi məhsullarının rəqabət qabiliyyəti əsasən istehsal və nəqliyyat-daşınma xərclərinin həcmindən asılı olaraq dəyişir. Əməl sənayesi məhsullarının rəqabət anlayışı mədənçıxarma sənayesi məhsullarından bir qədər fərqli anlayışa sahibdir. Mədənçıxarma sənayəsində məhsulun keyfiyyəfi eləcə də, onun rəqabətqabiliyyətliyi təbiət tərəfindən müəyyən edilir və bu səbəbdən müəssisələr – istehsalçılar üçün ciddi təhlükə yaratmır. Əməl müəssisələrində- yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabətə davamlılıq istehsal olunmuş məhsulun keyfiyyətinin daim dəyişməsi həlledici rol oynayır. Qiymət amilini nəzər almadıqda məhsulun keyfiyyət amili aşağı olduqda xaricdən idxal edilən məhsul daxili bazardakı məhsulu üstələdikdə xarici istehsalçılar yerli istehsalçıları sıxışdırır hətta onların müflis olmasına yol açır bilər. Buna görə də , daxili hazır məhsul bazarlarının açıqlıq dərəcəsi daim yerli biznes iştirakçılarının və dövlətin diqqət mərkəzində olmalıdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmini məqsədilə digər iqtisadi bazarlarla müqayisədə qida məhsullarının satışı bazarı daima tariflərlə qorunması yüksək səviyyədə olur. Çünki dövlətin əsas inkişaf istiqamətləri ərzaq təhlükəsizliyinin qorunmasına əsaslanır. Yeyinti sənayesinin inkişafının dövlətin siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olması istər İEO-də olsun, istərsə də İEOÖ- də olsun əhalinin xeyli hissəsinin bu sahənin xammal bazası rolunu oynayan kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmasıdır. Bu sahənin inkişaf etməsi hətta son nəticədə məhsul istehsalının müxtəlif sahələrində beynəlxalq rəqabətə qoşulan ölkələrin xarici siyasətini müəyyənləşdirir. Beynəlxalq rəqabətdə rəqabətə davamlı məhsulun istehsal edilməsi ixrac potensialı məhsulun artmasına, qloballaşan əlaqələr daha ucuz idxal məhsulu əldə etməklə bəzi sahələrdə milli istehsaldan imtina etmək və ölkə daxili məsrəflərin azalmasına gətirib çıxarır. Xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndiyi dövrdə sərhədləri açıq olan və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına malik olmayan ölkələr ciddi

təhlükələrlə üz üzə qalır. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində istehsal edilən və ən son texnoloji yeniliklərə əsaslanan, keyfiyyət və qiymət göstəriciləri yüksək olan rəqabətə davamlı məhsullar axınına nəzarət edilmədiyindən bu inkişaf etməkdə olan ölkələrin emal sənayesi müəssisələrini asanlıqla məhv edə bilər. Bu səbəbdən sənayeləşmə meyillərinin genişləndiyi yeni sənayeləşən ölkələr daxili məhsul istehsalı bazarlarını müxtəlif normativ-hüquqi tənzimləmələrlə qoruyur. Bu da müqayisədə dünyanın İEO-i ilə müqayisədə daxili bazarı qorumaq üçün tarif normaları iki dəfədən çoxdur. Ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq daxili bazarı qorumağa yönəlmiş tədbirlər daha sərt hal ala bilər. Lakin rəqabətə davamlı məhsul istehsalı və emal sənayesinin inkişafı sərt proteksionizm qaydaları ilə mümkün deyildir. İEOÖ-lərin geniş əksəriyyətində bundan geniş istifadə olunur. Azərbaycanda yeyinti sənayesi müəssisələrində istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətliyinin, onun keyfiyyətinin və təhlükəsizliyinin təmini istiqamətində mövcud olan problemlərin həlli istehsalın düzgün təşkilindən asılıdır. İstehsal olunmuş məhsulun və yaxud məmulatın rəqabətə davamlılığını qiymətləndirmək məqsədilə məhsulun təhlili mərhələləri aşağıdakı kimidir:

- 1) Məhsulun təmizliyinin qiymətləndirilməsi
- 2) Məhsulun tərkibi göstəricilərinin standart və normalara uyğunluğunun qiymətləndirilməsi
- 3) Məhsulun texniki göstəricilərinin- istifadəyə yararlılığının qiymətləndirilməsi

Yeyinti sənayesi müəssisələrində istehsal edilmiş məhsulun beynəlxalq bazarda tələblərə cavab verməsi və rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsinin bir sıra yol və amilləri mövcuddur:

1. Keyfiyyət amili istehsal olunan yeyinti məhsulunun rəqabətə davamlılığını müəyyən edən ən mühüm göstəricilərdən biridir. Məhz respublikamızda rəqabətə davamlı məhsul istehsalının əsas prioritet istiqamətlərindən biri məhz məhsulun keyfiyyətinin onun texniki göstəricilərinin müasir dünya bazar istehlakçılarının tələblərini ödəmək istiqamətində görülməli tədbirlər geniş yer tutur. Keyfiyyətin qiymətləndirilməsi ümumilikdə uzun tarixi inkişaf mərhələsi keçmişdir desək yanlışdır çünki ildən ilə alıcılarının tələb normativlərinin dəyişməsi bu amilində

transformasiyaya uğramasına bir növ təkmilləşməsinə təkan verir. Məhsulun keyfiyyəti daha çox tələblərə cavab verdikcə bu öz əksini məhsulun qiymət şkalasında artan istiqamətə doğru dəyişir.

İstər respublikamızda istərsə də dünya da ərzaq balansını oynayan, ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən yeyinti sənayesi müəssisələri təkcə əhalinin və iqtisadiyyatın onunla əlaqədar olan sahələrinin bu məhsullara olan tələbatını ödəməkdən ibarət deyil, eyni zamanda istehsal olunmuş məhsulların yüksək keyfiyyətinə və onların insan sağlamlığı üçün təhlükəsizlik qaydalarına zəmanət verən yüksən rəqabətə davamlı məhsul istehsalından ibarətdir.

Məhsulun rəqabətə davamlılığı tamamilə əməyin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, xammal rolunu oynayan resursun keyfiyyət göstəricisindən, mövcud ətraf mühitdən, istehsal prosesində istifadə olunan əmək vasitələri, əmək əşyaları bütünlükdə texnoloji yeniliyin düzgün tətbiqindən, idarəetmənin düzgün təşkil olunmasından bilavasitə asılıdır.

Rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal olunması onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə düz mütənasib asılıdır. Keyfiyyətli məhsul istehsalı resurs və əmək amili ilə bilavasitə asılı olduğu halda məhsulun keyfiyyətinə müəssisədaxili idarəetmə də dolayı yolla təsir göstərir. Dünya təcrübəsində yeyinti sənayesi müəssisələrində bazarın tələblərinə cavab verən rəqabətə davamlı məhsulların yaradılması məqsədilə müəssisədaxilində elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin istehsalata tətbiqi məqsədilə institutlar yaradılır. Lakin respublikamızda rəqabət qabiliyyətli məhsulun istehsalı və onun texniki göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və yüksəldilməsi məqsədilə belə idarəetmə strukturu mövcud deyildir.

Rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal edilməsi müəssisə miqyasında bu problemin həlli bir qədər çətindir və dövlət dəstəyinə ehtiyac vardır. Azərbaycan respublikasında istehsal olunan yeyinti sənayesi məhsullarının adambaşına düşən miqdarı tələbat normalarından tamamilə geridə qalır. Məhz rəqabətə davamlı və eyni zamanda ölkə əhalisini ərzaq məhsulları ilə təmin etmə səviyyəsinin yüksəlməsi kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyəsini və yeyinti sənayesinin inkişafına təsir edən maliyyə-

investisiya yatırımlarından asılıdır.Qloballaşmanın artan sürətlə davam etdiyi dünyada yeyinti sənayesi müəssisələrinin istehsal etdiyi məhsulun rəqabət qabiliyyətini artıran texnoloji inkişaf sürətlə dəyişir.

Azərbaycan Respublikası bir çox Avropa təşkilatlarına üzv olmuş və coğrafi mövqeyi bu ölkələrlə fəal əməkdaşlığa şərait yaratmışdır.Avropa ölkələrində məhsulun rəqabət qabiliyyətli olması üçün bir sıra strategiyalar reallaşdırılır ki, ölkəmizdə də bunun tətbiqi uğurlu nəticələyə bilər.Bu strategiyanın həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılara əməl edilir:

1.Ümumi Qanunvericilik tələbləri- yəni ölkə daxilində mövcud strukturun təhlil edilməsi,problemlərin aşkarlanması və onun həllinə yönəldilmiş tədbirlər kompleksi

2.Ümumi standartlar-rəqabətə davam gətirmək məhsulun texniki parametrlərindən asılıdır ki, bu ilk növbədə respublika daxilində formalaşsa da dünyanın normativ-hüquqi standartlarına tam cavab verməlidir.

3.Müəssisədaxilində dünya bazarlarının standartlarına uyğun olaraq ümumi nəzarət proseslərinin formalaşdırılması

Müstəqillik əldə etdikdən sonra həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində Azərbaycanın inkişaf göstəriciləri bir sıra beynəlxalq kateqoriyalar çərçivəsində qiymətləndirilmişdir.Dünya İqtisadi Formunun hazırladığı “ Qlobal rəqabətlik 2017-2018-ci il hesabatında “ 137 ölkə arasında iki pillə irəliləyərək 35-ci pilləyə yüksəlmişdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan respublikasının sərhədləri daxilində istehsal edilən yerli məhsullara xarici bazarlarda da böyük maraq vardır.Məhz bu məsələnin aktuallığı nöqtəyi-nəzərindən yanaşıldıqda rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili yəni rəqabət qabiliyyətlilik göstəricisinin artırılması və dünya bazarlarında brendə çevrilməsi üçün investisiya yatırımlarının genişləndirilməsi və ayrılması vacib şərtlərdəndir.

Dünya bazarlarında istehsal edilən məhsul və əmtəələrin azad dövriyyə hərəkəti birinci növbədə məhsulun keyfiyyət normativlərinin yüksəldilməsi və onun rəqabətə davamlılığının qorunub saxlanılmasını təmin edir.Yeyinti sənayesi müəssisələrində istehsal olunmuş əmtəəlik məhsulun ixrac potensialının

artırılmasının mühüm tərkib hissəsi məhz bu müəssisələrin rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsindən ibarətdir.

Rəqabətqabiliyyətlilik mürəkkəb iqtisadi- nəzəri kateqoriya olmaqla yanaşı özündə məhsulun tədiyyə qabiliyyətini (məhsulun idxal və ixrac potensialı arasındakı əlaqənin müsbət olması), müəssisələrin maliyyə imkanlarının və potensialının sabitliyini, bazarda təsərrüfat subyektlərinin qarşılıqlı davranışlarını əks etdirir. Rəqabətqabiliyyətlilik qiymətləndirilərkən əsasən iki cəhətdən yanaşma mövcuddur:

1. Müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi. Bu rəqabət amili bir sıra göstəricilərlə xarakterizə oluna bilər ki, bunlara müəssisənin inkişaf mərhələsi, daxil olduğu bazardakı rəqiblərin gücü, onun maliyyə imkanları, kadr potensialı, texnoloji potensial, reklam – marketin xidməti, innovasiya, idarəetmə strukturu və. bilavasitə müəssisənin rəqabətə davam gətirməsinə səbəb olur. Biz o zaman müəssisəni rəqabətqabiliyyətli hesab edə bilərik ki, daxili bazarla yanaşı o həm də istehsal etdiyi məhsullarla xarici bazara çıxış imkanı olsun orada öz mövqeyini qoruyub saxlaya bilsin.

2. Məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi iki göstərici ilə daha çox qiymətləndirilir ki, birincisi məhsulun keyfiyyət standartlarının yüksək olması, ikincisi onun tələbatları daha çox qarşılayıb qiymətinin aşağı olması istehlakçı üçün yararlılıq xüsusiyyətlərinin birdən çox olması.

Bu iki anlayışı rəqabətqabiliyyətlilik məhfumunda birləşdirmək qismən mümkün olsada bir birindən fərqli anlayışlardır. Müəssisənin məhsul istehsalı assortimenti geniş olduqda onun bir məhsulunun rəqabətqabiliyyətliliyinin olmaması heç də müəssisənin daxili və xarici bazarda başqa məhsulları ilə uğur qazanmasına mane ola bilməz. Azərbaycanın yeyinti sənayesi müəssisələrin rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkilini müəssisə səviyyəsində aşağıdakı kimi qiymətləndirə bilərik:

1. İstehsalın təşkil edilməsində istehsal prosesində ahəngdarlığın təmini və boşdayanmaları aradan qaldırmaq məqsədilə elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin istehsalata tətbiq edilməsi;

2.İstehsalın təşkilinin yeni mütərəqqi formalarının yaradılması- istehsalın ixtisaslaşması, mexanikləşdirilməsi, avtomatlaşdırılması, kompleks mexanikləşdirilməsi , elektirkləşdirilməsi və kimyalaşdırılması

3.Müəssisə daxili işgüzar aktivliyin yüksəldilməsi

4.İstehsalın rentabelliyyəsinin yüksəldilməsi

5.Məhsulun satış kanallarının tədqiqinin aparılması.onların düzgün satış kanallarında yerləşdirilməsi və satışın sürətli təşkili

Ərzaq məhsullarının rəqabətqabiliyyəti isə istehlakçılar tərəfindən qiymətləndirilir və alıcıların seçim azadlığından asılı olaraq dəyişir.Hər hansı bir ərzaq məhsulunun rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi bazarda eyni kateqoriyaya mənsub məhsullardan texniki göstəricilərləri daha yüksəkdirsə biz bu məhsula rəqabətqabiliyyətli məhsul deyirik.Rəqabətqabiliyyətli ərzaq məhsullarının istehsalı əslində iqtisadi təhlükəsizliyin,ərzaq təhlükəsizliyinin bütünlükdə milli təhlükəsizliyinin təmininin başlıca şərtidir.Hal –hazırda respublikamızda rəqabətqabiliyyətli məhsulun istehsalını təmin etmək məqsədilə iqtisadiyyatın diversifikasiyalı inkişafına diqqət ayrılır.Bu baxımdan məhz istehsal edilən məhsulların dünya standartlarına cavab verməsini təmin etməkdən ötəri zəruri iqtisadi və təşkilati tədbirlər görülür.

Dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin rəqabətqabiliyyətlilik beynəlxalq ticarətdə reallaşması vacib olan tədbirlər kompleksi kimi qiymətləndirildiyindən qanunvericilik bazasında əsas yerlərdən birinə sahibdir və rəqabətqabiliyyətliliyə nəzarət etmək məsədilə dünya təcrübəsində rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi məsələləri üzrə xüsusi dövlət təşkilatları yaradılmış və məqsədyönlü proqramlar həyata keçirilməkdədir.Ümumiyyətlə dünya təcrübəsində ərzaq məhsullarının istehsalının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində çoxfaktorlu modeldən istifadə edilir ki, bura ölkənin malik olduğu daxili iqtisadi potensial, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri , ərzaq məhsullarının istehsalının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi tədbirləri,maliyyə sistemi, infrastruktur,idarəetmə sistemi, elmi-texniki potensial,insan kapitalı və sair aid edilir.Eyni zamanda ərzaq məhsullarının inkişafı

istiqamətində görülən liberallaşdırma tədbirləri, ixrac məhsullarının satışının şəffaflaşdırılması məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir göstərir.

İstehsalın təşkilinin texnoloji yeniliyə əsaslanmasının rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalında əsas rol oynasa da digər tərəfdən məhsulun əməktutumluluğunun azaldılması insanların işsiz qalması ilə nəticələnir. Qloballaşan beynəlxalq əlaqələr ucuz idxal məhsullarını almaqla iqtisadiyyatın gəlir gətirməyən sahələrinin yox olmasına gətirib çıxarır. Lakin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini digər iqtisadi sahələrdə olduğu kimi siyasi təsirlərə məruz qalır. Bu səbəbdən idxaldan asılı iqtisadiyyatdansa daxili tələbatı ödəməyə yönəlmiş iqtisadi trayektoriya daha səmərəlidir.

Son illərdə aparılan iqtisadi tədqiqatlardan aydın olur ki, dünya əhalisinin sayının artması onların ərzaqla təminatı global problemə çevriləcək. Bir çox inkişaf etmiş ölkələr məhz gələcəkdə gözlənilən bu problemin həlli məqsədilə yeyinti sənayesini inkişaf etdirməyə başlamışdır. Bu gün dünya bazaraında enerji daşıyıcılarının oynadığı rolu ərzaq məhsulları tuta bilər və ərzaq məhsulları ixrac edən ölkələr digər idxalçı ölkələrə nisbətə daha böyük söz sahibi olacaqlar. Başqa sözlə ərzaq məhsullarının istehsalı ərzaq təhlükəsizliyi strateji əhəmiyyət daşıyacaqdır.

Yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabətə davamlı məhsul istehsalı mürəkkəb bir kateqoriyadır. Beləki rəqabət amili ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının intensiv amili kimi çıxış edir. Rəqabətqabiliyyətinin artırılması müəssisənin inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Müəssisə daxili rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili prioritet sahə olmaqla yanaşı müəssisə daxili planlaşdırmanın geniş hissəsini əhatə edir. Bir qayda olaraq bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətə davam gətirən məhsul istehsalı daha çox alıcı tələblərinə cavab verdikdə reallaşır.

Respublikamızdakı müəssisələrdə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına nail olmaq məqsədilə bir sıra problemlərlə üzləşmiş onların bir qismi aradan qaldırılmış bir qismi isə hələ də qalmaqdadır. Sovet İttifaqı dövründə istehsal planlı iqtisadiyyata əsaslandığından istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinə deyil onun istehsal həcmnin geniş olması keyfiyyət göstəricisi kimi qiymətləndirilirdi. İttifaq dağıldıqdan sonra Azərbaycanın məhsulları rəqabətqabiliyyətli olmadığından digər

ölkələrin bazarlarına daxil olmaqda çətinliklərlə üzləşdilər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətcabiliyyətliliyi az olan məhsul bazarda tələb görüldü satılması mümkün hall deyildir. Bu səbəbdən istehsal edilən məhsullar artıqlığı yarandı. Bu illərdə Azərbaycan müəssisələrinin üzləşdiyi çətinlikləri aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

- 1) Müəssisələr real alıcıların və satış bazarlarını itirirdilər
- 2) İstehsal olunan məhsullar ərzaq anbarlarında istehlak artıqlığı yaratdı
- 3) Rəqabətcabiliyyətli məhsul istehsal edə bilməyən müəssisələr iflasa uğradılar və öz fəaliyyətlərini dayandırdılar
- 4) Müəssisələrin ixrac potensiallarının aşağı düşməsi ölkənin ixrac potensialının aşağı düşməsinə səbəb oldu və xaricdən daxil olan valyuta azaldı
- 5) Özəlləşdirmə işlərinin düzgün getməməsi kolxoz və sovxozların ləğvi əkin sahələrinin məhvində o da öz növbəsində xammalın azalmasına gətirib çıxardı
- 6) Mövcud texnika və texnologiya müasir bazar tələblərinə cavab vermirdi
- 7) İnkişaf strategiyası hazırlaya bilən, bazarı tədqiq edə biləcək idarəetmə strukturu və kadr olmaması
- 8) Müəssisənin maliyyə imkanlarının az olması və investisiya yatırımlarının stimullaşdırılmaması

Bütün bu kimi faktorlar iqtisadi durğunluq ilə yanaşı iqtisadi geriləməyə də səbəb oldu. Bu dövrdə daxili bazarların qorunmaması xarici məhsulların bazara maneəsiz daxil olması yerli məhsulların satış potensiallarının aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Bir sıra ölkələr məhz daxili məhsulun satış potensialını qorumaq üçün daxili tarif dərəcələri tətbiq edir. Bu da yerli məhsul istehsalçıları qorumaq məqsədi güdür. Digər tərəfdən ölkənin idxaldan asılı olması iqtisadi təhlükə yarada biləcək səbəblərdəndir. Bir sıra dünya ölkələrində məhz idxalı əvəzləyən ixrac yönümlü iqtisadi inkişaf strategiyası həyata keçirilir. Məhz Azərbaycanda daxili bazarların qorunması ixrac potensialının artırıldığı hallarda mümkün olacaqdır. İxrac potensialının artırılması məhsul istehsalı strategiyasının düzgün hazırlanmasına əsaslanır.

Azərbaycanda son illərdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində yeyinti sənayesi müəssisələrində ixrac potensialı artmışdır.İxrac potensialının strateji paya içki və bütün məmulatlarının istehsalı daxildir.

Cədvəl 2.3 (1)

Yüklənmiş mallar, müvafiq illərin strukturu və qiymətlərində milyon manat

	2012	2013	2014	2015	2016
Emal sənayesi	6969	7234	8291	7796	8780
Qida məhsullarının istehsalı	2575	2518	2695	2541	3229
İçki istehsalı	167,1	204,1	239,7	198,2	206,9
Tütün məmulatlarının istehsalı	20,1	13,4	24,6	27,2	41,3

Mənbə: Müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2017-ci il Statistik göstəricilərinə -səh 150 əsasən hazırlanmışdır.

Yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına nail olmaq üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdür.Bunlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

1) Yeyinti sənayesi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi nəticəsində yenidənqurma işlərinin həyata keçirilməsi, məhsul istehsalına başlanılması.Yeyinti müəssisələrinin yenidən qurulması ciddi miqyasda maliyyə yatırımlarına ehtiyac duyulan bir layihə idi.Respublikamızda bunun reallaşdırılması daxili özəl şirkətlərin və xarici investiya yatırımları hesabına mümkün olmuşdur.Sovet İttifaqı dövründə maddi-texniki bazası inkişaf strukturu artıq mövcud olan fabrik və zavodlar ASC,MMC və firmalara çevrilmişdir.Yatırılan maliyyə investisiyalarının nəticələri bu müəssisələrdə istifadə olunan müxtəlif brend adı altında formalaşan məhsullar keyfiyyətinə görə dünya standartlarına uyğun gəlir və dünya səviyyəsində ixrac potensialına malik olur.İxrac potensialına malik olmayan məhsullar əhalinin daxili tələbatını ödəməklə ərzaq təhlükəsizliyinin təmini bununla iqtisadi təhlükəsizliyin təmini,idxaldan asılılığın azaldılması kimi problemlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.Bu tipli müəssisələr əsasən əhalinin ərzaq təminatını təşkilinə istiqamətləndiyindən onların yerləşdirilməsi inkişaf bölgələrində deyil resurs amilinin mövcud olduğu hər yerdə rast gəlmək olur.Regionlarda yaradılan

müəssisələr regionların sosial iqtisadi inkişafına yaradılan yeni iş yerləri əhalinin maddi-rifah halının yüksəldilməsinə, qida məhsullarının yerli təminat hesabına ödənilməsinə təminat verir. Respublikada mövcud olan potensial imkanlardan tam istifadə edildiyi şəraitdə ərzaq məhsullarına olan tələbatı daxili istehsal hesabına təmin etməklə yanaşı bəzi məhsul növlərinin (tütün, şərab və s.) xarici ölkələrə ixrac etmək üçün bütün imkanlar mövcuddur. Regionlarda yaradılan müəssisələr region əhalisinin həyat səviyyəsini, maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına, adambaşına düşən ərzaq məhsullarının istehlakı həcmnin artırılmasına şərait yaratmış buda ölkənin ərzaq bazarını genişləndirmişdir.

2) Yeyinti sənayesi müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etməsi məqsədilə müasir texnoloji avadanlıqların alınması. Bu avadanlıqların alınması gətirilməsi bu ölkələrin payına düşür : Çin, İran, İtaliya, İsveçrə, Almaniya, Türkiyə, Rusiya və s. Lakin bu ölkələrdən əldə edilən avadanlıqlarla istehsalın səmərəliliyinin 5 % artımına nail olmaq mümkün olmuşdur.

3) İlkin xammalın əldə edildiyi kənd təsərrüfatında məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsinin texniki normativlərinə əməl edilməsi , ekoloji çirklənmələrin genişləndiyi dünyada torpağın eləcədə onun yetişdirdiyi bitkilərin yararlılıq səviyyəsi və məhsuldarlığının həcmnin aşağı düşdüyünü müşahidə edirik. Bu da yeyinti müəssisələrini nəinki rəqabətli məhsullarla hətda lazımi həcmdə məhsul istehsalı ilə təmin etməkdə ciddi çətinliklər yaradır. Dünya miqyasında bu problemin həlli sənayeləşmə meyllərinin inkişafı əsas olduğundan “tullantısız texnoloji sənayeye “ keçidi vacib edir. Bir sıra ölkələrin əsas prioritet istiqamətlərindən biri məhz tullantısız texnologiyaya əsaslanan sayının artırılmasıdır.

Respublikada rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etmək məqsədilə inkişaf yatırımlarını dəstəkləyən bir sıra fondlar mövcuddur. Bunlara misal olaraq :

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF) -əsasən kənd təsərrüfatı və emal sənayesi müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi güzəştli kreditlər hesabına təmin edir. Bu kreditlərin bir qismi dövlət büdcəsindən ayrılır digər bir qismi isə əvvəlki illərdə reallaşdırılan layihələrdən qalan vəsaitlər hesabına təmin edilir. Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti- yerli və xarici investorların maraqlarının uzlaşdırılmasına onların

qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində maliyyə yatırımlarının stimullaşdırılmasına istiqamətlənmişdir və əsasən iqtisadiyyatın çoxşaxəli və regional inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşfiqi Fondu (AzPromo) yaradılmasının əsas məqsədi ölkə miqyasında iqtisadiyyatın diversifikasiyalı inkişafına və regionların tarazlı inkişafına nail olmaqdır. Bu fondun yatırımları respublikada yoxsulluğun azaldılmasına, geniş iş yerlərinin açılmasına və ixrac potensialının artırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu fond İxracın Təşfiqi Departamenti və İnvestisiyaların Təşfiqi Departamentindən ibarətdir.

Bütün bu sadalanan tədbirlər reallaşdırıldıqda rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edildikdə belə xarici bazarlara çıxış imkanlarının məhdud olması və beynəlxalq satış strategiyalarının düzgün hazırlanmaması ixrac potensialı məhsulun inkişafını ləngidən ən mühüm amillərdən biridir

4) Rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalına dolayı yolla təsir göstərəcək idarəetmə strukturunun və kadr potensialının təkmilləşdirilməsi Azərbaycanda müəssisə sahibkarlarını üzleşdiyi mühüm məsələlərdən biridir. Məhz bazar iqtisadiyyatı şəraitinə cavab verən kadrların olmaması idi. 90-ci illərdə Azərbaycanda mövcud kadr çatışmamazlığını həll etmək üçün dünyanın qabaqcıl təhsil ocaqlarına tələbələrin göndərilməsi maliyyələşdirilmişdir və bu öz müsbət nəticəsini göstərmişdir. İdarəetmə strukturu istehsalın fasiləsizliyini stimullaşdırmağa və düzgün inkişaf trayektoriyalarının qəbuluna əsaslanır.

5) Rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkilinin mühüm mərhələsi məhz düzgün marketinq konsepsiyasının hazırlanmasına və satışın, reklam fəaliyyətinin düzgün təşkilinə əsaslanır. Marketinq fəaliyyəti müəssisələrin istehsal potensialı istiqamətini müəyyən etməkdə mühüm rol oynayır. Alıcılıq qabiliyyəti olmayan məhsul istehsalı sonda müəssisələrin maliyyə itkilərinə hətda iflasa apara bilər. Marketinq fəaliyyəti xarici bazarda rəqabət mühitinin təhlilinə, alıcı zövqlərinin daim dəyişməsinin araşdırılmasına, uzunmüddətli və qısamüddətli dövrdə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkilinə, istehsal edilmiş məhsulun satış strategiyasının düzgün işlənilməsinə hazırlanmasına, reklam işlərinin məhsulun alıcılıq

qabiliyyətinin artırılmasına xidmət etməklə alıcılara məhsul haqqında düzgün informasiya çatdırılmasına, qiymət qoyma məsələsinin düzgün işlənilib hazırlanması kimi bir sıra mühüm məsələlərin həllinə xidmət edir.

Eyni zamanda son illərdə iqtisadiyyatın inkişafı sahəsində reallaşdırılan tədbirlər bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, yerli və xarici investisiya yatırımlarının stimullaşdırılmasına, ən son texnologiyaların istehsalə cəlb etməklə İEO-in menecment təcrübələrindən istifadə etməklə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin fəaliyyət göstərməsinə, bütün ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılmasına və resursların sosial iqtisadi inkişafına nail olmaqla onun iqtisadi qiymətinin artırılmasına yönəldilmişdir.

III FƏSİL AZƏRBAYCANDA YEYİNTİ SƏNAYESİNİN PERSPEKTİV İNKİŞAFI

3.1 Yeyinti sənayesinin inkişafının dövlət tənzimlənməsi

Kənd təsərrüfatının müəyyən üsul və vasitələrlə inkişaf etdirilməsi yeyinti sənayesinin inkişafına da məqsədyönlü şəkildə öz təsirini göstərir. Bu üsul və vasitələrin məcmusu bütünlükdə yeyinti sənayesinin inkişafının dövlət tənzimlənməsi metodu hesab olunur. Dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istiqamətində görülməli tədbirlərin icrası həm iqtisadi (dolay), həm də inzibati (birbaşa) yolla mümkündür. İnzibati və iqtisadi yollarla reallaşan tədbirlər kompleksi iqtisadiyyata bütünlükdə təsir göstərərək ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə mexanizması böhran və ya durğunluq dövründə inzibati və iqtisadi yollarla müdaxiləni özündə əks etdirdiyi halda, iqtisadi sabitlik dövründə təsirlərin azaldılması və bazar mexanizminin işə düşməsinə şərait yaradılır.

Qloballaşma şəraitində və innovasiya meyillərinin genişləndiyi bir dövrdə yeyinti sənayesinin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli məqsədilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” , “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” , “Azərbaycan 2015-2020:Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyaları, normativ-hüquqi aktlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul edilmişdir.

Regionlarda yeyinti sənayesinin inkişafı təkcə yerli özünüidarəetmə orqanlarının deyil eyni zamanda dövlətin səlahiyyətlərinə aiddir. Regionlarda yeyinti sənayesinin inkişafı məqsədilə müstəqillik illərində “Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial- iqtisadi inkişaf”ı üzrə dövlət proqramları (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018 ci illər üçün) qəbul edilmişdir, bu proqramın müddəalarını ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi qiymətləndir bilərik:

1. Regionlarda mövcud olan yeyinti sənayesi müəssisələrinin iqtisadi inkişaf prioritetlərinin müəyyən edilməsi
2. Regionlardakı yeyinti sənayesi müəssisələrinin mövcud (real) vəziyyətinin təhlili

- 3.Regionlarda mövcud olan yeyinti sənayesindəki struktur problemlərin müəyyənləşdirilməsi və həlli istiqamətində tədbirlərin görülməsi
- 4.Reginlardakı əhalini maddi-rifah halının yaxşılaşdırılmasında ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması
- 5.Regionlarda mövcud olan maddi-texniki bazası olan yeyinti sənayesi müəssisələrinin yenidən qurulması istiqamətindəki tədbirlərin görülməsi.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” Dövlət proqramında regionlarda qida sənayesi məhsullarının istehsalına əsaslanan müəssisələrin inşasını özündə əks etdirir.Proqramın reallaşdırıldığı illərdə yeni yeyinti sənayesi müəssisələri yaradılmış ,regionlarda əhalinin işsizlik problemi müəyyən mənada öz həllini tapmışdır.Qida məhsullarının istehsalı sahəsində Samuxda “NAA Aqrotara “ MMC-nin meyvələrin qurudulması və emalı müəssisəsi, Ağcəbədi rayonunda “Gilan” MMC tərəfindən tikilən süd məhsullarının emal zavodu; “Atena” süd məhsulları kombinatı, Tovuz rayonunda tikilmiş süd emalı müəssisəsi,İmişli rayonunda tikilmiş şəkər çuğunduru məhsullarının təkrar emalına əsaslanan “Green Land “ yem zavodu,Zaqatalada “İntertobakko “ tütün emalı zavodu və s. kimi zavodlar istifadəyə verilmişdir. Bu müəssisələrin əksəriyyətində ən son texnoloji yeniliklərdən istifadə edilməklə ölkənin daxili tələbatı ilə yanaşı dünyanın bir çox ölkələrinə də ixrac edilir.

Ölkəmizdə ərzaq təminatının yaxşılaşdırılması və strateji məhsul sayılan qidalarla ölkədaxili təminatın səviyyəsinin artırılması və idxaldan asılılığın azaldılması məqsədilə “2008-2015 –ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramının “ təsdiqi bu sahədə yeni bir səhifə açmışdır.Proqramın əsas məqsədi respublikamızın hər bir fərdinin sağlam həyat tərzini üçün qəbul edilmiş standartlara uyğun olan qida məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır.Dövlət proqramının əhatə etdiyi illər ərzində aşağıdakı vəzifələrin icrası nəzərdə tutulur:

- Ölkənin tələbatın tam şəkildə ödəmək qabiliyyətinə malik olmaq məqsədilə qida məhsullarının istehsalının artırılması;

- Əhalinin dünyanın beynəlxalq sağlamlıq normalarına uyğun gələn təhlükəsiz (insan sağlamlığı üçün təhlükə yaratmayan) və keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin etmə səviyyəsinin yüksəldilməsi
- Əhalinin qida məhsulları ilə təmin olunma səviyyəsinin maksimumlaşdırılmasının təminatı sisteminin institusional inkişafının həyata keçirilməsi və bu sahədə sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması
- Qida məhsullarının alıcılara çatdırılması üçün səmərəli istehsal və satış infrastrukturunun yaradılması
- Ölkədə sabit və adekvat qida məhsullarının təklifi bazarlarının formalaşdırılması
- Ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsi

2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası özündə respublikanın iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətlərini, perspektiv hədəfləri müəyyənləşdirmək və onların reallaşdırılması üsul və yollarının təmini məqsədilə təsdiq edilmişdir. Konsepsiyanın əsas məqsədi onun başlıca prinsipi olan innovativ yönümlü inkişafa nail olmaq. Azərbaycan iqtisadiyyatının karbohidrogen ehtiyatlarından asılılığın aradan qaldırılması və emal sənayesinin rəqabətqabiliyyətli ixrac məhsullarının istehsalına əsaslanması, sənayeləşmə meyllərinin gücləndiyi dünya bazarında “ bilik iqtisadiyyatına “ keçidin əsasının qoyulması və ən dəyərli kapital sayılan insan kapitalına yatırımların artırılması, iqtisadi inkişafın lokal səviyyədə deyil qlobal səviyyədə inteqrasiyasına nail olunması və inteqrasiya imkanlarının geniş olduğu dövrdə texnologiyaların əldə edilməsi yeni məhsul innovativ məhsul istehsalını həyata keçirməklə bunu müsbət amil kimi qiymətləndirməkdən ibarətdir. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması baxımından sənayenin inkişafı ölkənin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindəndir. Sənayeləşmə meyllərinin inkişaf etdirilməsi təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, işsizliyin aradan qaldırılması, adambaşına düşən ümumi gəlir səviyyəsinin artırılması, urbanizasiya

probleminin həlli, ixtisaslı işçi qüvvəsindən istifadə potensialının genişləndirilməsi, elmi araşdırma, tədqiqi yenilik və bu kimi bir sıra sosial, mədəni və elmi cəhətdə əhəmiyyətlidir.

Sənayeyə dəstək və yeyinti sənayesinin inkişafına təkan vermək məqsədilə dövlət proqramı aşağıdakı tədbirlər kompleksini özündə əks etdirir:

1. Yeyinti sənayesi müəssisələrinə investisiya yatırımlarının stimullaşdırılması, yəni dövlət və qeyri dövlət sektorunun qarşılıqlı əməkdaşlığı ilə yanaşı xarici investorların maraqlarının uzlaşması təmin edən sağlam iş mühitinin yaradılması

2. Ərzaq təminatı ilə bağlı asılılığın idxal yönümlü iqtisadi siyasətin aradan qaldırılması məqsədilə beynəlxalq ticarətə təşviqin dəstəklənməsi və ixracın stimullaşdırılması

3. "Bilik iqtisadiyyatına" keçmiş İEO-lərin inkişaf səviyyəsinə çatmaq məqsədilə bu iqtisadiyyatın dəyərli valyutası hesab olunan insan resursları amilinin inkişaf etdirilməsi

4. Yeyinti sənayesində mövcud infrastrukturun rekonstruksiyasını həyat keçirməklə yanaşı yeni istehsal infrastrukturunun qurulması

5. Müəssisələrdə innovativ məhsul istehsalının tədqiq ilə məşğul olan xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye park və klasterlərin yaradılması

6. Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişafını təkcə respublikanın böyük şəhərlərində deyil eləcə də regionlarda yerləşdirilməsi və inkişafının təmini

7. Yeyinti sənayesində mövcud olan onun tərkib hissəsini əmələ gətirən sektoral bölgünün hər bir sektoruna xüsusi yanaşma

8. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən texnologiyaların əldə edilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi- texnologiyaların transferi və innovasiyaların dəstəklənməsi

Bir çox ölkələrdə sənaye müəssisələrinin inkişafını məhz innovasiyaların dəstəklənməsi siyasəti aparıcı rol oynayır. Ölkələrin mövcud potensialları və inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq bu siyasətin reallaşdırılmasını 4 qrupa bölmək olar:

1. Texnologiyaların transferti

2. Daxili texnoloji potensialın artırılması

3. Kiçik və orta müəssisələrin innovasiya yönümlülüüyünün gücləndirilməsi

4. Yeni şirkətlərin (“ start-up” ların) yaradılması

Sənayeləşmənin dünya təcrübəsində ən geniş rast gəlinən iki iqtisadi inkişaf modeli mövcuddur bunlardan birincisi ixrac modeli (bir sıra Asiya ölkələrində sənayenin inkişafı və yüksək iqtisadi artımla müşahidə olunmuşdur) və idxalı əvəzləyən model (daha geniş daxili bazarlarının həcmi olan ölkələrdə inkişaf modeli kimi seçilir).

Praktiki olaraq bütün yüksək inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə elm, texnika, iqtisadi və sosial inkişaf sferasında ölkə iqtisadiyyatının sahələrinin inkişafının təmini məqsədilə proqramların işlənilib hazırlanması müntəzəm və daimi xarakter almağa başlayıb. ABŞ, Yaponiya, Avropa birliyi ölkələrində sosial-iqtisadi problemlərin həlli üzrə məqsədilə milli və beynəlxalq məqsədli proqramlar dövrü olaraq həyata keçirilir və iqtisadi sabit inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Dövlət səviyyəsində qəbul olunmuş proqramlar iqtisadiyyatın əsas struktur sahələrinin inkişafına ilə yanaşı həmçinin müəssisələrin də inkişafına təkan verir. Həyata keçirilən dövlət tənzimləmə siyasəti nəticəsində yeyinti sənayesi müəssisələrində mövcud problemlərin həlli istiqamətində qəbul edilmiş müvafiq proqramların ortaq müddəalarını aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Yeni yeyinti sənaye müəssisələrinin və firmaların yaradılması
- Mövcud yeyinti sənayesi müəssisələrinin istehsal potensialının artırılması
- Müasir texnologiyaya əsaslanan yeyinti sənaye müəssisələrinin təşkil edilməsi
- Ölkə daxilində yeyinti sənayesi müəssisələrinə dövlət və xarici firmaların əməkdaşlıq xarakterli investisiya yatırımlarının stimullaşdırılması
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qeyri-dövlət müəssisələrinin və təşkilatlarının sayının artırılması məqsədilə özəlləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi

Müəssisənin inkişafının təşkilində müəssisədaxili inkişaf proqramının işlənilib hazırlanması üçün aşağıdakı şərtlərə əməl edilməlidir:

- İnkişaf proqramı elə tərtib edilməlidir ki, onun həyata keçirilməsi dövlət tərəfindən verilmiş tapşırıqların tam və vaxtında yerinə yetirilməsini təmin etmiş olsun

- Sənaye müəssisəsinin inkişaf proqramının göstəriciləri elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır, yəni o özündə elmi texniki tərəqqinin qabaqcıl nəliyyətlərini özündə əks etdirməlidir
- İnkişaf proqramı müəssisədaxili stabil inkişaf və ahəngdarlıq prinsiplərinin bütün tələblərinə cavab verməlidir
- İnkişaf proqramı optimal olmalıdır-optimallıq mümkün sayda çox variantlı proqramların işlənilib hazırlanması və onların içindən inkişaf trayektoriyasının ən dolğun şəkildə özündə əks etdirənin seçilməsidir.

İnkişaf startegiyasının reallaşdırılması ölkə səviyyəsində sənayenin inkişafının həmçinin yeyinti sənayesinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakıların reallaşdırılması vacib şərtlərdəndir :

a) Bu tənzimlənməni reallaşdırmaq məqsədilə müvafiq dövlət qurumları yaradılır, həmin dövlət qurumlarının səlahiyyətləri , daşdığı məsuliyyət normalar və qurumun funksiyaları dəqiqləşdirilir və fəaliyyət sferası təşkil olunur;

b) Sənayenin sosial-iqtisadi inkişafı üçün vacib olan qanunlar, normativ hüquqi-aktlar qəbul edilir eyni zamanda onların icrası təmin edilir və icra prosesinə nəzarət edən qurumlar yaradılır ;

c) Bütünlükdə sənayenin həmçinin yeyinti sənayesinin inkişafı üçün zəruri olan ölkə sənayesinin inkişaf siyasəti işlənilib hazırlanır və icra olunur ;

d) Həyata keçirilən iqtisadi siyasətin nəticələrinin təhlili məqsədilə qurumlar yaradılır ki, bu qurumlar siyasətin nəticələrini qiymətləndirir və hesabatlar hazırlayır

e) Sənayenin inkişafı ilə bağlı nəticələr üzrə dövrü hesabatlar hazırlanır və ölkənin müvafiq orqanlarına təqdim olunur

f) Sənayenin inkişafı ilə bağlı nəticələr haqqında hesabatlar ictimaiyyətə açıqlanır və s.

Sənayenin inkişafının bütünlükdə iqtisadiyyatın sosial- iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi zamanı inzibati, iqtisadi və sosial-psixoloji üsullardan geniş şəkildə istifadə olunur.Bu tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi iqtisadi siyasətin

ictimai əhəmiyyətli məsələlərin həllinə nail olmaq məqsədilə həyata keçirilir. Sənayenin inkişafını dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi məqsədilə inkişaf konsepsiyaları və strategiyaları, inkişaf proqramları, normativ – hüquqi aktlar hazırlanır müvafiq qanunvericilik bazası yaradılır. İnkişaf proqramlarının dövlət tərəfindən reallaşdırılması onu digər proqramlardan fərqli edən bir sıra xüsusiyyətlərə malik olmasına səbəb olur. Belə ki, bu proqramlar uzunmüddətli dövrü əhatə edir, miqyas cəhətdən genişmiqyaslı proqramlardır, ölkə miqyasında mövcud olan problemlərin kompleks həllinə yönəldilir və böyük həcmdə maliyyə resursları tələb edir. Dövlətin iqtisadi inkişafı tənzimləmək məqsədilə qəbul etdiyi proqramlar sosialyönümlü, elmi-texniki tərəqqi və innovasiya yönümlü, investisiya istiqamətli, ekoloji yönümlü və ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmini istiqamətli ola bilər. Sosial yönümlü dövlət proqramları əhalinin mövcud sosial problemlərinin həllinə onların sosial tələbatının təmininin yüksəldilməsinə yönəldilib. Bu növ proqramlara təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, səhiyyə xidmətinin yaxşılaşdırılması, mədəniyyətin inkişafı, idman proqramları və s kimi məqsədli şəkildə reallaşdırılan proqramlar aid edilir. Elmi-texniki tərəqqi və innovasiya yönümlü proqramlar istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi, onun rəqabətə davamlılığının artırılması məqsədilə iqtisadiyyatın perspektiv inkişaf sahələrinə elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin tətbiqinə əsaslanır.

Respublikamızda yeyinti sənayesi müəssisələrinin istehsal etdiyi məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsi, istehsal potensialının və bazarın həcmnin artırılması istiqamətində təşkil edilməsi və əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini məqsədilə “Yeyinti məhsulları” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilmişdir. Yeyinti məhsulları istehsal edən müəssisələrin fəaliyyət sferasına məhsulun istehsal fəaliyyətinin formalaşdırılması, xammalın tədarükü, hazır məhsulun qablaşdırılması, ərzaq anbarlarında saxlanması, ərzaq məhsullarının alış-satış və idxal-ixrac strategiyasının işlənilib hazırlanması aid edilir. Bu müəssisələrin fəaliyyəti məhz bu qanunla tənzimlənir. “Yeyinti məhsulları” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanuna əsasən məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmini məqsədi ilə məhsulların keyfiyyət göstəricilərinin tələblərə

uyğunlaşdırılması və daim təkmilləşdirilməsinə, yeyinti məhsullarının sertifikatlaşdırılmasına, ərzaq məhsullarının gigiyenik qeydiyyatına , dövlət nəzarəti reallaşdırılır. Məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmini məqsədilə dövlət məhsulun istehsalı, daşınması , saxlanması ,qablaşdırılması və satışa yararlılıq göstəricilərinin yaxşılaşdırılması istiqamətində nəzarət edici tədbirlər görür. Reallaşdırılan və icra edilən bu tədbirlərin hamısı yeyinti sənayesi məhsulları istehsal edən , emal edən bütün müəssisələrin rəhbərlərinə fiziki və hüquqi şəxslərə aid edilir.İlkin xammalın standartlara cavab verməsi məhz bu qanunla tənzimlənir. Yeyinti məhsullarının sertifikatlaşdırılmasına nəzarət onun keyfiyyətinin tələblərə və standartlara uyğunluğunu yoxlamaq məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən aparılır.Ərzaq məhsullarının gigiyenik qeydiyyatı da müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilməklə ərzaq məhsullarına gigiyenik sertifikatın verilməsi bununla da onun satışının reallaşmasına icazəni tənzimləyir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin məhsul istehsalının təşkili iki mərhələdə həyata keçirilir :

- 1) İlk növbədə məhsul istehsalını həyata keçirmək məqsədilə iş yeri obyektlərinin layihələndirilməsi və layihənin həyata keçirilməsi
- 2) Yeyinti məhsullarının kütləvi istehsal prosesinə hazırlanması, gigiyenik standartlarına cavab verib- verməməsinin yoxlanılması və dövlət qeydiyyatına alınması

İstehsal olunan ərzaq məhsulları vacibi qaydada lazımi texnoloji tələblərə və standartlara cavab verməlidir. Ərzaq məhsullarının istehsalında istifadə olunan kənd təsərrüfatı məhsulları da öz növbəsində keyfiyyət standartlarına tam cavab verməli və insanların həyatı üçün təhlükəli olmaması vacib şərtidir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin məhsul istehsalı həcmnin artırılması ərzaq bazarındakı məhsul istehsalının potensial həcmnin artırılmasına bu da əhalini ərzaq məhsulları ilə təmin etmə səviyyəsinin yüksəlməsinə , ərzaq təhlükəsizliyinin təmini bununla da iqtisadi təhlükəsizliyin təmininə əsaslanmasını özündə əks etdirir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin məhsul istehsalı prosesini stimullaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasında bu məqsədlə müəssisələrdə investisiya

yatırımlarını stimullaşdırmaq ,güzəştli kreditlərin verilməsi, dövlət və müəssisələr arasındakı iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsinin bir sıra üstünlükləri vardır ki, bunalara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- 1) Ərzaq təhlükəsizliyinin təmini
- 2) İqtisadi təhlükəsizliyin təmini
- 3) İqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması
- 4) İxrac potensialının artırılması
- 5) İdxaldan asılılığın azaldılması
- 6) Yeni iş yerlərinin açılması
- 7) Əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsi
- 8) Ərzaq məhsullarının qiymətlərinə nəzarətin sadələşdirilməsi
- 9) İxrac potensialını artırmaqla xarici valyutanın respublikamıza cəlbi
- 10) Ölkənin müxtəlif yerlərində yeni müəssisələrin açılması
- 11) Regional tarazlı inkişafın təmini
- 12) Kənd təsərrüfatının aqrar sənaye kompleksinin inkişafı
- 13) Respublikanın iqtisadi inkişafının təmini və sair.

Respublikamızda idxaldan asılılığın azaldılması məqsədi ilə daxili bazarlara tarif dərəcələri tətbiq etməklə yanaşı ixracın stimullaşdırılması məqsədi ilə ixrac məhsullarına güzəştli gömrük rüsumları tətbiq edilir və satış stimullaşdırılır.Belə ki, respublikamıza idxal olunan ərzaq məhsullarına milli sertifikatlaşdırma tələbləri və qaydaları tətbiq edilir.Yalnız bu qaydalara cavab verən məhsullar respublika bazarlarına daxil ola bilərlər.Azərbaycan Respublikasına daxil olan idxal məhsullarına bir sıra şərtlər qoyulur:

- 1) İdxal məhsulu daxili ərzaq bazarının tələb və qaydalarına tam cavab verməlidir.
- 2) Qanunvericilik qaydalarına cavab verməyən idxal məhsulları müəyyən edilmiş şərt daxilində yalnız sərgilərdə nümayiş etdirilə və yaxud müəyyən tədqiqat obyektinə kimi respublika ərazisinə daxil ola bilər.
- 3) Ölkənin fiziki və hüquqi şəxsləri xarici dövlətin fiziki və hüquqi şəxsləri ilə alqı-satqı müqaviləsi imzaladıqları hallarda məhsulun keyfiyyəti və təhlükəsizlik

göstəriciləri bu müqavilədə öz geniş əksini tapmalıdır. Əgər idxal məhsulunun keyfiyyət göstəriciləri yerli standartlara cavab vermirsə onda o məhsul bazara buraxılmır.

İqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi ərzaq bazarının da rəqabət mühitinin düzgün təşkili bu bazarın inkişafının əsas şərtidir. Bazarlarda mövcud olan bazar mühiti hər zaman təkmil rəqabətə əsaslanmır bəzən haqsız rəqabət halları da müşahidə olunur. Bu halların qarşısını almaq məqsədi ilə “Antiinhisar qanunvericilik” aktları qəbul edilmişdir. Aşağıdakı hallarda sahədə haqsız rəqabət halının olduğunu müşahidə edə bilərik:

1. Rəqib müəssisələrin məhsullarının və yaxud onların strateji hərəkətlərinin təkrarlanması və onun nüfuzdan salınması.

2. Rəqib müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə süni maneələrin yaradılması - əsassız müdaxilə halları

3. Əməkdaşlıq etdiyi müəssisə və təşkilatlara qeyri obyektiv şəkildə üstünlüyün yaradılması

4. Rəqib müəssisələrin məhsulları haqqında informasiya bazasının bilərəkdən mənfli istiqamətli rəylərlə doldurulması

5. Qeyri –qanuni yollardan istifadə etməklə süni üstünlüklərin yaradılması

Bu şəkildə rəqabət mühitinə ziyan vurmaq istəyən müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyətə cəlb edilirlər.

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə fasiləsiz təmini və onların sosial həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün lazım olan ərzaq məhsullarının istehsalının düzgün planlaşdırılması məqsədi ilə icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər il dövlət və regional ərzaq balansları hazırlanır. Ərzaq bazarlarının potensial imkanlarının artırılması iqtisadi üsullarla həyata keçirilir və aşağıdakılardan ibarətdir:

1) Ərzaq məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması, keyfiyyətinin yüksəldilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi

2) Yeyinti sənayesi məhsullarının istehsalının ,satışının ,tədarükünün, idxal və ixracının uçotunun aparılması

3) Ərzaq bazarlarında sağlam rəqabət mühitini təşkili haqsız rəqabət hallarının aradan qaldırılması

4) Məhsulun istehsalından istehlakına qədər olan dövr intervalında onun keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarət

5) Ərzaq bazarı potensialını artırmaq məqsədi ilə proqramların hazırlanması və maliyələşdirilməsi

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin ardıcıl və nizami qaydada yerinə yetirilməsi ölkədə sabit və ədalətli ərzaq təşkilinin formalaşmasına , istehsal və satış infrastrukturunun təkmil şəkildə inkişafına, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və keyfiyyətə nəzarət sistemlərinin geniş miqyaslı inkişafına və bununla da ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həllinə şərait yaradacaq.

3.2 Yeyinti sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafı

Müasir dövrdə rəqabətin genişləndiyi və qloballaşma meyillərinin artdığı bir zamanda müəssisələrdə strateji-innovasiyaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin innovativ yönümlü tədbirlər müsbət və mənfi səmərəlilik verə bilən və risklə bağlı olann bir amildir. Uğurlu innovativ siyasət uğurlu innovativ inkişafa səbəb olur ki, bu da müəssisənin inkişafının və gəlirlərinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biridir. Yeyinti sənayesi müəssisələrinin kommersiya fəaliyyəti bilavasitə məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş innovativ inkişaf fəaliyyətindən asılıdır. Innovativ inkişaf müəssisə daxilində məhsuldar qüvvələrin inkişafının reallaşdırılması mümkün olmadan həyata keçirilə bilməz. Məhsuldar qüvvələrin təkmilləşdirilməsi isə bilavasitə ETT-nin təsiri altında baş verən qaçılmaz və fasiləsiz prosesdir. Innovativ inkişaf yalnız elmi yeni biliyin tədqiqinə deyil onun kommersiya cəhətdən reallaşmasına və onun istehsalata tətbiqinə əsaslanır. Texnoloji nöqteyi-nəzərdən innovativ inkişafın reallaşması iki istiqamətdə

1) Məhsulun innovativ inkişafı- innovativ məhsulun növünün yaradılmasına əsaslanır ; 2) Prosesin innovativ inkişafı – məhsulun istehsalı prosesində yeni avadanlıqların tətbiqi (İEO geniş rast gəlinən ən son texnoloji yeniliklərin istehsalata tətbiqi)

İstehsalata tətbiq olunan innovativ yenilik həmişə müsbət səmərəlilik vermir.İnnovativ yenilik müsbət hal kimi qiymətləndirilməsi o zaman baş verir ki, o həm iqtisadi həm də texnoloji səmərəlilik əldə etmiş olsun.Əgər istehsal olunan məhsulun texnoloji səmərəliliyi yüksəkdirsə lakin iqtisadi səmərəlilik mənfidirsə yeni istehsal olunan məhsul bazarda özünə tələb yarada bilmirsə onda ümumi səmərəliliyi mənfə qismətləndiririk.Eynilə bunun əksi hal baş verdikdə məhsulun iqtisadi səmərəliyi yüksək lakin texnoloji səmərəliyi mənfidirsə istehsal olunan məhsul rəqabətqabiliyyətli deyilsə. onda bu halda sonda müəssisənin mənfəətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxaracaq.İnnovativ inkişafın reallaşdırılması mərhələsində ən mürəkkəb həlqə məhz yeni istehsalat ideyasının və yaxud elmi yeniliyin istehsalata tətbiqi,inteqrasiyası prosesidir.Bu proses uzunmüddətli və əməktutumludur.

İnnovasiyaların reallaşdırılması geniş maliyyə resurları tələb edir.Dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində innovasiya layihələrinin reallaşdırılmasında dövlət və özəl sektorla yanaşı başqa ölkələrin maliyyə yatırımları -investisiyalar hesabına innovativ inkişaf fondları formalaşdırılır.Azərbaycan Respublikasında yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişafını təmin etmək məqsədilə yaradılmış innovativ inkişaf fondlarında məhz bir hissəsinin xarici investorların maliyyə yatırımları hesabına formalaşması gələcəkdə həyata keçirilməsi ölkənin qarşısında duran prioritet məsələlərədən biridir.Bunu aşağıdakı cədvəldəki kimi göstərə bilərik:

Cədvəl 3.2 (1)

Fəaliyyət növləri və maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər,min manat

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Qida məhsullarının istehsalı	782,8	2706	997,4	1157	-	-
Müəssisələrin öz vəsaiti hesabına	782,8	2706	997,4	1157	-	-
İçki istehsalı	13800	2070	136,0	2089	12792	1911
Müəssisənin öz vəsaiti hesabına	13800	2070	136,0	2089	12792	1911
Tütün məmulatlarının istehsalı	157,8	-	-	-	-	-
Müəssisənin öz vəsaiti hesabına	157,8	-	-	-	-	-

Mənbə:Müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2017-ci il Statistik göstəricilərinə -səh 111 əsasən hazırlanmışdır.

Yeyinti sənayesi müəssisələrində əldə edilən nailiyyətlər əsasən yeni müəssisələrin tikilməsi,mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi, rekonstruksiya

edilməsi və texnika baxımından yenidən qurulması hesabına onların istehsal güclərinin artırılması nəticəsində əldə edilmişdir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrində bütünlükdə sənaye müəssisələrində elmi cəhətdən yeni innovativ məhsul istehsalı məqsədi ilə elmi xətt tədqiqat institutları (texnoparklar, sənaye parkları, biznes -xətt inkubatorları və sair) yaradılmışdır. Onların əsas məqsədi ən son texnoloji yeniliklərə nail olmaqla onların istehsalata tətbiqi , rəqabətə davamlı və keyfiyyətə yüksək innovativ məhsul istehsal etməkdir. Elmi tədqiqat işinin reallaşdırılması ,yeni elmi biliyin aşkarlanması və sonda istehsalata tətbiqində tapır. Elmi tədqiqat işlərini mövcudluğu və müəssisədə elmi bazanın yaradılmasının bir necə mərhələləri vardır:

1)Nəzəri-metotoloji istiqamət cəhətdən yeni biliyin ilkin formasının tədqiq edilməsi və araşdırılması.

2) Riyazi –xətt tətbiqi cəhətdən bu yeniliyin istehsalata tətbiqinin mümkünlüyünü aşkarlamaq məqsədi ilə riyazi hesablamaların aparılması

3)Bütün bu mərhələlərdə müsbət nəticə vermiş layihələrin ən optimalının seçilməsi və layihələndirilməsi üçün planlaşdırılması

4) Planlaşdırılmış ilkin nümunənin ilkin modelinin yaradılması və sınaqdan keçirilməsi

5) Maliyyə investisiya yatırımları hesabına istehsalata tətbiq edilməsi

6)İstehsalata tətbiq mərhələsində yarana biləcək problemlərin aradan qaldırılması

Bütün bu proseslərin həyata keçirilməsi qısa müddətli dövrü əhatə etməli və istehsalata tətbiq edilməklə məhsul istehsalı həcmi artırılmasına müsbət təsir göstərməlidir.

Elmi-texniki yenilik istehsalatın mexanikləşdirilməsi, kompleks avtomatlaşdırılması, istehsalatın kimyalaşdırılması,iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və məhsul istehsalı həcmi və keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.Yeyinti sənayesinin cörəkbişirmə müəssisələrində xəmiryoğurma əməliyyatlarının kompleks mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması ,xəmirin hazırlanması ,bolünməsi,formaya salınması,dincə qoyulması,mexaniki ötürücülərlə sobalara

catdırılması və sobalara salınması,bişdikdən sonra qablaşdırılması işçiləri əl əməyindən azad edir,onlar yarımfabrikatlara və hazır məmulatlara əl ilə toxunmurlar.Bu məhsulun istehsalında əməktutumluluğun azalmasına gətirib çıxarır ancaq müəssisə avtomatlaşdırıldıqda işçilərin ixtisarı və işyerlərini itirən işsiz əhali kütləsinin sayını artırır.Bunları yeyinti sənayesinin diyə sahələrində də ət məhsullarının emalı sənayesi,un və un məmulatları sənayesi,qənnadı fabrikalarındakı istehsal prosesi ,süd məhsullarının emalı sənayesi,spirtli və alkoqolsuz ickilərin,mineral suların istehsalının mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması haqqında da demək olar.

Yeyinti sənayesində xammal və resusrların istehsala hazırlanmadan öncə onların saxlanması şəraiti və emalı zamanı xarab olma hallarının qarşısını almaq məqsədi ilə istehsal tamamiilə mexanikləşdirilməlidir.Yeyinti sənayesinin istehsal prosesinin bütün mərhələləri demək olar ki, istilik prosesi ilə bağlıdır və bu səbəbdən istehsal prosesi mümkün qədər qısa olmalıdır.İstehsal prosesi uzun olduqda emal olunan məhsulda yarımfabrikat mərhələsində qıcqırma,keyfiyyətinin aşağı düşməsi insan üçün vacib olan maddələrin itkisinə məruz qalma halları müşahidə olunur.Məsələn:süd və südməhsullarının istehsal prosesi istehlakçıya catdırıldığı anda sona catır ki,bu daşınma məsafəsi nə qədər qısa olarsa bu məhsulların istifadəyə yararlılıq müddəti uzun olur.Bu səbəbdən süd və süd məhsullarının emalı müəssisələrinin yerləşdirilməsi istehlakçıların cox olduğu ərazilərə meyl edir.Məhz bu problemi aradan qaldırmaq məqsədi ilə istehsalatda fasiləsiz texnoloji xətlər və avtomatlaşdırılmış avadanlıqlqadan istifadə edilir.Beləliklə innovativ yeniliklərin istehsalata tətbiqi məhsulun keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı istehsalat itkilərini minimuma endirir.

Yeyinti müəssisələrində ərzaq məhsllarının xarab olmasının qarşısını almaqdan ötrü istehsalat prosesi zamanı aşağı temperatur dərəcələrinin tətbiqibi vacib edir.Ərzaq məhsullarının saxlanması prosesi müəssisələrdə soyuq temperaturun olması istehsalat prosesində boş dayanmaların və istehsalın ahəngdarlıq – fasiləsizlik prinsipinin pozulmaması üçün mühüm şərtidir.Yeyinti sənayesi müəssisələrinin soyuducu qurğularla tam və lazımi şəkildə təchiz olunması

yüksək keyfiyyətli və rəqabətədavamlı məhsul istehsalının vacib şərtidir.Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf etmiş regionların xaricində tələb görən digər ərzaq məhsullarını başqa ərazilərə öz yararlılıq müddətini bitirmədən çatdırılması nəqliyyat strukturu ilə yanaşı soyuducu anbar şəbəkələrinin yaradılmasını tələb edir. Son illərdə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının uzun müddətə saxlanması üçün soyuducu anbar komplekslərinin tikintisi genişlənməmişdir. Belə anbarların tikintisinə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondundan güzəştli kredit almış “Yurd El” MMC Hacıqabulda (tutumu 2 min ton), “Zəhmət-Ruzi” MMC Abşeron rayonunda (tutumu 7 min ton), “Delta Qrup C.O.” MMC Sumqayıt şəhərində (tutumu 4 min ton), “Sultan-O” MMC Şabranda, “Ələddin Fermer” MMC Salyanda (tutumu 5 min), “Paralel” MMC Göyçayda (tutumu 2 min ton) “Meqas” MMC Şəmkirdə (1000 ton), “Zəm-Zəm” MMC Qubada (tutumu 4 min ton), “Aqrolayn” MMC Qusarda (tutumu 4 min ton) tərəfindən soyuducu anbar müəssisələri yaradılıb.Azərbaycan yaradılmış bu anbar strukturu yeyinti sənayesinin xammalı sayılan kənd təsərrüfatı məhsullarının uzunmüddətli saxlanması xidmət göstərsə də tam potensial tutum həcmindən tamamilə istifadə edilmir yəni anbarda məhsul ilə dolu olmayan boş kameralar kifayət qədər çoxdur.

Yeyinti müəssisələrində istehsal tsiklinin qısaldılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bunun reallaşdırılmasında istehsal prosesinin kimyalaşdırılması vacibdir. Kimyalaşdırılma prosesi texniki-tərəqqinin vacib şərti kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artırılması yeyinti sənayesi üçün xammal resurs bazasının da artırılması deməkdir.Kimyalaşdırılma təkcə emal sənayesində deyil istehsal prosesinin ilkin mərhələsi olan xammalın məhsuldarlığının artırılmasına xidmət edir.Elmi – texniki – tərəqqinin təkmilləşdirilməsi kimyalaşdırılmada uğurlu nailiyyətlər əldə etmək cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir.Kimyalaşdırılma prosesinin intensiv tətbiqi kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsuldarlığının artırılmasına, yeyinti sənayesi məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına , istehsalat itkilərinin azaldılmasına , ərzaq məhsullarının istifadəyə yararlılığının artırılmasına, onların uzunmüddətli zamanda qorunub saxlanılmasına gətirib çıxarır. Məsələn bu texnoloji yenilik nəticəsində çörəkbişirmə sənayesində çörəyin tərkibinin

zənginləşdirilməsində, boyatlama müddətinin uzanmasında tətbiq edilir. Qənnadı sənayesində kimyalaşdırılmanın tətbiqi bahalı xammal əvəzinə keyfiyyət cəhətdən geri qalmayan əvəz edicilərdən istifadə edilir. Şərab məhsullarının istehsalı tsiklinində prosesi qısaltmaq məqsədilə fasiləsiz qıcqırmanın tətbiqi məhz kimyalaşdırılmanın sənayeyə uğurlu şəkildə tətbiqinə əsaslanır. Kimyalaşdırılmanın istehsalata tətbiqi bu kimi bir sıra nümunələri vardır ki, bunlar aşağıdakılardır :

1) Meyvə-tərəvəz konservlərinin hazırlanması zamanı meyvə və tərəvəzlərin yuyulması prosesində suyun kimyəvi yolla təmizlənir; meyvə və tərəvəzin təmizlənməsi isə qələvi tərkibli məhsullar vasitəsilə həyata keçirilir

2) Yağ və piy sənayesində kimyəvi əvəzedicilər vasitəsilə bitki yağları istehsal olunur və yağın rəngsizləşdirilməsi üçün yüksək fəallılığa malik olan kimyəvi maddələrdən istifadə edilir

3) Yeyinti sənayesi müəssisələrin istehsal etdiyi ərzaq məhsullarının istifadəyə yararlılıq müddətini artırmaq məqsədilə kimyəvi örtüklərdən qablaşdırma vasitələrindən geniş istifadə edilir

Kimyalaşdırılmanın səmərəli istiqamətlərindən biri istehsalat prosesi və ferment preparatlarının tətbiqidir. Ferment preparatlarından yeyinti sənayesində çörəkbişirmə, spirt istehsalı, meyvə -tərəvəz şirələrinin hazırlanmasında, şərab istehsalında geniş istifadə olunur. Məhsulun istehsal tsiklini qısaltmaqla yanaşı onun keyfiyyətinin də yüksəldilməsinə kömək edir.

Elmi-texniki- tərəqqinin nəliyyətlərinin istehsalata tətbiqi bir sıra məsələlərin həllində mühüm rol oynayır :

1) İstehsal prosesinin düzgün getmədiyi hallarda məhsulun istehsal tsiklinini hər hansı mərhələsində yarana biləcək mənfi halların qarşısının alınması və çatışmamazlıqların aradan qaldırılması

2) İstehsal ediləcək məhsulun yüksək keyfiyyətinə və rəqabətqabiliyyətliliyinə nail olmaqla daxili və xarici bazarlarda alıcıların və yaxud istehlakçıların tələblərinə tam cavab verilməsi

3) Məhsulun istehsal zamanı məhsulun maya dəyərinə təsir göstərən əmək haqqı xərclərinin azaldılması yolu ilə qısa zamanda məhsul istehsalı həcmnin artırılmasına və qiymətlərin aşağı salınmasına nail olmaq

4) Məhsulun istehsal tsikli müddətinin qısaldılması

Texnika və texnologiyanın istehsalata tətbiqi ilə yüksək iqtisadi göstəricilərə nail olmaq heç də hər zaman mümkün olmur. Bunun bir sıra çatışmaya cəhətləri mövcuddur. Belə ki, innovativ məhsul iqtisadi və texnoloji səmərəliliyə eyni zamanda nail olmalıdır. İqtisadi səmərəlilik alıcılıq qabiliyyətindən yəni bilvasitə əhalinin gəlir səviyyəsindən asılıdır. Bəzən texnoloji tələblərə cavab verən məhsul hətda maya dəyərindən aşağı qiymətə satılsa belə tələb görmür. Texnoloji səmərəliliyi yüksəltməyin ən mühüm aspektlərindən biri əmək potensialının bilik səviyyəsinin artırılmasından asılıdır. Texnikanın səmərəliliyi müəssisənin kadrlarının peşəkarlıq səviyyəsindən, onların istehsalat təcrübəsindən, elmi-bilik dərəcəsindən, intellektual və mədəni inkişaf səviyyəsinin keyfiyyətinin yüksək olmasından bilavasitə asılıdır. Ən son texnoloji yeniliyi istehsalata tətbiq etsək belə bu avadanlığı işə sala bilməyən kadr potensialımız olmadıqda iqtisadi uğurdan danışmaq çətindir. İşçinin elmi potensialını yüksəltmək məqsədilə müəssisə tərəfindən maddi və mənəvi yönümlü dəstək tədbirləri uğurlu nəticələrə səbəb olur. Bu tədbirlər işin daha yaxşı görülməsini stimullaşdırmaqla müəssisənin son nəticədə yüksək rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etməsinə və mənfəət əldə etməsinə kömək edir.

Bazar iqtisadiyyatı daim dəyişən dinamik meyillidir. Kənd təsərrüfatı – yeyinti sənayesi – texnika – texnologiya mühüm üç amilin uğurla işlənilməsi çox zaman bu dinamik mexanizimdən geri qalır. Beləki kənd təsərrüfatında – iqlimin əlverişli olması, torpağın münbitliyi, texnoloji strukturun ən üst səviyyədə olması, bütün iqtisadi və aqrotexniki tələblərə cavab vermə, səpin dövriliyinin düzgün təşkili, sağlam toxumun əldə edilməsi və seleksiya işlərinin aparılması bununla ikinci halqa olan yeyinti emal sənayesini keyfiyyətli xammalla təmin etmək müəssisələrində ən son texnoloji yeniliyin tətbiqi istehsal tsiklinin qısaldılması daim dəyişən bazar və alıcı (istehlakçı) zövqlərindən geri qala və arzu olunan nəticələrə nail olmaq mümkün

olmaya bilər. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün idarəetmə strukturunun marketing konsepsiyasını dəqiq işləyib hazırlanması vacib və qaçılmaz əhəmiyyətli məsələdir.

İEO-lərdə son illərdə qarşıya qoyulan prioritet istiqamət məhz elmi-yeniliyin tətbiqi ilə “ tullantısız texnoloji istehsal” ı reallaşdırmaqdır. Bu tullantılar qısa müddətli dövrdə zişansız kimi görünə də uzunmüddətli dövrdə ətraf mühitdə tullantı dağlarının yaranmasına gətirib çıxaracaqdır. Bu tullantılar yeyinti sənayesinin xammal bazası rolunu oynayan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların sıradan çıxmasına, yararsızlaşmasına və hətda ağır ekoloji hava çirkliliyinə səbəb olmaqla əkin sahələrinin meyvə və tərəvəzlərin məhvə gətib çıxara bilər. Məhz araşdırmalar göstərir ki, bu ekoloji çirklənmə insanın qidasının əsasını təşkil edən bitki və heyvan məhsullarının 70 %-inə yoluxmaqla insan orqanizminə daxil olaraq sağlamlığımız üçün təhlükə yaradır. Bu mənfi təsirlər bitkilərin texniki göstəricilərinin aşağı düşməsinə səbəb olur və məhsulların çürümə tsiklini qısalır.

Müəssisələrdə tətbiq olunan texnika və texnologiya bir sıra tələblərə cavab verməlidir ki, bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər :

- Tətbiq olunacaq yeni texnologiya istehsalın həcmi artırmaqla yanaşı müəssisələrin strateji inkişaf hədəflərinə və dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının tam şəkildə reallaşmasına xidmət etməlidir.
- İnnovativ yenilik məhsulun keyfiyyət göstəricilərinə yüksəltməklə yanaşı istehsal olunan məhsulun alıcılar tərəfindən tələb görülməsinə bilavasitə nail olmaq
- İstehsalata tətbiq edilən texnologiyanın istehsal etdiyi məhsul ölkə daxili və beynəlxalq bazarların standart göstəricilərinə uyğun gəlməsinə təmin etməlidir
- İstehsalata tətbiq edildiyi anda əhalinin gəlir səviyyəsinə uyğun olaraq məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsinə və bununla qiymətin aşağı düşməsinə xidmət etməlidir
- Yeni texnika və texnologiya sahibkarın əsas marağını gəlir əldə etməsinə və gəlirin artırılmasına səbəb olmalıdır

Elmi – texniki tərəqqinin mühüm istiqamətlərindən və səmərəliliyin artırılmasına xidmət edən sahəsi –elektrikləşdirmədir. Elektrikləşdirmə - texniki – tərəqqinin elektrik ilə təminatı bazasını təşkil edir. Elektrikləşdirmə olmadan

müəssisənin istehsalının mexanikləşdirilməsi və kompleks avtomatlaşdırılmasının reallaşdırılması mümkün olmaz. Bu səbəbdən söyləyə bilərik ki, elektrifikasiş innovativ inqilabi dəyişikliklərə səbəb olur. Respublikamızda yeyinti sənayesində mövcud olan durğunluq, yeyinti müəssisələrinin hələ də yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmaması, onlar ərazi üzrə düzgün yerləşdirilmə probleminin mövcudluğu elektrifikasişın əhəmiyyətini günü – gündən artırır. Şəhər tipli yaşayış məntəqələrində enerji bazası stansiyalarının olması müəssisələrin inkişafının və yerləşdirilməsini məhz bu ərazilərdə mümkün edir. Elektrifikasiş regionlarda və kənd tipli yaşayış məntəqələrində enerji strukturu yaratmaqla ucuz enerjiden istifadə etməklə məhsul istehsalına nail olmaqla yanaşı kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təkan verə biləcək elmi-texniki tərəqqinin bir istiqamətidir.İstehsalın müəssisə miqyasında elektrifikasiş iki mühüm məsələnin həllinə istiqamətləndirilir.Bunlardan birincisi istehsalat prosesinin əsası olan maşın və avadanlıqları hərəkətə gətirmək ikincisi bu enerjiden texnoloji ehtiyacları ödəmək üçün istifadə edilir.Elektrifikasiş dövlətin sosial – iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir.Dünya təcrübəsində istehsalın elektrifikasişına nail olmaq məqsədi ilə ənənəvi enerji emalı bazaları ilə yanaşı alternativ və bərpa olunan ekoloji cəhətdən təmiz enerji emalı strukturunun yaradılmasına diqqət artmaqdadır.Alternativ energetika sənayesi bərpa olunan enerji yaratmaqla yanaşı ekoloji cəhətdən təmiz – tullantısız enerji istehsalına əsaslanır.Bu sənayenin enerji mənbəyini külək, günəş enerjisi, geotermal suların enerjisi , dənizdə baş verən qabarma və çəkilmələrin enerjisi təşkil edir. Bu gün dünyanın 80-dən çox ölkəsində külək və günəş enerjisi istehsal edən elektik enerjisi stansiyaları yaradılmışdır.Külək enerjisi atmosferdən hava kütlələrini çeşidli mühərriklərlə emal edilərək elektrik enerjisini çevirməklə təsərrüfatda geniş istifadə edilir.Günəş enerjisi günəş enerjisi panelləri vasitəsi ilə enerjinin emalına əsaslanır və hesablamalara görə 2100-cü ildə bu enerji başlıca enerji mənbələrindən birinə çevriləcəkdir. Bu tip layihələr dünyanın əksər ölkələrində dövlətin prioritet inkişaf istiqaməti olmaqla geniş dəstək almış və sürətlə inkişaf edir. Lakin bu layihələrin reallaşdırılmasında bir sıra texniki və iqtisadi çətinliklər əsasən maliyyə çatışmamazlıqları mövcuddur.Azərbaycanda ilin əksər günlərinin günəşli

olduğunu və Bakının küləklər şəhəri adlandığını nəzərə alsaq bu təbii və tükənməz sərvətdən istifadə bizə istehsalatda böyük üstünlüklər qazandıracaqdır. “Azərbaycan 2020 :Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasının prioritet müddəaların biridə məhz Azərbaycanda ənənəvi enerji strukturunun yenidən qurulması ilə yanaşı alternativ və bərpaolunan enerjidən istifadənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri geniş yer tutur.

Elektrikləşdirmə yeyinti sənayesi müəssisələrinin avtomatik idarəetmə səviyyəsinə bilavasitə təsir göstərir.yeyinti sənayesi müəssisələrində elektrik enerjisi – kakao dənələrinin ,qoz və fındıq ləpəsinin qurudulması, qənnadı, unlu qənnadı məmulatlarının və çörək və çörək məhsullarının bişirilməsində və bir sıra digər istehsal mərhələlərində geniş tətbiq edilir.Elmi texniki tərəqqinin genişlənməsi enerjiyə olan tələbat müəssisələrinin sayının artmasına səbəb olacaqdır ki, bu da elektrikləşdirmənin inkişafını vacib edir.

Elmi-texniki tərəqqinin innovativ inkişafını istehsalata tətbiqi məhsulun maya dəyərinin əsasını təşkil edən material və əməktutumluluğunun azaldılmasına xidmət edir.Qloballaşan dünyada bütün bu inkişaf meyllərindən kənarda qalmaq ölkənin sosial- iqtisadi inkişafının geriləməsi ilə nəticələnə bilər.Respublikamızda bu inkişaf meyllərindən geri qalmaması dövlətin əsas prioritetlərindəndir.Bu istiqamətdə qəbul edilən dövlət proqramları inkişaf konsepsiyaları normativ hüquqi aktlar öz müsbət təsirini göstərir.

NƏTİCƏLƏR VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan Respublikasında davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması və eyni zamanda ölkə vətəndaşlarının sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması prinsiplial (perspektiv) aspekt olaraq qəbul edilmişdir. Bunun təmini bilavasitə iqtisadiyyat və sənayenin birgə inkişafına əsaslanır. Sənaye iqtisadiyyatın ən böyük sahəsi olmaqla yanaşı istehsal və istehlak sahələrini özündə birləşdirir. Sənayenin inkişaf etdirilməsi istiqamətində aparılan iqtisadi inkişaf tədbirləri özündə əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini və Azərbaycanın digər ölkələrdən ərzaq (qida) təminatı nöqteyi-nəzərdən asılılığın azaldılmasına əsaslanır. İqtisadiyyatın inkişafı onun ən geniş sahələrindən biri olan sənaye xüsusilə yeyinti sənayesi ilə kənd təsərrüfatının (ASK) qarşılıqlı birgə uzlaşdırılmış inkişafına əsaslanır. Mövzunun müasir dövr üçün aktual olduğunu nəzərə alaraq dissertasiya işində yeyinti sənayesi, yeyinti sənayesi müəssisələrinin mövcud vəziyyəti, yeyinti sənayesi müəssisələrinin müasir dövrün qabaqcıl tələblərinə uyğun olaraq elektronlaşdırılması və avtomatlaşdırılması, qloballaşma şəraitində Azərbaycanda mövcud olan yeyinti sənayesinin inkişaf problemlərinin müqayisəli təhlili və tədqiqi məsələləri öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi yeyinti sənayesində də durğunluq dövrü müşahidə edildi. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının yeyinti sənayesi eləcə də sənayenin perspektiv iqtisadi sahə kimi qarşısında duran mühüm vəzifə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində nail olunmuş iqtisadi artım göstəricilərinin stabilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, bütünlükdə ölkənin və əhalinin ərzaq resurslarına olan mövcud və tükənməz tələbatının maksimum səviyyədə tam və dolğun ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Müstəqillik illərində bir çox yeyinti sənayesi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi istiqamətində görülmə tədbirlər yenidənqurma işlərinin həyat keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq peşəkar yeyinti sənayesi kadrların iş yerlərinin itirilməsi ilə nəticələnmiş, onların bir çoxu xarici ölkələrə miqrasiya etmiş digər bir qismi isə başqa sahələrdə yeni iş yeri tapmış, hal hazırda isə bu sahə kadr çatışmamazlığı problemi ilə üz-üzə qalmışdır.

Yeyinti sənayesi respublikamızın qida məhsullarının istehsalı bazarını əmtəə məhsulları ilə təmin edən iqtisadiyyatın ən qədim sahələrindən biridir. Yeyinti sənayesi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini ilə yanaşı əmək-tutumluluğu ilə seçilir ki, bu da yeyinti sənayesi müəssisələrində işləyən işçilərin sayının digər iqtisadi sahələrlə nisbətə daha geniş xüsusi çəkiyə malik olması ilə nəticələnir. Yeyinti sənayesi müəssisələrinin sayının artırılması respublikamızda mövcud olan bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həlliə səbəb olacaqdır ki, bu da sosial- iqtisadi inkişafda yeyinti sənayesinin təsirini göstərir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının yeyinti sənayesi eləcə də sənayenin perspektiv iqtisadi sahə kimi qarşısında duran mühim vəzifə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində nail olunmuş iqtisadi artım göstəricilərinin sabilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, bütünlükdə ölkənin və əhəlinin ərzaq resurslarına olan mövcud və tükənməz tələbatının maksimum səviyyədə tam və dolğun ödənilməsinin təmin etməkdən ibarətdir. Yuxarıda qeyd olunan vəzifələrin icrası və həyata keçirilməsi, yeyinti sənayesinin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli məqsədilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” , “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” , “Azərbaycan 2015-2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyaları, normativ-hüquqi aktlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul edilmişdir. Bütün bu proqramların qəbulu və icrasının əsas məqsədi yeyinti sənayesinin inkişafı, yerli məhsul istehsalının genişləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması (məşğulluğun təminin işsizliyin aradan qaldırılması bununlada əhəlinin sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi), əhəlinin yeyinti sənayesi məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi və dövlət büdcəsinin formalaşmasında neft sektorundan asılılığın azaldılmasıdır.

Həyata keçirilən dövlət tənzimləmə siyasəti nəticəsində yeyinti sənayesi müəssisələrində mövcud problemlərin həlli istiqamətində qəbul edilmiş müvafiq proqramların ortaq müddəalarını aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Yeni yeyinti sənaye müəssisələrinin və firmaların yaradılması
- Mövcud yeyinti sənayesi müəssisələrinin istehsal potensialının artırılması

- Müasir texnologiyaya əsaslanan yeyinti sənaye müəssisələrinin təşkil edilməsi
- Ölkə daxilində yeyinti sənayesi müəssisələrinə dövlət və xarici firmaların əməkdaşlıq xarakterli investisiya yatırımlarının stimullaşdırılması
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qeyri-dövlət müəssisələrinin və təşkilatlarının sayının artırılması məqsədilə özəlləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi

Yeyinti sənayesi müəssisələrində əldə edilən nəliyyətlər əsasən yeni müəssisələrin tikilməsi, mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi, rekonstruksiya edilməsi və texnika baxımından yenidən qurulması hesabına onların istehsal güclərinin artırılması nəticəsində əldə edilmişdir.

Yeyinti sənayesi müəssisələrində bütünlükdə sənaye müəssisələrində elmi cəhətdən yeni innovativ məhsul istehsalı məqsədi ilə elmi xətt tədqiqat institutları (texnoparklar, sənaye parkları, biznes -xətt inkubatorları və sair) yaradılmışdır. Onların əsas məqsədi ən son texnoloji yeniliklərə nail olmaqla onların istehsalata tətbiqi , rəqabətə davamlı və keyfiyyətə yüksək innovativ məhsul istehsal etməkdir. Elmi tədqiqat işinin reallaşdırılması , yeni elmi biliyin aşkarlanması və sonda istehsalata tətbiqində tapır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 1 iyul 1994-cü il,
2. “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı şəhəri, 19 sentyabr 1995-ci il
3. “Yeyinti məhsulları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 18 noyabr 1999-cu il, № 759-IQ
4. “Taxıl haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 16 iyun 2000-ci il
5. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, Bakı şəhəri, 11 fevral 2004-cü il № 24
6. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı, 2008-ci il 25 avqust
7. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” Bakı şəhəri, 15 sentyabr 2008-ci il № 3043
8. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, Bakı şəhəri, 14 aprel 2009-cu il. № 80
9. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, Bakı şəhəri, 29 dekabr 2012
10. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2014-cü il tarixli 118
11. Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı, 2000.
12. Ekonomik gelişme sürecinde tarım-sanayi ilişkilerinin sektörler arası bütünleşmeye etkileri” (İqtisadi inkişaf prosesində kənd təsərrüfatı-sənaye əlaqələrinin sektorlararası inteqrasiyaya təsirləri), Cahit Aydemir, Murat Pıçak, 2008
13. Брезе О.Э. Экономика промышленности: Учебное пособие. - Кемерово: Кемеровский технологический институт пищевой промышленности, 2004.
14. Гукова А.В. Производственная инфраструктура в экономике региона. «Финансы и статистика». Москва: 2004.

- 15.Зайцев Н.Л. «Экономика промышленного предприятия».-Москва, 2000
- 16.Магомедов М.Д., Заздравных А.В., Афанасьева Г.А. Экономика пищевой промышленности: Москва, Учебник Дашков и К 2011 232 с
- 17.Савицкая Г.В. «Анализ эффективности деятельности предприятия: методологические аспекты».-Москва, 2003
18. Vasconcellos, J.A. (2003). Quality Assurance for the Food Industry: A Practical Approach. CRC Press. ISBN 978-0-203-49810-1. 448 pages
19. Nestle, M. (2013). Food Politics: How the Food Industry Influences Nutrition and Health. California Studies in Food and Culture. University of California Press. ISBN 978-0-520-95506-6. 534 pages
20. Traill, B.; Pitts, E. (1998). Competitiveness in the Food Industry. Springer. ISBN 978-0-7514-0431-9. 301 pages.
21. "Industry". Food Standards Agency (UK).
22. "Food market structures: Overview". Economic Research Service (USDA)
23. Schattman, Rachel. "Sustainable Food Sourcing and Distribution in the Vermont-Regional Food System" (PDF). Retrieved 22 January 2017
24. "Macroeconomy" (PDF). FAO.org. The Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved 15 May 2015
25. Szajkowska, Anna. Regulating Food Law: Risk Analysis and the Precautionary Principle as General Principles of EU Food Law. Wageningen Academic Pub. ISBN 9789086861941. Retrieved 22 January 2017.
- 26.<http://www.respublica-news.az/>
27. <http://www.stat.gov.az/>
- 28.[http// www. google.ru/](http://www.google.ru/)
- 29.[http// www.google.az/](http://www.google.az/)
- 30.[http// www.tarim.gov.tr/](http://www.tarim.gov.tr/)
31. [http// www.anfes.gov.az/](http://www.anfes.gov.az/)
- 32.[http// www.meclis.gov.az/](http://www.meclis.gov.az/)
33. [http// www.wikipediya.az](http://www.wikipediya.az)

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе изучены роль и значение пищевой промышленности в развитии экономики страны. Диссертация на тему «Проблемы развития пищевой промышленности в Азербайджане» посвящена истории и развитию пищевой промышленности Азербайджана в соответствии с целями и задачами различных государственных программ, утвержденными Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым в контексте современного экономического развития страны исследовалась. С учетом сырьевая база отраслевого производства и другие факторы изучены также и вопросы рационального территориального размещения производств и аграрно-промышленной интеграции.

Определены и анализированы факторы инфраструктур предприятий отраслей для эффективного использования местной сырьевой базы и изучены тенденции развития. В основе стратегия и политика государство по развитию промышленности изучены и анализированы сдерживающие факторы развитие отраслей пищевой промышленности. С учетом социально-экономического значения отраслей пищевой промышленности в Азербайджане и в ее экономике изучены и анализированы потенциал и возможности доведение ранее достигнутого уровня по всем показателем.

Имея потенциальной возможности расширения сырьевой базы пищевой промышленности предприятия данной отрасли часто сталкивается с определенными трудностями по обеспечении сырьем и материалами.

На основе научного исследования нами определены проблемы по обеспечении предприятия сырьем и материалами и даны некоторые предложения по расширению сырьевой базы пищевой промышленности.

Изучение путей расширения сырьевой базы пищевой промышленности, государственное регулирование развития и развитие инновационного развития - задача диссертационной работы.

SUMMARY

In the thesis the role and importance of the food industry in the development of the country's economy were studied. The dissertation on the theme "Problems of food industry development in Azerbaijan" is devoted to the history and development of the food industry of Azerbaijan in accordance with the goals and objectives of various state programs approved by the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev in the context of the country's current economic development. Taking into account the raw-material base of industrial production and other factors, the issues of rational territorial distribution of production and agrarian industrial integration were also studied.

Factors of infrastructures of the enterprises of branches for effective use of local raw materials base are determined and analyzed and tendencies of development are studied. At the core of the strategy and policy of the state for the development of industry, the deterrent factors in the development of food-processing industries have been studied and analyzed. Taking into account the socio-economic importance of the food industry in Azerbaijan and its economy, the potential and opportunities to bring the previously achieved level in all indicators are studied and analyzed.

Having the potential to expand the raw-material base of the food industry, the enterprises of this industry often face certain difficulties in providing raw materials and materials.

On the basis of scientific research, we identified the problems of supplying the enterprise with raw materials and materials and gave some suggestions on expanding the raw material base of the food industry.

The study of ways to expand the raw materials base of the food industry, state regulation of development and the development of innovative development is the task of the dissertation work.

Salamova Fatimə Akif qızının “Azərbaycanda yeyinti sənayesinin inkişaf problemləri “ mövzusunda magistr dissertasiyası

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasında davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması və eyni zamanda ölkə vətəndaşlarının sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması prinsipial (perspektiv) aspekt olaraq qəbul edilmişdir. Bunun təmini bilavasitə iqtisadiyyat və sənayenin birgə inkişafına əsaslanır. Sənaye iqtisadiyyatın ən böyük sahəsi olmaqla yanaşı istehsal və istehlak sahələrini özündə birləşdirir. Sənayenin inkişaf etdirilməsi istiqamətində aparılan iqtisadi inkişaf tədbirləri özündə əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini və Azərbaycanın digər ölkələrdən ərzaq (qida) təminatı nöqteyi-nəzərdən asılılığın azaldılmasına əsaslanır. İqtisadiyyatın inkişafı onun ən geniş sahələrindən biri olan sənaye xüsusilə yeyinti sənayesi ilə kənd təsərrüfatının (ASK) qarşılıqlı birgə uzlaşdırılmış inkişafına əsaslanır. Mövzunun müasir dövr üçün aktual olduğunu nəzərə alaraq dissertasiya işində yeyinti sənayesi, yeyinti sənayesi müəssisələrinin mövcud vəziyyəti, yeyinti sənayesi müəssisələrinin müasir dövrün qabaqcıl tələblərinə uyğun olaraq elektronlaşdırılması və avtomatlaşdırılması, qloballaşma şəraitində Azərbaycanda mövcud olan yeyinti sənayesinin inkişaf problemlərinin müqayisəli təhlili və tədqiqi məsələləri öz əksini tapmışdır. Problemin geniş aspektlər çərçivəsində həllinə nail olmaq məqsədilə nəzəri-empirik metodoloji yanaşmaya geniş yer verilməklə yanaşı müqayisəli statistik-təhlil (mövcud statistik göstəricilərin illər, rüblər üzrə) metodundanda geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və əhalinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin etməkdən ibarətdir. Yuxarıda qeyd olunan vəzifələrin icrası və həyata keçirilməsi, yeyinti sənayesinin sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli məqsədilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı” , “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı”,

“Azərbaycan 2015-2020:Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyaları,normativ-hüquqi aktlar,sərəncamlar və qərarlar qəbul edilmişdir.Bütün bu proqramların qəbulu və icrasının əsas məqsədi yeyinti sənayesinin inkişafı,yerli məhsul istehsalının genişləndirilməsi,yeni iş yerlərinin açılması (məşğulluğun təmini işsizliyin aradan qaldırılması bununlada əhalinin sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi), əhalinin yeyinti sənayesi məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi və dövlət büdcəsinin formalaşmasında neft sektorundan asılılığın azaldılmasıdır.

Tədqiqatın obyekti və predmenti:Tədqiqat işinin obyektini yeyinti sənayesi və onun tərkibinə daxil olan yarım sahələr təşkil edir. Tədqiqatın predmentini isə yeyinti sənayesinin inkişafında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və onun dayanıqlı inkişafının təmin olunmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yenilik istiqamətində qoyulmuş məsələlər özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf strategiyasının öyrənilməsidir
- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin inkişaf xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsidir
- Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında yeyinti sənayesinin rolunun müəyyən edilməsidir
- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin mövcud vəziyyətinin təhlil edilmişdir
- Rəqabət mühiti şəraitində ölkədə yeyinti müəssisələrinin fəaliyyətinin tədqiq edilmişdir
- Azərbaycanın yeyinti sənayesi müəssisələrində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkil olunmasıdır
- Yeyinti sənayesinin inkişafında dövlət tənzimlənməsinin araşdırılmasıdır
- Yeyinti sənayesi müəssisələrinin innovativ inkişafının təhlilinin aparılmışdır

Azərbaycan yeyinti sənayesi müəssisələrinin xammal bazasının və infrastruktur imkanlarının genişliyi onların tədqiqi məqsədilə ölkənin regional bölgüyə əsaslanan təhlili mövcud problemi daha dərin dərk etməyə imkan verəcəkdir.Regional bölgünün düzgün həyata keçirilməsi yeyinti sənayesi müəssisələrinin xammal və istehlak mənbələrinə yaxın yerləşdirilməsi ilə yanaşı daşınma xərclərinin azaldılmasına buda

son nəticədə məhsul istehsalına çəkilən xərclərin azalmasına bazarda rəqabətqabiliyyətli və gəlirli məhsul istehsalına gətirib çıxarır.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Yeyinti sənayesi müəssisələrinin məhsul istehsalının genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi “İnformasiya texnologiyası iqtisadiyyatının” ən qiymətli resursu olan “İnsan kapitalının” sağlamlığının bilavasitə həyatımızın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu mövzunun öyrənilməsi bu qədər aktual olduğundan bir çox tədqiqatçılar; - S.Ə.Kərimov , İ.Ə.Vəliyev, E.Şirinzadə, B.Eminli, Ş.H.İbrahimova, Ş.Ə.Yaqubov, A.M.Mahmudzadə və s. mövzuya toxunmuşdur. Tədqiqat işinin hazırlanmasında elmi işlərdən, kitablardan da istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil və səkkiz yarım bölmədən (paraqrafdan), nəticələr və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı da qeyd olunmaqla birlikdə 102 səhifədən ibarətdir.